

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus X.

Fasciculus 7.

BOTH ÖDÖN

**A BESZÁMÍTÁST KIZÁRÓ ÉS A BÜNTETÉST
MEGSZÜNTETŐ OKOK SZEGED VÁROS
REFORMKORI BÜNTETŐJOGÁBAN
(1790—1848)**

SZEGED

1963

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József Nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS

Kiadja

*a Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

Felelős kiadó: Kovács István

BEVEZETÉS*

Szeged város büntetőbírói joggyakorlata a reformkorban messze túljutott azon, hogy egyoldalúan a századokkal korábban szinte egyeduralkodó *tárgyi felelősség* elvi alapjaira helyezkedjék. Városunk büntető törvényszéke az egyes cselekmények büntetőjogi minősítésénél nemcsak azt vizsgálta gondosan, hogy formailag, külső megjelenését tekintve létre jött-e bűncselekmény, hanem azt is, hogy az elkövetett cselekményért *szubjektíve* felelős-e az előtte vádlottként álló személy vagy sem. A korabeli magyar büntetőjog tudományának álláspontjával, tanításaival — mondhatnók — teljes összhangban csak abban az esetben szabott ki büntetést, ha a tettest, nemkülönben a részest, szándékosság vagy gondatlanság terhelte, illetve ha velük kapcsolatosan nem jelentkeztek olyan körülmények, amelyek vétkességüket zárták ki vagy büntetőjogi szankciók alkalmazását, büntetés kiszabását akadályozták meg. Egészen röviden szólva, értékelte tehát a *beszámítást kizáró* és a *büntetést megszüntető* okokat, körülményeket is.

A modernebb felfogástól lényegesen eltérően a kor magyar jogtudományának valamennyi képviselője, Vuchetich Mátyástól a magyar feudális büntetőjogot választott történeti korszakunk után összefoglaló Pauler Tivadarig, mai műszavakkal a jogellenességet, a beszámítási képességet, az elvárhatóságot stb. kizáró okokat ilyen tagozás nélkül *egységesen* beszámítást kizáró vagy enyhítő körülményekként kezelte.¹ Azokat az eseteket sorolták *általánosan* közéjük régi büntetőjogászaink, amelyek fennforgása esetén — a gyakorlatias gondolkozású Szokolay István szavait idézve — hiányzik „az öntudat, vagy az akaratnak határozottsági képessége.”² Ilyen okokként értékelték *konkréten* a gyermekkort, a süketnémaságot, ha ahhoz képzetlenség járul, az elmebetegség különböző változatait, a teljes és véltlen részegséget, a kötelességmulasztással össze nem kapcsolódott alvást, az öntudatlansággal párosult alvajárást, a véltlenül keletkezett legfelsőbb fokozatú indulatot (ingerültséget, haragot, fájdalmat), azt a fizikai vagy pszichikai erőszakot, amelynek ellenállni nem lehet, a parancs egyes válfajait, a végszükséget, a tévedés és nemtudás némely esetét, valamint a véltlen önvédelmet.

* **Megjegyzés:** Tanyulmányunk Szeged város reformkori büntetőjogtörténetéről megírás alatt álló monográfiánk első fejezetének egy részletét tartalmazza. A *Szeged városi büntetőjog története a reformkorban (1790—1848) I. Általános rész.*

¹ Vuchetich Mátyás: *Institutiones iuris criminalis hungarici* (Buda, 1819.) 141. s. a köv. ll., Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan* (Buda-Pest, 1872—3.) I. kötet 229. s a köv. ll.

² Szokolay István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bírának s ügyvédek számára* (Pest, 1848.) 172. l.

Az akkori szakirodalomban kifejezetten beszámítást kizáró okokként tárgyaltak némelyikére városunk joggyakorlatában a fennmaradt levéltári anyag egészére kiterjedő kutatásaink ellenére sem találtunk adatokat, a hiányzók (süketnémaság, alvás, alvajárás, végszükség) helyett azonban másutt — leszámítva itt az 1843. évi büntetőtörvénykönyv-javaslatot — legfeljebb csak megemlített ilyen vagy legalábbis büntetést kizáró sajátossággal rendelkező és bíróilag méltányolt körülmények nyomaira is bukkantunk. Megemlíthetjük a hivatásból eredő jogok gyakorlását, illetve e kötelességek teljesítését, a megfélemlítésen tág keretek között érvényesülő fenyítőjog alkalmazását, a jogszabály engedélyét, az önségélyt, az orvosok gyógyító tevékenységét, a szabadság visszaszerzésére irányuló ösztönt (vágyakozást) a rabszökésnél és a hozzátartozói viszonyt a feljelentési kötelezettség elmulasztásánál.

A büntetést megszüntető okokat, Szlemenics Pál szavaival élve, a „*fenyegető büntetést megszüntető módokat*”,³ mint amelyek nem állanak kapcsolatban a vétességgel, már korabeli jogtudományunk *élesen elhatárolta* a beszámítást kizáró körülményektől. Szeged város bünyfnyítő törvényszéke joggyakorlatának bemutatása során az elkövető halálával, a kegyelmezési jog gyakorlásával, a retorzióval, valamint az elkövető és a sértett közötti megegyezéssel foglalkozunk kissé részletesebben. A szakirodalom ezek közül a retorzió problematikáját nem érintette, helyette taglalta még az elévülésnek, a teljesen felmenő és jogerős bírói ítéletnek, továbbá a törvényszékieleg megállapított büntetés kiállításának a jogkövetkezményeit. Nem rajtunk múlik, hogy ezekről csak itt emlékezhetünk meg. Ami az *elévülést* illeti, városunk jogéletének viszonylag nagy fejlettségére tekintettel, bár konkrét adataink nincsenek, mégis kizártnak tartjuk, hogy az időmúlást ne méltányolta volna kellőképpen a szegedi büntetőbíróság. Az idevágó jogesetek hiányának az lehet a magyarázata, hogy 1. az elévülesi idő eltelte után nem jutott a hatóság tudomására régen elkövetett bűncselekmény vagy 2. már a nyomozati, előkészítő eljárás során, melynek iratai elpusztultak, észlelték az illetékesek ezt a körülményt és ezért az ügyet lezárták. A teljesen, nem csupán bizonyítékok elégtelensége miatt *felmentő bírói ítéletnek* és a *büntetés kiállításának* mikénti értékelésére vonatkozóan pedig csak annyit jegyezhetünk meg, hogy az ilyen döntéssel jogerősen felmentett személyeket, illetve azokat, akik már büntetésüket elviselték, vizsgált korszakunkban és Szegeden ugyanazért a bűncselekményért sohasem vontak újból büntetőperbe.

Előjáróban még csak egyet. Tanulmányunkban a történeti-jogdogmatikai vizsgáloadásokon túlmenően szükségesnek véljük, hogy az egyes beszámítást kizáró körülményekkel, így például különösen a gyermekkorral és a részegséggel kapcsolatos *bűnözési problémákra* is kitérjünk. Meggyőződésünk szerint ezek feltárása, noha az egyébként megkívánhatónál lényegesen több jogeset ismeretése miatt talán felesleges kitérőnek tűnhet fel, mégsem mellőzhető, mert e feladat vállalása nélkül lemondanánk témánk egyes részkérdéseinek szociológiai és kriminológiai megalapozásáról. Ez az indokolatlan leszűkítés végső fokon azt eredményezné, hogy jogtörténeti fejtegetéseink nem érhetnék el kitűzött célunkat: a történeti valóság tárgyunkat illető szektorának bemutatását.

³ Szlemenics Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* (Buda, 1836., ill. Pest, 1847.) 85. l.; 1836-ban még a fenyítő büntetés eltörlésének a módjairól írt (100. l.).

I. A BESZÁMÍTÁST KIZARÓ OKOK

1. A gyermekkor

Feudáliskori törvényeink, nem számítva közéjük az alig néhány esztendőre jogellenesen hazánkban is életbe léptetett, idegen *Codex Josephina*-t,^{3a} nem határozták meg azt az életkort, amelynek be nem töltéséhez büntetőjogi vétőképtelenség kapcsolódik. A bírói gyakorlatnak általában, így a szegedinek is kiegészítőként és bizonyos mértékig zsinórmértékül szolgálhattak a magánjogi és eljárásjogi — mai szóhasználattal — „cselekvőképesség”, illetve „perképeség” feltételeit meghatározó jogszabályok és a jogszabállyá válás igényével fellépő, egy-egy nagyobb taglétszámú, a magyar feudális büntetőjogot is jól ismerő országgyűlési bizottság véleményét tükröző büntetőjogi törvénykönyv-javaslatok vonatkozó rendelkezései. Korszakunk hazai *magánjogászai*, főként Werbőczy István *Tripartitumának* több rendelkezése nyomán,⁴ nagyjából a törvényes koron (*aetas legitima*) aluli, 12. életévüket még el nem ért gyermekeket tekintették olyan személyeknek, mint akiknek nincs „cselekvőképességük”, alperesként nem állhatnak perben.⁵ Az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet I. része XII. cikkelyének 7. §-a a 12 évnél fiatalabb serdületleneket mentesíti a közkereset (*actio publica*) alá vonás alól, helyet adva a házi fenyítésnek, de csupán a 7 évnél rövidebb életkort minősíti olyan körülmények, amely a beszámítást, a büntetést teljesen kizárja.⁶ Az 1827. évi javaslat I. része VIII. artikulusának 10. §-a egy jelentős lépést tesz előre, amennyiben a büntetőjogi beszámítási képtelenség határát 14 életévre emeli fel, méghozzá úgy, hogy semmilyen címen sem tesz

^{3a} II. Józsefnek a magyar alkotmányjog szabályai szerint hazánkban törvénynek nem tekinthető büntetőjogi kódexe, amelyet magyar nyelvre is lefordítottak, a 12 évesnél fiatalabb gyermekkort beszámítást kizáró körülménynek minősíti I. része 5. §-ának d) pontjában, valamint II. része 2. §-ában. *Közönséges törvény a vétkekről, és azoknak büntetéséről* (Buda, 1788.) 5., 92. l.

⁴ Vö.: *Tripartitum* I. r. 111., 124., 129., 132. c., II. r. 23., 37. c.

⁵ Kelemen Imre: *Institutiones juris privati hungarici* (Pest, 1814.) I. könyv 183. s a köv. l., Fogarasy János: *Magyar közpolgári törvenytudomány elemei* (Pest, 1847.) 15. s a köv. ll. — Különös élességgel fogalmazott e kérdésben *A magyar polgári-törvény* (Sárospatak, 1822.) c. mű szerzője, aki szerint: „Mínthogy a nem törvényes időkörü (*aetatis illegitimae*) az az, a tizenkét esztendőn alól lévő személyekről oly erősen teszi fel a törvény, hogy a polgár-társasági életben előforduló dolgokra, s a magok javaikkal való bánásra *elégseges értelemmel nem bírnak*, hogy az ellenkezőt megpróbáltatni sem engedi”. (I. m. 14. l.)

⁶ *Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum, per regnicolarem juridicam deputationem elaboratus 1791—2* (Budapest, é. n. Fayer László francia nyelvű előszavával) 43. l.

kivételt: *Impubes infra 14. aetatis annum criminalis Imputationis incapaces declarantur*. A tervezet III. része I. artikulusának 3. §-a azonban már megszükiti ezt az „engedményt”, hiszen a 10 évnél fiatalabbakat házi javítás (*domestica correctio*) alá vetni, a 10—14 éveseket pedig életkoruknak és kifejtettségüknek megfelelő eszközökkel fenytetni rendeli.⁷ Az 1843-as törvényjavaslat 80. §-a nagyjából az 1792-es tervezet rendelkezéseire kanyarodik vissza. Kimondja, hogy a „gyermek, kik koruknak tizenkettedik évét még nem haladták, a büntető törvény megszegéseért közkereset alá vétetni, s a törvényszabta büntetéssel büntettetni nem fognak, hanem azok szülei vagy felügyelőik által lesznek megfenyítendőek, de az illető közhatóság fel fog ügyelni arra, hogy illy esetben a megérdemelt fenytetés el ne maradjon”.⁸

A magánjogi tartalmú jogszabályok rendelkezésein és a büntetőjogi törvénykönyv-tervezetek előírásain kívül a büntetőjogi írók tanításai segíthették még elő a beszámítást kizáró gyermekkor megfelelő értékelésére, határának megvonására irányuló, többé-kevésbé egységes joggyakorlat kialakulását. *Szlemenics Pál* minden közelebbi meghatározás, körülírás nélkül a „csecsemőkort” minősítette beszámítást teljesen kizáró oknak.⁹ *Vuchetich Mátyás* általánosságban a törvényes kor elérésétől tette függővé azt, hogy kiszabható-e *kriminális* jellegű büntetés vagy sem, egyes esetekben azonban, amikor ti. életkorát meghaladó, azt jóval felülmúló gonoszsgot tanúsított a felelősségre vont személy, a nem törvényes korú serdületlent (*impuberem*) is olyan büntetéssel fenytetné, amely igen hasonló a serdültekre kiszabható büntetésekhez.¹⁰ Végezetül még csupán *Szokolay István* állásfoglalására szeretnénk utalni, aki némileg *Vuchetich*cel összhangban azt vallotta, hogy *kivételként* büntethetők ugyan a 12 évesnél fiatalabb gyermekek is, de már 1848 haladó gondolkozású fiainak szellemében azzal az igen jelentős megszorítással, hogy egyrészt nem a rendes büntető eljárás keretei között, másrészt javulásukra és nevelésükre alkalmas módon, „mivel — miként oly találóan és meggyőzően írta — az illy gyermekek vétkességének oka jobbra az állam hiányos rendelkezéseiben rejlik, a’ mennyiben az árva, vagy szegény gyermekeket inkább elnézi csavargás által keresni kenyerüket, mintsem nevelő intézetbe küldené őket.”¹¹

Szokolay István idézett sorai átvezetnek bennünket a szegedi gyermekek, fiatalkorúak *bűnözésével* kapcsolatos kérdésekre. Választott korszakunkban a magyar feudalizmus közismerten mélyreható válságba jutott és e válság egyik következményeként, mintegy tükröződéseként Szegeden is meglehetősen magas volt a bűnözők, közöttük a fiatalkorú bűnözők száma. Ezen a helyen egyelőre csak a törvényszék elé állított 14 évesnél fiatalabbakra fordítjuk figyelmünket, mert döntően velük kapcsolatban merülhet fel a korhiányhoz fűződő büntetési beszámíthatatlanság problémája. Városunkban a bűncselekmény elkövetéséért bírónak kérdőre vont, 14. életévüket be nem töltött fiatalok túlnyomó többsége

⁷ *Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata, IV. Codex de Delictis, eorumque Poenis* (Buda, 1830.) 22., 67. l.

⁸ Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye (Budapest, 1896—1902.) I. kötet II. rész 29. l.

⁹ *Szlemenics* (1836) 47., 72., 93. l. (1847) 42., 62., 80. l.

¹⁰ *Vuchetich* 145. l.

¹¹ *Szokolay* 173. s a köv. l.

lopás, gazdaság gyanúja miatt került a rabokat ítélő törvényszék elé.¹² Akadt közöttük olyan — az 1820-ban vagy esetleg 1821-ben született Fridrich Lajos személyében —, akit 1831. július 27-től 1834. augusztus 29-ig, tehát alig több mint három év alatt, hétszer büntettek meg egy kis „lajbli” és gyümölcs,¹³ nagyobb összegű pénz (30 ft),¹⁴ ruhaneműek,¹⁵ 6 pár cipő,¹⁶ egy rézüst,¹⁷ illetőleg négy kendő, vászon és törölköző^{17a} eltolvajlásáért legelőször 5, később egymásután kétszer 15, majd ugyancsak két alkalommal 25 virgácsütéssel, kétszer pedig 20, illetve 25 virgácsütéssel egyenértékű vesszőcsapással, míg végül 1834. december 11-én gazdag zsákmányt biztosító betöréses lopásért, mint akkor minősítették, rablásért és „botránkoztató bujálkodásért” két és fél évi, negyedévenként 25 korbácsütéssel, heti két nap böjtöléssel összekapcsolt, vasban és közmunkán töltendő rabságot kiszabó ítélet vetett véget annak, hogy újabb bűncselekmények elkövetésével zavarja meg a város rendjét.¹⁸ Az elmarasztaltak nagy többsége persze nem volt olyan notórius tolvaj, mint Fridrich Lajos, és rendszerint a lopással okozott kártételük sem ért el nagyobb értéket. Példálózva megemlíthetjük, hogy Lovas Rozália 11 éves leánya 1790-ben 1 ft 6 krajcár eltolvajlásáért 10 virgácsütéssel,¹⁹ Drobina Pál 13 esztendőes fiú 1795-ben körtelopásért 15 korbácsütéssel,²⁰ Dóró Ferenc 11 éves és Kovács Mihály 13 éves gyermekek 1801-ben Franyó Károlytól 5 pár galamb elorzásáért fejenként 15 korbácsütéssel,²¹ Moyses Ábrahám 9 esztendőes fiúcska 1811-ben Svartz József ezüstórájának ellopásáért 12 virgácsütéssel,²² Fazekas Erzsébet 12 éves leány 1816-ban kukoricalopásért 5 virgácsütéssel,²³ Losontz András 14 esztendőes

¹² A fenti bekezdésben és az alább még külön, a 13—33. jegyzetszámok alatt idézettek kivül: Jkv. 1792: sz. n. (szám nélkül) szeptember 7., 1795: sz. n. április 11., sz. n. augusztus 17., 1796: sz. n. március 5., 1797: sz. n. április 28., 1802: 148. november 17., 1804: 18. március 9., 1806: 21. március 11., 1807: 129. szeptember 22., 1808: 73. április 9., 284—6. november 7., 1809: 204. október 20., 1810: 162. augusztus 23., 1811: 264. november 7., 269. november 8., 1812: 26. január 18., 53. február 13., 148. május 26., 272. augusztus 10., 1814: 142. július 12., 1815: 76. április 26., 1820: 372. szeptember 5., 1821: 111. május 8., 247. szeptember 28., 1822: 354. december 13., 1823: 37. február 25., 281. november 28., 1824: 337. december 30., 1825: 96. április 8., 134. május 13., 165—6. június 17., 1826: 80. április 5., 106. április 18., 190—1. június 20., 215. július 3., 270. augusztus 8., 1827: 184. október 11., 203. november 22., 1828: 32. február 14., 94. május 1., 209. szeptember 10., 245. október 9., 258. október 20., 315., 319. december 16., 325. december 23., 1829: 9. január 15., 87. április 9., 100. április 28., 112. május 23., 198. augusztus 7., 243. október 20., 1830: 143—4. június 11., 355. december 10., 359. december 17., 1832: 233. szeptember 7., 324. november 29., 1835: 30. február 5., 60. március 21., 120. július 31., 1836: 30. február 25., 104. június 9., 1838: 79. június 1., 90. június 21., 148—9. október 10., 1842: 121. július 7., 1843: 197. augusztus 17., 1844: 195. augusztus 1., 1845: 107. április 17. — Itt és a következőkben is a Szegedi Állami Levéltárban őrzött protocollumokra, jegyzőkönyvekre Jkv., a bünyenyítő, másként a rabokat ítélő törvényszék irataira *Iratok* jelzéssel, valamint a jegyzőkönyvi bejegyzés évének, számának, hónapjának és napjának megjelölésével hivatkozunk.

¹³ Jkv. 1831: 244. július 27.

¹⁴ Jkv. 1832: 214. augusztus 23.

¹⁵ Jkv. 1832: 249. szeptember 20., 1834: 133. április 26.

¹⁶ Jkv. 1833: 96. április 27.

¹⁷ Jkv. 1834: 63. február 27.

^{17a} Jkv. 1834: 244. augusztus 29.

¹⁸ Jkv. 1834: 362. december 11.

¹⁹ Jkv. 1790: 54. május 6.

²⁰ Jkv. 1795: sz. n. augusztus 3.

²¹ Jkv. 1801: 58. szeptember 5.

²² Jkv. 1811: 222. október 11.

²³ Jkv. 1816: 157. október 4.

asztalosinas 1822-ben 1 zsák árpa eltolvajlásáért 12 vesszőcsapással,²⁴ Bálint Éva 14 és Baranyi Anna 11 éves leányok 1823-ban, az előbbi szappandaraboknak gazdájától, Szűcs Istvántól való elorzása miatt, az utóbbi a Bálint által lopott holmik átvételéért és duggatásáért 15, illetve 10 vesszőütéssel,²⁵ ifj. Bodor János 13 esztendőös fiú 1826-ban 30 krajcár ellopásáért 6 korbácsütéssel,²⁶ Tóth Pál János 13, Sutka Ferenc 10 és Nyári Bordó Ádám 13 éves gyermekek, akik 1828-ban tyúkokat loptak Komotsin Jánostól, egyenként 12 virgácsütéssel,²⁷ Lovászi Mihály 11 esztendőös fiúcska egy jó esztendővel később, 1829-ben, sólopásért dorgálással,²⁸ Müller János 14 éves borbélyinas és Farkas István 12 esztendőös grammatista diák 1832-ben kendők és más ingóságok elorzásáért 15, illetve az utóbbi 8 virgácsütéssel,²⁹ Gothencz János és Popány Márton 13 éves fiúk 1833-ban 4 juh ellopásáért fejenként 15 virgácsütéssel,³⁰ Papdi István 14 esztendőös béres 1838-ban 4 akó bornak gazdájától való, egyébként hamis kulcs felhasználásával végrehajtott eltolvajlásáért 15 virgácsütéssel³¹ és végül még egyet említsünk fel, Dinnyés Terézia 14 éves szolgáló 1845-ben ugyancsak gazdájától, Nyári Jánostól 10 pengőforint ellopásáért 20 virgácsütéssel lakolt.³² Egészen rendkívüli kivétel számba ment az olyan bűnügy, mint amilyen a 13 éves Kotsis Julianna esete volt, aki „esztendeit meg előző fortélyal” 1830-ban 900 forintot lopott, amely tettéért négy heti rabságra és kétszerre kiállandó 30 virgácsütésre ítélték.³³

Tolvajságok gyanúja alapján kérdőre vont 14 évesnél fiatalabb terhelteknél jóval kisebb, szinte elhanyagolható számban ugyan, de más természetű bűncselekmények (testi sértés, gondatlan emberölés, gyűjtogatás, károkozásnak minősülő dologrongálás, hamis vád, gazdájától való megszökés és fajtalankodás) elkövetésével gyanúsított fiatalok is álltak a szegedi bünyfenyítő törvényszék előtt,³⁴ ékes bizonyoságául annak, hogy a gyermekek és a gyermekkort alig túlhaladott fiatakorúak bűnözésének leggyakoribb indítéka — még fokozottabban, mint a felnőtteknél — a *nyomor*, a *nincstelenség* lehetett. A nagy szegénységen kívül főként a pajkosság, idősebbek, szülők ingerlése, buzdítása és a gazdák, gazdaszonyok rossz, nemegyszer kegyetlen bánásmódja vezette el őket a bűncselekmények elkövetésének az útjára, ritkábban játszott náluk kisebb nagyobb szerepet más motívum. Állításaink alátámasztására néhány olyan jogesetre hivatkozunk, amelyek legtöbbször önmaguktól és félreérthetetlenül vallanak.

Szeged város rabokat ítélő törvényszékének ítéletben kimondott véleménye szerint is *pajkosságból* (*ex petulantia*) ütötte ki 1797-ben a 10 éves Kondász.

²⁴ Jkv. 1822: 351. december 13.

²⁵ Jkv. 1823: 207. augusztus 13.

²⁶ Jkv. 1826: 207. június 27.

²⁷ Jkv. 1828: 39. február 14.

²⁸ Jkv. 1829: 182. július 16.

²⁹ Jkv. 1832: 213. augusztus 23.

³⁰ Jkv. 1833: 348. november 7.

³¹ Jkv. 1838: 50. március 8.

³² Jkv. 1845: 262. november 13.

³³ Jkv. 1830: 35. február 13.

³⁴ Testi sértésért: Jkv. 1808: 18. január 13., 1819: 34. február 11., 1825: 77. március 8., 1829: 266. november 5., Iratok. Jkv. 1841: 46. április 1.; gondatlan emberölésért: Jkv. 1826: 228. július 19.; gyűjtogatásért: Jkv. 1824: 291. november 5., 1830: 241. augusztus 19., Iratok. 1837. július 13., Jkv. 1848: 161. szeptember 15.; dologrongálásért: Jkv. 1797: sz. n. szeptember 25., 1834: 136. május 1.; hamis vádért: Jkv. 1809: 134. július 8.; gazdától való megszökésért: Jkv. 1811: 269. november 8., 1829: 9. január 15.; fajtalankodásért: Jkv. 1844: 195. augusztus 1.

Tamás egy ló szemeit, amely tetteért 15 virgácsütéssel fenyítették meg.³⁵ Nem kevésbé a pajkosságnak, a játékosságnak jutott vezető szerep Lakatos József 13, Ónozó János 11, Selymes Éva 12, valamint Kószó Imre 12 és társa, Szekeres János 10 esztendő gyermekek büntetteinél. Lakatos József 1808-ban kövekkel dobálta meg az éjjeli őröket, méghozzá „eredményesen”, mert hiszen az egyik bakter fogát kiütötte. A büntetés persze nem maradt el, 12 korbácsütést kellett kiállania.³⁶ Ónozó János 1819-ben játszadozás közben súlyosan megsebesítette a kezében lévő lapáttal Csávicus Pétert, szerencséjére azonban további büntetés nélkül úszta meg az ügyet, főleg azért, mert édesanyja in flagranti alaposan elrakta.³⁷ Rosszabbul járt nála 1826-ban Selymes Éva dajka, akit felmentettek ugyan a gondviselésére bízott 9 hónapos csecsemő megfojtásának a vádja alól, de mivel „a gyermeket a börtönbe magát hagyván — ide iktathatjuk, bizonyára feledékenységből, játékosságból — hosszassab ideig kint volt, s így a megfojtásra gondatlansága által okot szolgáltatott”, 15 virgácsütéssel büntették.³⁸ Kószó Imre és Szekeres János bűnügye is arról tanúskodik, hogy a gyermeki könnyelműség, a jelen esetben játék a tűzzel, veszedelmes következményeket, perbevonást szült. A két gyermeket 1830 nyarán azzal vádolták meg, hogy öt esztendővel korábban Vér János „szállási aklát” ők gyűjtötták fel. Annyit önként elismertek a tisztí ügyész, a „Fiscalisi Tiszttség” előtt, hogy az akol mellé annak idején tüzet raktak, s amikor az építmény lángra lobbant, elszaladtak. Vallomásukat később a törvényszék előtt visszavonták ugyan, de ennek ellenére aligha kerültek volna el a büntetést legalább gondatlanságból okozott gyújtogatásért, ha a bíróság meg nem állapítja: „öt Esztendő előtt, a midőn t. i. a kérdéses akol el éget, még olly kitsinyek [7, illetve 5 évesek] voltak, hogy ebbéli tettüket, ha mindjárt azt ők követték volna is el, *gyenge koruk véget nékik vétekkül venni nem lehet*”.³⁹

Említettük, hogy *idősebbek ingerlésére*, kivált szülői buzdításra is követtek el Szegeden bűncselekményt fiatalkorúak. Erre példaként álljon itt két olyan bűnügy, amelyekben marasztaló ítéletet hozott városunk büntetőbírósága. Az egyik esetben Bakos István 14 esztendő fiatal apja, Bakos Ferenc kertész biztatására 1829-ben „bosszuságból” késsel, az orvosnak fizetendő összeg alacsony voltából következtetve, nem túl súlyosan megszúrta Tóth Józsefet, s ezért a késelő legénykét 12 vesszőcsapással fenyítették.⁴⁰ Még érdekesebb és sokatmondóbb a másik, 1841-ből származó jogeset, amelynek egyik fővádlottja Baráth Mihály 12 éves gyermek volt. A nyomozati, vizsgálati iratokból és a bíróság ítéletéből kielemezhetően Baráth Mihály atyja, Baráth József, előbb összeszólalkozott, majd összeverekedett Sipos Istvánnal, Sipos Mátyással és ez utóbbi hitvestársával. A verekedés Baráth József számára egyre gyászosabb kimenetelűnek ígérkezett, miért is ingerültségében arra buzdította fiát, hogy hozza ki puskáját, jöjjön segítségére, mert különben Sipos agyonveri. A fiú engedelmeskedett a felhívásnak, s miként állította, a láрма hallatára, valamint mivel látta atyjának a földön való ráncigálását, kivitte az általa töltetlennek gyanított fegyvert, amely „huzás vonyás közt” oly szerencsétlenül sült el, hogy az orvosi látélet szerint belőle a sértetthez közelről kilőtt nyúlsörétek Sipos

³⁵ Jkv. 1797: sz. n. szeptember 25.

³⁶ Jkv. 1808: 18. január 13.

³⁷ Jkv. 1819: 34. február 11.

³⁸ Jkv. 1826: 228. július 19.

³⁹ Jkv. 1830: 241. augusztus 19.

⁴⁰ Jkv. 1829: 266. november 5.

Istvánon, akit a haláltól egyébként csupán több rétegű ruházata (kankó, mel-lény, ing) mentett meg, két hónap alatt gyógyuló sérüléseket okoztak. A tör-vényszék ítéletében elismerte ugyan azt, hogy a gyermek bajba jutott apján akart segíteni, ezért lőtte meg derékon Sipos Istvánt, mégis 12 vesszőütés el-szenvedésére kárhoztatta, bizonyára azért, mert a bűneset egyetlen szemtanú-já, Csuda Józsefné, „Te taknyos el ne süsd a puskát” szavakkal nyomatékosan figyelmeztette őt, s ezzel igyekezett visszatartani a verekedésbe való beavatko-zástól.⁴¹

Vannak szegedi adataink arra is, hogy a *gazdák, gazdasszonyok rossz bá-násmódja* sarkalt bűncselekmény elkövetésére fiatal embereket. Aligha kételkedhetünk abban, hogy nem gazdák jó, szeretetteljes, szülői bánásmódja miatt kényszerült szökésre 1811-ben Csismadea Erzsébet, mintegy 14 éves hajadon⁴² és 1829-ben Szabó József ugyancsak 14 esztendőös kocsis,⁴³ akiket lopásért is 10 virgács-, illetve 15 vesszőütéssel büntettek. A lopást — meggyőződésünk sze-rint — inkább csak nagyobb nyomaték kedvéért, talán a többi elnyomott és mindenestre kordában tartani kívánt cseléd „megnyugtatóására” állapította meg a bíróság, melyet mi sem bizonyít ekesebben, mint az a tény, hogy bár az ítéletben nem történik említés a „lopott” holmik, Csismadeánál közelebbről meg nem határozható „varia”, Szabónál 3 kendő természetben való megtérül-téről, az ilyen esetekben szokásos kártérítésről sem esik szó. Klasszikus pél-daként Tóth Istvánnál szolgálatban állt 14 éves dajka, Sebők Terézia bűnügyére hivatkozhatunk. A fiatal hajadont 1837-ben az ügyész — az 1723: 11. tc.-re hivatkozással halálbüntetést kérve — azzal vádolta, hogy „szinte minden ok nélkül” szándékosan felgyújtotta gazdája házát, méghozzá olyan időben, amikor „sivítva dühödtenek a szelek”. E helyütt közelebből csupán az érdekel ben-nünket, hogy valójában mit érthetett a tisztí fiskális a *szinte minden ok nél-küliség* alatt. A vádlott leány vallomásából és az ítéletből ez is félreérthetet-lenül kiderül. A szerencsétlen kiscseléd sűrűn hullatott könnyek, keserves sí-rás közepette beismerte a gyújtogatást, tette indokál azonban azt adta elő, hogy gazdasszonya igen sokszor, naponta háromszor is megverte, a tüzeset előtt fával ütlegelte. Az ítélet szerint pedig „gazda asszonya által lett kétszeri meg verettetésért haragra lobbanván” határozta el magát a gyújtogatásra. Nem va-lami sokat segített rajta az a nemes cselekedete, amellyel a gondjaira bízott gyermeket kihozta a házból, majd gazdája után szaladt és jelentette neki a tü-zet. Bizonyosság erre az, hogy a kártérítési kötelezettség megállapításán kívül három esztendei közmunkán töltendő, hetenként két nap böjtöléssel és negyed-évenként 10 korbácsütés kiállításával egybefűzött rabság kiszabásával csapott le reá a gazdák érdekeiről el nem feledkező feudális „igazságszolgáltatás” kemény ökle.⁴⁴

Néhány esetben nem dönthető el vitathatatlanul az, hogy milyen okok ve-zették bűncselekmény elkövetésére a perbefogott fiatalokorúakat, más szavak-kal, milyen motívumok hatására léptek azok a bűnözés útjára. Mindössze két jogesetre utalunk, amelyek némileg tájékoztatást adnak a szóban forgó vád-lottak erkölcsi arculatáról is. 1809-ben Doktor Barbara azzal vádolta meg Kor-mányos Nyomi Mátyást, hogy erőszakos nemi közöszlést követett el ellene. Az

⁴¹ *Iratok. Jkv. 1841: 46. április 1.*

⁴² *Jkv. 1811: 269. november 8.*

⁴³ *Jkv. 1829: 9. január 15.*

⁴⁴ *Iratok. 1837. július 13.*

orvostól beszerzett látélet egyáltalán nem bizonyította be a vád tárgyává tett bűncselekmény elkövetését, miért is Kormányost felmentették, a fiatal, 13 esztendőös leányzó azonban hamis vádja miatt (*ob falsam accusationem*) 20 virgácsütéssel lakolt.⁴⁵ A másik, 1844. évi bűnügyben Kotsár Barbara ugyancsak 13 éves, pesti származású, szülővárosából megszökött hajadon állt bírái előtt, aki ellen bebizonyosodott, hogy Szegeden „tartózkodása ideje alatt fajtalankodott”. E bűncselekményéért, „tekinttven korának gyengeségét”, a bűnfenyítő törvényszék nem rótt ki súlyos büntetést, csupán azt rendelte el, hogy az ítélethozatalig fogságban eltöltött, sajnos általunk közelebről ma már meg nem határozható, de valószínűleg nem valami hosszú idő beszámítása mellett Pestre toloncolják vissza.⁴⁶

Láttuk azt, hogy a szegedi büntető törvényszék más és más bűncselekmény elkövetéséért különböző életkorú, 14 esztendősnél fiatalabb személyeket szép számban vont felelősségre. A továbbiakban mindenekelőtt annak a jogilag legjelentősebb problémának az eldöntésére kell vállalkoznunk, hogy hol, melyik életévnél húzta meg a büntetőbírói joggyakorlat azt a határvonalat, amelyen alul már beszámíthatatlanságot állapított meg. Először tegyük vizsgálat tárgyává azokat a forrásainkat, amelyek ugyan elsődlegesen büntető eljárásjogi kérdésekre adnak feleletet, de közvetve és legalább részben mégis hozzásegítenek a büntetési beszámítást kizáró gyermekkor felső határának megjelöléséhez.

A bizonyítási jog normáinak témánk szempontjából nincsen ugyan különösebb jelentősége, de ennek ellenére érdemes megemlítenünk azt, hogy 1828-ból és 1841-ből származó két törvényszéki határozat is kétségtelenül igazolja: 12 évnél fiatalabb, „*törvényes koron alól lévő*” gyermekek — a mi esetünkben Battants Sándor és ifj. Inold János 11 esztendősek — „*elégséges próbát*” nem tehetnek.⁴⁷ Közelebb visznek a felvetett probléma megoldásához azok a vizsgálódások, amelyek a perbevonás életkort illető feltételeinek kinámozására irányulnak. Ismeretes, hogy korszakunkban a megyei és városi rendes törvényszékek két, egymástól igen sok vonatkozásban különböző, *szóbeli sommás vagy írásbeli rendes büntetőper* szabályai szerint jártak el. Elegendő itt annyit megjegyeznünk, hogy sommás büntető eljárást bejegyzésük nélkül csak nemtelenek ellen és csak akkor lehetett folytatni, ha a terheltet viszonylag enyhébb, három évnél rövidebb szabadságvesztés-büntetést maga után vonó büntetett vádolták.⁴⁸ Városunkban is e két eljárási forma egyike vagy másika szerint járt el a rabokat ítélő törvényszék, de figyelemre méltó módon 12 éves vagy ennél fiatalabb terhelt ellen *sohasem* indult meg előtte *írásbeli büntetőper*, sőt még 13 éves felelősségre vonására is csupán egyszer, 1848 szeptemberében rendelte el ilyen típusú büntetőper lefolytatását.⁴⁹ Erre a lépésre alighanem azért szánta el magát, mert a vád tárgyává tett cselekményt, ti. cselédlány, esetükben Almási Terézia által saját gazdája házának szándékos felgyújtását, általában a gyújtogatást széles körben az egyik legsúlyosabb bűncselekményként értékelték.

⁴⁵ Jkv. 1809: 134. július 8.

⁴⁶ Jkv. 1844: 195. augusztus 1.

⁴⁷ Jkv. 1828: 8. január 8., 1841: 85. június 17.

⁴⁸ Vuchetich 344. l., Szlemenics (1836) 160. l., (1847) 138. l., Both Ödön: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban (Szeged, 1958. Acta Jur. et Pol. Szeged, IV. 1.) 24. s a köv. ll., Meznerics Iván: A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16—19. században (Budapest, 1933.) 93. a köv. ll.

⁴⁹ Jkv. 1848: 161. szeptember 15.

Az a tény, hogy 12 esztendősnél fiatalabb gyermekek ellen Szegeden nem indítottak rendes büntetőpert, önmagában még nem sokat mond, mert hiszen egyrészt súlyosabb beszámítást igénylő cselekményeket nem igen követtek el az ilyen életkorúak, másrészt mert elég tekintélyes volt a *sommás büntetőper* szabályai szerint kérdőre vont serdületleneknek a száma. Így városunk rabokat ítélő törvényszéke előtt állottak a 4 esztendős Szekeres János és a 7 éves Kószó Imre 1824-ben,⁵⁰ a 8 esztendős Rátz Sándor 1828-ban,⁵¹ az ugyancsak 8 éves Svetsina Ignác 1832-ben⁵² és a 9 esztendős Moyses Ábrahám 1811-ben,⁵³ akik közül Szekerest, Kószót és Rátzot felmentették ugyan, de nem azzal az indoklással, hogy nincs beszámítási képességük, hanem bizonyítékok hiányában. Az 1830-as évek elejétől kezdve, alkalmasint az országosan megvitatott rendszeres munkálatok (*Operata Regnicolaria*),⁵⁴ köztük az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet hatására, lényegesen módosult, méghozzá kedvező irányban a gyermekkor megítélésével kapcsolatos szegedi joggyakorlat. Az előbb említett Svetsina Ignácot nem számítva, akit talán azért vontak felelősségre, mert a notórius tolvaj, mondhatnánk, bűnöző Fridrich Lajossal együtt követte el bűncselekményét, 1830-tól 10, 1836-tól 11, 1838. júniusától pedig már 12 évnél fiatalabb személyt Szegeden érdemileg még *sommás büntetőperbe* se fogtak. Rendkívül sokatmondó a bűnfenyítő törvényszék állásfoglalása 1836. február 25-én, amikor utoljára került eléje 10 éves gyermek, Imre Margit 4 „czin Tányérok” ellopásával gyanúsított leánya személyében. Minden kommentár nélkül idézzük a vonatkozó jegyzőkönyvi bejegyzés szavait, hiszen önmagukért beszélnek: „Mint hogy gyenge gyermeki kora a befogottnak méltán figyelmet ébresztene, ez uttal *bűnbéli vizsgálattól menté tetetvén* szabadon bocsátott.”⁵⁵ Ha hozzávesszük ehhez még azt a tényt, hogy 1831-től kezdődően mindössze három alkalommal állottak vádlottként bíraik előtt *bizonyosan*⁵⁶ 12 évnél fiatalabb gyermekek, 1832-ben a fentebb említett Svetsina Ignác, 1834-ben a 10 esztendő, 5 virgácsütés kiállítására marasztalt Dobó Mihály⁵⁷ és 1836-ban a bűnvizsgálattól felmentett Imre Margit, akkor teljes joggal juthatunk olyan következtetésre, amely szerint 1831-től Szegeden büntető eljárásjogi szempontból felelősségre nem vonhatóknak, azaz felelőtleneknek minősítették a 12. életévüket még be nem töltött serdületleneket.

⁵⁰ Jkv. 1824: 291. november 5. — E fiatal emberkének kérdőre vonásánál szerepet játszott a „közvetett tettesség” gyanúja, a feljelentő ugyanis nemcsak a gyerekeket vádolta gyújtogatással, hanem — a jelek szerint — Szekeres János idősebb rokonát (apját?) is azzal, hogy ő ingerelte a fiúcskákat a bűncselekmény elkövetésére.

⁵¹ Jkv. 1828: 258. október 20.

⁵² Jkv. 1832: 249. szeptember 20.

⁵³ Jkv. 1811: 222. október 11.

⁵⁴ Pulszky Ferenc: *Életem és korom* (Budapest, 1958. Magyar Századok) I. kötet. 59. 1.

⁵⁵ Jkv. 1836: 30. február 25.

⁵⁶ Itt jegyezzük meg, hogy az életkor megjelölésénél a törvényszék, esetleg csupán a jegyző, nem járt el mindig kellő alaposággal. Illusztrálásul egyetlen személy, a többször emlegetett Fridrich Lajos példáját hozzuk fel, akit 1831. július 27-én és több mint egy évvel később, 1832. szeptember 20-án tizenegy, egy hónappal korábban, 1832. augusztus 23-án viszont tizenkettő, 1833. április 27-én ismét tizenegy, 1834. február 27-én és augusztus 29-én meg már tizenhárom és végül e két utóbbi dátum között tizennégy esztendősnak könyvelték el. (Az adatok lelőhelyére ld. az előbbi 13—17a jegyzeteket.) Mindezekre figyelemmel egy esztendő ingadozással nyugodtan számolhatunk. A fentiekben ezért tekintettünk el Horváth János tizenegy évesnek jelölt fiú bűnügyének, mint negyedik esetnek a felemlítésétől (Jkv. 1838: 79. június 1.).

⁵⁷ Jkv. 1834: 136. május 1.

A múlt század nagyobb felében az alaki és az anyagi büntetőjog nem különült még el élesen a jogtudományban, annál kevésbé a joggyakorlatban. E szoros összefonódás következményeként a mindkét jogterületet érdeklő kérdések eldöntésére lényegileg azonos szabályok alakultak ki mind az alaki, mind az anyagi büntetőjogban. Ilyen, mindkét jogterületet egyaránt érdeklő kérdés volt Szegeden is az, hogy büntetőjogilag hány éves kortól felelősek az emberek cselekményeikért, illetve egy másik oldalról közelítve meg a problémát, milyen életkorúak ellen van egyáltalán értelme büntetőper megindításának. A perbevonás, illetőleg a beszámíthatóság egyik feltételéül megállapított életkor a múltban és Szegeden sem térhetett el lényegesen egymástól, tartósan bizonyára nem, mert az eltérés a jelentkező intervallumon belül a felelősségre vonás alól való kibújást, mindenesetre jogbizonytalanságot eredményezett volna. És valóban, a 12 évnél fiatalabb serdületlenek büntetőjogi perképtelenségének elismerésével párhuzamosan, 1830-tól mind egyértelműbben alakult ki az a gyakorlat, amelyet követve városunk bünyfenítő törvényszéke a 12 éven aluli gyermek-kort büntetési beszámítást kizáró körülményként értékelte. Csak néhány példát a kritikus 1830. évből: Bugyi Márton 10 éves gyermeket, „mint még törvénytelen idejűt”,⁵⁸ Szalma József, ugyancsak 10 esztendő örökbe fogadott árva „gyermek kora, úgy testének gyenge alkotmánya” miatt⁵⁹ engedte szabadon a bírói tanács, Kószó Imre 12 és Szekeres János 10 éves fiúcskákat pedig azért, mert a vád tárgyává tett cselekményük elkövetésekor még csupán 7, illetve 5 évesek voltak, s ezért tettüket — miként az ítélet hangsúlyozza — „nékiek vétékül venni nem lehet”.⁶⁰ Kószó Imrének és társának jogesete arra is jó példaként szolgálhat, hogy a városi büntetőbíróóság az életkorhoz kapcsolódó beszámítási képességet a cselekmény elkövetésének, nem a felelősségre vonás időpontjában, tehát *ex tunc* vizsgálta.

A gyermekkorhoz fűződő problémák közül még csak azt kell tüzetesebben vizsgálat tárgyává tennünk, hogy 1. milyen eszközökkel büntette meg a szegedi rabokat ítélő törvényszék a 12., illetve a 14. életévüket be nem töltött fiatal-korúakat és 2. a kiszabott fenyítékek, figyelemmel a korabeli felfogásra is, feltétlenül büntetőjogi értelemben vett büntetésnek minősítendők-e vagy sem. Ez utóbbi kérdés eldöntésének már csak azért is rendkívül komoly a jelentősége, mert ha nem ilyen természetűek, akkor ebből nyilván az illető fiatal-korú beszámítási képességének a bírói tanács által hallgatólagosan ugyan, de mégis *ítéletileg* megállapított csorbultságára, még valószínűbb, hogy hiányára kell következtetnünk.

A 8 éves Svetsina János és a 9 esztendő Moyses Ábrahám volt az a két legfiatalabb szerencsétlen gyermek, akiket Szeged városi bünyfenítő törvényszéke, az előbbi 10, az utóbbit 12 virgácsütés kiszabásával, korszakunkban megbüntett.⁶¹ A nem bizonyosan 11 esztendő, 1833. április 27-én virgáccsal fenyített Fridrich Lajossal itt különösebben nem számolva, a 12. életévüket be nem töltöttek közül legsúlyosabban Veszelinovits György két órájának ellopásáért még 1812-ben Löbl Ábrahám 10 éves fiúcska lakolt 20 virgácsütés elszenvedésével.⁶² Jellemző, hogy 12 esztendőnél fiatalabb gyermekekre egyetlenegy esetben sem rótt ki a városi

⁵⁸ Jkv. 1830: 355. december 10.

⁵⁹ Jkv. 1830: 359. december 17.

⁶⁰ Ld. fentebb a 39. jegyzetet és a hozzátartozó szöveget is.

⁶¹ Jkv. 1832: 249. szeptember 20., 1811: 222. október 11.

⁶² Jkv. 1812: 148. május 26.

bíróság szabadságvesztés-büntetést, hacsak az előzetes letartóztatásban töltött időnek büntetésül beszámítását nem soroljuk e fogalom alá. Dorgáláson⁶³ kívül a bírák 5,⁶⁴ 6,⁶⁵ 10,⁶⁶ 12,⁶⁷ 15⁶⁸ virgácsütés, 10,⁶⁹ 12⁷⁰ ezzel egyenértékű vesszőcsapás és egyszer alighanem ismét csak a virgáccsal azonos nyírfaseprővel végrehajtott 10 ütés elszenvedésével⁷¹ akarták újabb bűncselekmény elkövetésétől visszariasztani és jobb útra téríteni az általuk elmarasztalt fiúkat és leányokat. Egyetlen alkalommal, 1801-ben, nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az *ítélet szerint* 11 esztendő, valószínűbbnek tartjuk, hogy legalább 12 éves Dóró Ferenc esetében még súlyosabb testfenyítő-eszköz, korbács alkalmazását rendelték el.⁷²

A 12—14 éves fiatakorúakat Szegeden *tipikusan* szintén virgáccsal és vesszővel fenyegették meg, de a náluk ifjabbakra is alkalmazott viszonylag kisebb, 5,⁷³ 6,⁷⁴ 8,⁷⁵ 10,⁷⁶ 12⁷⁷ és 15⁷⁸ virgács-, vesszőcsapásnyi mértéken túllépve, ha nem is valami sűrűn, de bizony nemegyszer osztatott ki kíméletlenül a büntető törvényszék 20,⁷⁹ kétszerre kiállandó 24,⁸⁰ 25,⁸¹ sőt egy-egy alkalommal ismét csak kétszerre elszenvendő 30,⁸² illetve 50⁸³ vessző-, virgácsütést. De mi több még ezeknél is, az ilyen életkorúakra már többször rótt ki 6,⁸⁴ 10,⁸⁵ 12,⁸⁶

⁶³ Jkv. 1829: 182. július 16.

⁶⁴ Jkv. 1831: 244. július 27., 1834: 136. május 1.

⁶⁵ Jkv. 1809: 204. október 20., 1826: 190—1. június 20., 270. augusztus 8.

⁶⁶ Jkv. 1790: 54. május 6., 1812: 53. február 13., 1832: 249. szeptember 20., 1838: 79. június 1.

⁶⁷ Jkv. 1811: 222. október 11., 1828: 39. február 14.

⁶⁸ Jkv. 1797: sz. n. április 28., sz. n. szeptember 25., 1804: 18. március 9., 1806: 21. március 11., 1832: 249. szeptember 20.

⁶⁹ Jkv. 1822: 354. december 13., 1823: 207. augusztus 13.

⁷⁰ Jkv. 1796: sz. n. március 5.

⁷¹ Jkv. 1821: 247. szeptember 28.

⁷² Ld. fentebb a 21. jegyzetet.

⁷³ Jkv. 1816: 157. október 4., 1834: 136. május 1.

⁷⁴ Jkv. 1826: 270. augusztus 8., 1845: 107. április 17.

⁷⁵ Jkv. 1832: 213. augusztus 23.

⁷⁶ Jkv. 1795: sz. n. április 11., 1811: 269. november 8., 1825: 77. március 8., 1826: 106. április 18., 1828: 32. február 14., 1831: 244. július 27., 1834: 136. május 1., 1838: 79. június 1.

⁷⁷ Jkv. 1806: 21. március 11., 1821: 111. május 8., 1822: 351. december 13., 1823: 37. február 25., 281. november 28., 1824: 337. december 30., 1828: 39. február 14., 1829: 198. augusztus 7., 266. november 5., 1832: 233. szeptember 7., 1835: 120. július 31., 1838: 90. június 21., Iratok. Jkv. 1841: 46. április 1.

⁷⁸ Jkv. 1808: 284. november 7., 1810: 162. augusztus 23., 1812: 272. augusztus 10., 1815: 76. április 26., 1820: 372. szeptember 5., 1823: 207. augusztus 13., 1825: 96. április 8., 166. június 17., 1826: 228. július 19., 1827: 203. november 22., 1828: 94. május 1., 209. szeptember 10., 1829: 9. január 15., 87. április 9., 1830: 144. június 11., 1832: 213. augusztus 23., 1833: 348. november 7., 1835: 30. február 5., 1838: 50. március 8., 1843: 197. augusztus 17., 1845: 107. április 17.

⁷⁹ Jkv. 1808: 285—6. november 7., 1809: 134. július 8., 1828: 245. október 9., 1829: 243. október 20., 1845: 262. november 13.

⁸⁰ Jkv. 1807: 129. szeptember 22.

⁸¹ Jkv. 1827: 184. október 11., 1828: 315. december 16., 1834: 63. február 27., 133. április 26.

⁸² Jkv. 1792: sz. n. szeptember 7.

⁸³ Jkv. 1808: 73. április 9.

⁸⁴ Jkv. 1795: sz. n. augusztus 17., 1826: 207. június 27., 1838: 149. október 10.

⁸⁵ Jkv. 1838: 148. október 10.

⁸⁶ Jkv. 1808: 18. január 13., 1811: 264. november 7., 1842: 121. július 7.

15⁸⁷. korbácsütést és velük szemben nem riadt vissza — bár mindössze néhány esetben — a szabadságvesztés-büntetés alkalmazásától sem.⁸⁸ Besenyei Ferenc 14 esztendősen beteges, „nehézséges” legényke testfenyítő-büntetésének átválttatása következményeként még csupán rövid időre ismerkedett meg 1821-ben egy hétig tartó áristomoltatása alatt a megítélt rabok keserű kenyerével,⁸⁹ a szabadságvesztés-büntetésére ítélt, 14 évesnél nem idősebbek közül azonban Sebők Terézia már az akkori börtönviszonyok mellett rendkívül súlyosnak mondható, három esztendei rabság kitöltését elrendelő ítéletet kapott 1837-ben eltévelyedéseért, enyhén szólva, nem túlzottan könyörületes szívű bírától.⁹⁰

A 14 esztendősnél fiatalabbakra alkalmazott büntetési eszközök alapos számbavétele és ezeknek az idősebbeket sújtó büntetési eszközökkel való összevetése olyan következtetések levonását teszi lehetővé, amelyek az első ránézésre is érzékelhető büntetéstani problémák felvetésén messze túlmenően, döntően tangálják általában a büntetőjogi felelősségnek, közelebbről a beszámítási képességnek az életkorral összefüggő kérdését. Az egyes büntetési eszközökkel részletesen előkészületben lévő monográfiánk egyik, itt nem közölt fejezetében foglalkozunk,^{90/a} de e helyütt legalább annyit mégis fel kell említenünk, hogy a 14. életévüket betöltött és testfenyítő-büntetés elszenvedésére kárhozottat mindkét nembeliket, igen ritka kivételtől eltekintve, vagy megbotozták, vagy (a nőket botozás helyett is) megkorbácsolták. Ezzel szemben, mint láttuk, a 12—14 éves gyerekeknek viszonylag kicsiny töredékét büntette a szegedi büntető törvényszék az idősebbek számára legenyhébb testfenyítő-büntetésnek számító korbáccsal (bottal soha), még kevesebbet bebörtönzéssel, a 12 évesnél zsebében korúakat pedig — nem számítva a fellelt és említett *egyetlen*, egyébként rendkívül gyanús jogesetet — akorbácsütések által okozható kínoknak sem tette ki.

Mellőzve a szóródásokat, a 14 évesnél fiatalabbakra és az ennél korosabbakra alkalmazott büntetési eszközök között jelentkező *formai* különbséget nem lehet kétségbe vonni. Kérdés, hogy e különbség valóban csak formai-e, vagy sem, csak gyöngébb szervezetük miatt kapták-e a virgácsütésben megtestesülő legenyhébb testfenyítő-büntetést a gyermekek, vagy pedig más tényező is szerepet játszott a különböztetésnél, pusztán arról van-e szó, hogy a gyengébbnek enyhébb, az erősebbnek keményebb testfenyítő-büntetés, de mindenesetre *büntetőjogi* büntetés dukált. Véleményünk szerint jóval többről van itt szó, mint egyszerűen formai, nem lényegbevágó különbségről. Ha nem állnának rendelkezésünkre a történeti életből merített ellenérvek, az a körülmény, hogy a gyermekeknek „kijáró” virgácsütéseket is és az idősebbeket sújtó — az egyszerűsítés kedvéért mondjuk — korbácsolást is büntetőbíróság szabta ki, méghozzá büntetőpert lezáró ítéletében, a két büntetési nem lényegének azonosságát, csak formai különbségek létezését bizonyítaná.

Az ellenérvek felsorakoztatásánál induljunk ki az eddig megismert tények összefoglalásából. Tény az, hogy a 12 évesnél fiatalabbakat csak virgáccsal vagy

⁸⁷ Jkv. 1795: sz. n. augusztus 3., 1801: 58. szeptember 5., 1828: 325. december 23., 1835: 60. március 21.

⁸⁸ Jkv. 1821: 111. május 8., 1830: 35. február 13., 1834: 362. december 11., Iratok. 1837. június 13.

⁸⁹ Jkv. 1821: 111. május 8.

⁹⁰ Ld. fentebb a 44. jegyzetet.

^{90a} Both Ödön: *A Szeged városi büntetőjog története a reformkorban (1790—1848)* I. Általános rész (Kézirat) 3. § c. pont.

azzal egyenértékű, esetleg más enyhébb büntetési eszközzel fenyegették. Jogesetek tömege igazolja, hogy a 12—14 esztendősi fiatakorúakat túlnyomóan ugyan-csak virgáccsal, de esetenként már súlyosabb büntetési eszközökkel is büntették, elsősorban akkor, ha éveik száma megközelítette a felső határt. Végül az ismét csak tény, hogy a 14. életév felett minőségi, ugrásszerű változást konstatálhatunk, amennyiben főként a korbács-, a bot- és a szabadságvesztés-büntetések óriási száma mellett az enyhébb büntetési nemek jóval ritkábban fordulnak elő annál, mint a 12—14 éveseknél a korbács- és szabadságvesztés-büntetések. Mindezek alapján annyi már most vitán felüli bizonyossággként megállapítható, hogy Szegeden mind a 12., mind a 14. életév betöltésének volt valamilyen büntetőjogi, nem csupán a fiatakorú fizikai, egészségi állapotához fűződő jelentősége. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy 12 éven alulit *sohasem* büntettek virgácsnál súlyosabb büntetési eszközzel, ezen felülít pedig már igen, akkor az is kimondható: *a betöltött 12. életév merev, a 14. esztendő mozgó határvonalat alkotott.*

És most tegyünk egy kis kitérőt, hagyjuk magukra városunk büntetőbírait az ítéletüket váró befogottakkal egyetemben. Fardítsuk figyelmünket a kor nevelő intézményeire, az iskolákra, a családi otthonokra, ahol a jövő nemzedékét készítették elő az életre, ahol tisztelet a kivételeknek, századok óta mogyorófavesszővel nevelte a mester, a rektor, a professzor, az apa, a gazda a nemzet ifjabb vagy korosabb csemetéit. Még korszakunk vége felé, 1844-ben is nagy keserűséggel, őszinte honfibúval fakadt ki oktatási, nevelési rendszerünk ellen egy Kossuth-párti szerző, aki szerint „iskoláinkban, kivált falukon, oktat és képez meg idomí[t] a — nyíres és mogyoró”.^{90b} Akadt konviktus hazánkban, a soproni, amely jobb feliratot nem tudott magának választani ennél: *Hic est Convictus, datur hic et victus, et ictus: ut ingenium, corpora victus alat.* (Itt van egy konviktus, itt mind élelem, mind verés kapható: verés, hogy a lelket, élelem, hogy a testet táplálja.)⁹¹ A családban pedig a büntetési beszámítást kizáró fenyejtőjogát gyakorolta a családfő gyermekei és mindenestre, ha gazda, hát cselédei, ha meg mesterember, inasa felett.⁹² Országsgzerte csattogott a bot, a derékszija, le-lesújtott a pálca, a „legjobb” nevelő. A legszomorúbb mind-ebben az, hogy a kor emberei jelentős többségükben hittek is e drasztikus eszközöknek nevelésre alkalmas voltában.

Szándékosan vázoltuk a lehető legélesebb színekkel a kor nevelésének módszerét, mert ha erről sem feledkezünk el és így közelítünk a fiatakorúak bűnügyi problémái felé, jobban megérthetjük városunk büntetőbírói ítélezését is. A 12. életév betöltése, miként tényekre hivatkozással már hangsúlyoztuk, olyan merev határt képezett, amelyen alul nem volt helye büntetőszankciók alkalmazásának. A 12. esztendőt még el nem ért gyermekkorúakat a szegedi rabokat ítélő törvényszék valójában büntetési beszámításra képteleneknek minősítette. Ezt rendszeresen azzal juttatta kifejezésre, hogy nem sújtotta őket szabadságvesztés- vagy ennél súlyosabb büntetéssel és nem használtatott ellenük sem korbácsot, sem botot, csupán virgácsot, a kor legfőbb nevelő-

^{90b} *Camera obscura* (Lipcse, 1844.) I. k. 85. l.

⁹¹ Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777—1848* (Budapest, 1927.) I. kötet 217. l., további adatok a testi fenyejték alkalmazására: I. 86., 221., 294., 333., 346., 351. s a köv., 524., 567., 586. s a köv. II. 57., 598., 612. l.

⁹² Ld. alább a fenyejtőjogról.

eszközét.^{92a} Más volt a helyzet a 12—14 éveseknél, akiket a törvényszék alkalmanként „nevelőszankciók” helyett már kemény büntetések elszენvedésére ítelt. Forrásaink nem teszik számunkra lehetővé azt, hogy egyértelműen állást foglalhassunk az ő beszámítási képességük mikénti értékelését illetően is, de a gyermekkorral, mint beszámítást kizáró okkal összefüggő fejtegetéseink lezárásaként, a velük kapcsolatosan kiszabott, viszonylag jelentős számú enyhé ítélet láttán nem lehet túlzás annak hangsúlyozása: a 14 évnél fiatalabb életkort a szegedi bűnfenyítő törvényszék minden külön indokolás nélkül is enyhítő körülményként értékelte.

2. Az elmebetegség és a betegség által okozott öntudatzavar

Magánjogi vonatkozásban már Werbőczy István Tripartituma különleges elbánást írt elő az örvöngőkre (*furiosi*), az esztelenekre (*amentes*), a megtébo-lyodottakra (*mente capti*) és a holdkórosokra (*lunatici*), amennyiben kimondta, hogy az atyai hatalom alól nem szabadulhatnak fel, illetve törvényes koruk elérte után is gyámság alá helyezendők.⁹³ A Tripartituméhoz hasonló rendelkezéseket tartalmaz a néhány évtizeddel később kidolgozott, de nyomtatásban csupán korszakunk első felében, 1798-ban publikált *Quadripartitum*⁹⁴ is. Ennek vonatkozó előírásai alapján a magyar büntetőjogtörténet egyik érdekes kutatója arra a következtetésre jutott, hogy a XVI. századi magyar büntetőjogi gondolkozásra jellemzően, a törvényes kort még el nem ért gyermekekkel „azonos beszámítás alá kerültek valószínűleg a gyengeelméjűek és örültek”.⁹⁵ Még egyértelműbb a XVII. század derekán, keletkezett és Kollonics Lipót bíboros érsek kezdeményezésére a magyar Corpus Jurisba — először 1696-ban — becsempészett alsó-ausztriai büntetőtörvénykönyv, a *Praxis Criminalis*,⁹⁶ amelyre főként választott korszakunk kezdő évtizedeiben Szegeden is, leginkább a tisztí ügyészek, gyakran hivatkoztak. Ez az idegen talajba gyökerezett, de hazánkban is alighanem szélteben polgárjogot nyert törvénykönyv, a *lucidum intervallum* esetét leszámítva, az elmebaj (*mania*) már kifejezetten büntetést (beszámítást) kizáró oknak fogta fel.⁹⁷ A *Praxis Criminalis* idevágó szabályozását azonban a joggyakorlat még Budán és Pesten is némi fenntartásokkal, nehézkesen követte,⁹⁸ ezért egyáltalán nem meglepő, hogy például a viszonylag elmaradott Erdélyben jelentős késéssel, csak a XVIII. században

^{92a} A 12 éven aluli gyermekkorok beszámítást kizáró körülményként kezelése a joggyakorlatban nem volt szegedi specialitás. Szegednél kisebb városban, Egerben hozott ítélet is tanúskodik arról, hogy a nemtörvényes kort (*aetas illegitima*), a virgácsolást ugyan ki nem záró, mentő oknak tekintették. A jogesetet, amelyből ezt a következtetést levontuk, ld. Breznay Imre: *Eger a XVIII. században* (Eger, 1933—4.) II. kötet 133. s a köv. l.

⁹³ *Tripartitum*. I. r. 55. c., 124., c. 4. §.

⁹⁴ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet* (Budapest, 1946.) 324. l.

⁹⁵ Degré Alajos: *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei* (Budapest, 1936.) 7., 40., l.

⁹⁶ Eckhart 322. és 386. l.

⁹⁷ A *Praxis Criminalis* 44. art. 4. §-a a büntetést enyhítő körülmények felsorolásánál tesz említést arról, hogy „*Mania: & quidem plene amens, puniri non potest; si tamen certa lucida intervalla habeat, & Judex dubitet, quo tempore delictum commiserit, benigniorem partem amplectatur.*”

⁹⁸ Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686-1708* (Budapest, 1962.) 135., 177. l.

kezdtek figyelembe venni az elmebajt és még akkor sem beszámítást kizáró okként, hanem csupán mint enyhítő körülményt.⁹⁹

A XVIII. századig meglehetősen nagy lehetett a bizonytalanság országszerkezete az elmebetegség, még inkább a betegség okozta öntudatzavar figyelembevételét illetően, korszakunkban azonban már mind több tény szól amellett, hogy hazánkban az elmebajt és az öntudatzavar néhány változatát beszámítást kizáró oknak tekintették. Vegyük sorra először azokat a büntetőtörvénykönyv-tervezeteket, amelyek a szegedi bírák szemléletére is hatást gyakorolhattak. Az 1792. évi javaslat I. része XII. artikulusának 3. §-a beszámíthatatlannak minősíti a megtévelyodott (*mente captus*) nem világos pillanatában elkövetett cselekményét, ugyanezen cikkelyének 9. és 11. §-ai pedig olyan enyhítő körülményekként kezelik a lelki betegségeket (*morbo animi*), mint amilyenek a búskomorság (*melancholia*), a *mania*, a rendkívüli együgyűség (*nimia simplicitas*) és az ostobaság (*stupiditas*), amelyek akár beszámíthatatlanságot is eredményezhetnek.¹⁰⁰ Az 1792. évi tervezethez hasonlóan rendelkeznek az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat I. része VIII. artikulusának 5. és 12. szakaszai is, amelyek az elmebetegeket a büntetési beszámítástól mentesnek deklarálják, illetve a lelki betegségeket és az értelmi gyengeséget (*mentis debilitas*) enyhítő körülményként értékelik.¹⁰¹ Az már egyáltalán nem meglepő, hogy az 1843. évi tervezet sem tér le a megkezdett útról: 73. §-ának a.) és b.) pontjában minden beszámítástól és büntetéstől mentesnek nyilvánítja az örülteket azon cselekményeik vonatkozásában, amelyeket „örültségök ideje alatt” követtek el, illetve azokat, akik betegség miatt ideiglenesen olyan állapotban voltak, hogy „tetteik büntethetőségének felfogására szükséges eszmélettel” cselekményük elkövetésekor nem rendelkeztek, 84. szakaszában pedig enyhítő körülménynek minősíti az örültséget, ha az a 73. § szerint nem szüntette meg ugyan teljesen a beszámítást, de a cselekmény elkövetőjének „józan belátását megzavarta.”¹⁰²

A büntetőtörvénykönyv-javaslatok ismertetett rendelkezéseinek szellemében a büntetőjog tudományának hazai képviselői is beszámítást kizáró okként, vagy ha a megkívánt fokozatot nem érte el, mint enyhítő körülményt értékelték az elmebetegséget. Vuchetich Mátyás tanításai szerint nem büntethető meg az a személy, aki örültségi állapotban (*in statu dementiae*) követett el bűncselekményt, kivéve ha *lucidum intervallum* forgott fenn nála. Javasolta azonban a kiválóan képzett szerző, hogy a dühöngő elmebetegeket ártóképeségük kifejtésének megakadályozása érdekében biztos helyen tartsák őrizetben. Felfogása szerint az ostobaság (*stupiditas*) és a búskomorság (*melancholia*) nem semmisítik meg teljesen a beszámítási képességet, de mint enyhítő körülmények feltétlenül kellő méltánylást érdemelnek.¹⁰³ Nem olyan részletességgel mint Vuchetich, de annál szemléletesebben és találébban jutatta kifejezésre álláspontját Szlemenics Pál. „A kik józan észszel nem bírnak — írta —, például a csecsemők

⁹⁹ Angyal Pál — Degré Alajos: *A XVI.—XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata* (Budapest, 1943.) 83. l.

¹⁰⁰ *Codex de delictis* (1792) 43. s a köv. l.: Legalább itt érdemes megemlítenünk, hogy a *Codex Josephina* szerint nem számítható be a cselekmény főbenjáró vétéknek: „a) Ha a Vétkező bolond, és esztől egészen meg-vagyon fosztva, b) Ha a változó eszelősségnél abban az időben vitetett végbe a tselekedet, melyben az eszelősség tartott.” *Közönséges törvény*. 5. 1. A polgári vétékre is kiterjeszti e szabály hatályát a *Codex* II. részének 2. §-a (i. m. 92. l.)

¹⁰¹ *Codex de delictis* (1827) 22. l.

¹⁰² Fayer I. kötet II. rész 27. és 31. l.

¹⁰³ Vuchetich 142. s a köv. l.

és bolondok, ha bár valamely fenyítő törvénnyel ellenkező tettet elkövettek is, *tettök gonosztett (büntett) nem lévén*, minden büntetéstől mentek.”¹⁰⁴ Vuchetich és Szlemenics nyomdokain haladva Szokolay István is azt hirdette, hogy az örülteknek, örjögőknek cselekményeiket beszámítani nem lehet, mivel „ezen ész nélküli állapotukban öntudattal és felfogással a dolgok viszonyairól nem birnak”. Az elmegyógyászat akkori alacsony szintjére gondolva, elismeréssel kell adoznunk Szokolaynak azon tanításáért, amely szerint az ún. *monomániák*, pl. a kleptománia és a pirománia, kivéve ha elmezavarral vagy hiánnyal állanak összefüggésben, nem zárhatják ki a büntetési beszámítást.¹⁰⁵

Szeged szabad királyi város rabokat ítélő törvényszéke korszakunkban nemegyszer járt el részint olyan személyek ellen, akik önmaguk (védők) hivatkoztak elmebetegségükre, de ez kellően nem bizonyosodott be,¹⁰⁶ részint pedig olyanok ellen, akikről ezt a ténykörményt ítéletében a bíróság állapította meg. Gyakran kellett tehát állást foglalnia a szegedi bírának az elmebetegség büntetőjogi vonatkozásainak kérdésében. Akad olyan érdekes jogesetünk is, amelynél a városi tiszti főügyész már a bírósági eljárást megelőző kihallgatás során észlelte a kérdőrevont Stumpf Mihály elmebetegségét, „eszelségét”, majd orvosossal megvizsgáltatta őt, aki meggyőződött az ügyész tapasztalatának helyességéről. Az ügy lezárásaként a bünyfenítő törvényszék minden további eljárás nélkül a főfiskális előterjesztése alapján elrendelte, hogy a szóban forgó elmebeteget „bolondsági csínnnyel” elkövethető mások károsításának megakadályozása és a „köz bátorság” zavartalanságának megvédése céljából szállítsák kórházba.¹⁰⁷

Ezeket a szerencsétlen, beteg embereket a legkülönbözőbb bűncselekmények elkövetésével, inkább kisebb, mint nagyobb értékű dolgok, egy vödör, 4 ft, egy suba, egy ing és „melyrevaló”, a sörháztól egy rézcső, 3 sertés ellopásával,¹⁰⁸ a minorita szerzetesek templomában elhelyezett persely feltörésével,¹⁰⁹ egy lónak marhalevél nélküli kezelésével halmazatban útlevél nélküli csavargással,¹¹⁰ az Isten elleni káromkodással,¹¹¹ „isteni szolgálat”, mise alatt a templomban elkövetett vérengzéssel,¹¹² egy leányzó, más ügyben egy férfi fejének beszakításával,¹¹³ tulajdon édesapja megverésével és ugyancsak azon elkövetett parázna cselekménnyel,¹¹⁴ gyilkos szándékkal társult vérengzéssel,¹¹⁵ saját gyermekének kútba fojtással végrehajtott szándékos megölésével,¹¹⁶ két fejszecepással eszközölt gyilkossággal,¹¹⁷ illetve hamis hírek kóholásával¹¹⁸ vádolták. Amennyire levéltári forrásaink alapján megállapítható, közülük a legfiatalabb

¹⁰⁴ Szlemenics (1836) 72. s a köv., 96. s a köv. 1., (1847) 62., 81. s a köv. 1.

¹⁰⁵ Szokolay 174. s a köv. 11.

¹⁰⁶ Iratok. 1801. november 10., 1803. szeptember 9., Jkv. 1846: 264/a. szeptember 30.

¹⁰⁷ Jkv. 1841: 28. február 25.

¹⁰⁸ Jkv. 1822: 249. október 1., 1826: 137. május 23., 1829: 302. december 18., 1830: 143. június 11., 1831: 232. július 1., 1836: 227. november 10.

¹⁰⁹ Jkv. 1802: 126. szeptember 24.

¹¹⁰ Jkv. 1846: 282. október 7.

¹¹¹ Jkv. 1825: 169. június 21., 1831: 159. május 19.

¹¹² Jkv. 1816: 191. november 23., 1846: 32. január 29.

¹¹³ Jkv. 1821: 108. május 8., 1825: 182. július 13.

¹¹⁴ Jkv. 1832: 76. március 15.

¹¹⁵ Jkv. 1841: 232. december 22., 1842: 22. február 17.

¹¹⁶ Jkv. 1846: 264/a. szeptember 30.

¹¹⁷ Jkv. 1847: 27. február 25.

¹¹⁸ Jkv. 1843: 119. június 8. Azt a hamis hírt kóholta Pintér István, hogy felvigyázat hiánya miatt elevenen temették el Tóth Mihályt és az sírjában megfordult.

mindössze 13 esztendő volt,¹¹⁹ a legidősebb pedig már az 50. életévét tapos-
ta.¹²⁰ Rendi állásukat, foglalkozásukat illetően, akadt közöttük néhány pol-
gár,¹²¹ egy-egy szabólegény,¹²² napszámos,¹²³ sőt még „kortszabóbeli személy”¹²⁴
is.

A rendelkezésükre álló forráshelyek sajnos nem teszik számunkra lehetővé
annak eldöntését, hogy a szegedi bünyítőtörvényszék az elmebetegség, il-
letve a pszichikai tevékenységet zavaró más betegségek milyen változatait érté-
kelte büntetési beszámítást kizáró vagy azt csorbitó körülményként. Az elmeba-
josokról kiállított orvosi bizonyítványok elpusztultja miatt, amelyeket annak
idején bizonyára a rabokat ítélő törvényszéki iratok között helyeztek el, csu-
pán az ítéletek előadásaira, szóhasználatára hagyatkozhatunk, ezek azonban
vajmi keveset mondanak. Nyíry Jánost például 1802-ben azért mentették fel
városunkban, mert tébolyodott (*mente captus*) volt,¹²⁵ Husvéth Antal pedig, aki
vejét, Kapfelsberger Egyedet a templomban mise alatt megsebesítette, hosszabb
ideje tartó dühöngő búskomorsága (*melancholia furiosa*) miatt szabadult 1816-
ban az egyébként reá váró súlyos büntetés alól.¹²⁶ De a magyar nyelvű, későbbi
ítéletek sem adnak bővebb felvilágosítást. Sári Dömötör, Hozanyik János és
Sebők József bűnyügyében a vádlottak eszelősségére, illetve valóságos eszelős-
ségére,¹²⁷ Dunai Katalin, Pakó Ilona és Tápai György ítéleteiben a felelősségre
vontak tébolyodott elméjére,¹²⁸ Börsök István esetében ennek „hobortos té-
röllygő eszű”-ségére,¹²⁹ Juhász János ügyében a terhelt nehéz nyavalyájára,¹³⁰
Posch Mátyás gyilkossággal vádoltnál agykóros betegsége,¹³¹ Ruprecht Ignác-
nak és Márton Károlynak elmeháborodottságukra,¹³² Dékány Ferencnél a per-
befogott „elméjében hibás” voltára,¹³³ Pintér Istvánnál „egygyűgű, zavarodott
elméjű”-ségére¹³⁴ hivatkozással hozta meg döntését a bíróság. Utalhatunk még
arra, hogy Tóth Badár Jánost 1825-ben azért mentette fel a büntető törvény-
szék, mert az orvosi bizonyítvány szerint „főré hideglelésben való szenvedése-
iben olly annyira el ragadtatik, hogy akkora magán kívül” van,¹³⁵ Ábrahám
Pált pedig 1846-ban azért bocsátotta szabadon, mert „a befogottnak hódos be-
tegeskedési állapottya Bécsi József Csongrád megyei Seborvos által ./. alatt
kiadott Orvosi Bizonyítványnál fogva is igazoltatna”.¹³⁶

¹¹⁹ Jkv. 1830: 143. június 11.

¹²⁰ Jkv. 1831: 159. május 19.

¹²¹ Jkv. 1821: 108. május 8., 1825: 169. június 21., 1846: január 29.

¹²² Ld. fentebb a 114. jegyzetet.

¹²³ Jkv. 1836: 227. november 10.

¹²⁴ Jkv. 1826: 137. május 23.

¹²⁵ Ld. fentebb a 109. jegyzetet.

¹²⁶ Jkv. 1816: 191. november 23. Husvéth Antal — mondja az ítélet — „a longiore
tempore morbo melancholiae furiosae afficiatur”.

¹²⁷ Jkv. 1821: 108. május 8., 1831: 232. július 1., 241. július 27., 1841: 232. december
22., 1842: 22. február 17.

¹²⁸ Jkv. 1826: 137. május 23., 1830: 143. június 11., 1831: 159. május 19.

¹²⁹ Ld. fentebb a 114. jegyzetet.

¹³⁰ Jkv. 1836: 227., 229. november 10.

¹³¹ Ld. fentebb a 117. jegyzetet.

¹³² Jkv. 1822: 249. október 1., 1846: 32. január 29.

¹³³ Jkv. 1825: 169. június 21.

¹³⁴ Ld. fentebb a 118. jegyzetet.

¹³⁵ Jkv. 1825: 182. július 13.

¹³⁶ Ld. fentebb a 110. jegyzetet; Van adatunk arra is, hogy a 75 esztendő lakó-
ját, Kiss Borus Jánost agyonverő Rupp József bűnyügyében a védelem a vádlottnak új-
holdkor jelentkező holdkórós (*lunaticus*) és ekkor elmebajos (*maniacus*) voltára hivat-

Néhány, jelen témánkat érintő ítélet nem tesz említést arról, hogy a vádlottként bírái előtt álló elmebeteget az ítélethozatal előtt orvos megvizsgálta-e vagy sem, és hogy az orvosi vizsgálat eredményére figyelemmel döntött-e a bíróság vagy pedig nem. Két adatunk is van arra — Dunai Katalin és Börtsök István esetei —, hogy a szegedi büntető törvényszék orvosi vizsgálat nélkül hozta meg felmentő ítéletét, mert a szóban forgó terheltek *köztudomány szerint* tébolyodottak voltak.¹³⁷ Érdeklődésre tarthat számot az apja megverésével és rajta parázna tett elkövetésével gyanúsított, 21 esztendő Börtsök István imént említett szabólegény bűnügye, aki részint bizonyítékok hiánya, részint elmebetegsége miatt szabadult meg a hátrányos jogkövetkezményektől. Jellemző az az indoklás, amellyel a bírák Börtsök hóbortos tébolyát illető bírói meggyőződésüket juttatták kifejezésre. Az ítélet szerint a vádlott „hobortos tébolygó” eszére vall az a valóban méltó figyelmet érdemlő körülmény, hogy atyját boszorkánynak tartotta és ezért félt tőle.

Legtöbbször persze nem elégedett meg a szegedi büntető törvényszék a köztudományból meríthető ismeretekkel, illetve azokkal az észlelésekkel, amelyeket közvetlenül maga szerzett, hanem orvosok, sebészek segítségét is igénybe vette a vádlott elmebetegségének megállapítására.¹³⁸ Különösen akkor nem mondott le az orvosi közreműködésről, ha a terhelte súlyosabb bűncselekmény elkövetésével vádolta a tiszti ügyész. Ilyenkor még egy nagyobb létszámú bizottság kinevezését is indokoltak, sőt szükségesnek tartotta. E helyütt csupán Sebők József, gyilkos szándékú vérengzéssel gyanúsított bűnügyére utalunk. A Sebők elleni eljárás során a bíróságnak aggályai támadtak abban a vonatkozásban, hogy valóban eszelős-e a vasban álló alperes, és hogy „eszelőssége folytonos dühösséggel vagyon e öszvekapsolva, vagy sem”. A felmerült aggályok eloszlatására ezért 1841. december 22-én közbeszóló ítéletet hozott, amelyben azzal a megbízatással küldte ki Hódy Imre tanácsbelit, Müller Ferenc kapitányt, Aigner Ferdinánd tiszti főügyészt, Veszelinovits Bazil aljegyzőt, Sperlágh András és Steinhardt Antal belorvosokat, valamint Stuhl Sándor sebészt, hogy a vádlott eszelőssége tárgyában folytassanak „az illető atyafiak, szomszédok, és egyéb ismerősök kihallgatásuk mellett” vizsgálatot.¹³⁹

A korabeli orvosi és bírói felfogás szerint az elmebetegeknél időszakonként jejentkezik olyan állapot, a *lucidum intervallum*, amikor ők sem viselkednek másként, mint a normális emberek, s ezért az ilyen állapotban elkövetett cselekményükért felelősséggel tartoznak. Ezt az álláspontot tették magukévá a szegedi gyakorló büntetőjogászok is. A *lucidum intervallum elnevezéssel* nem találkoztunk ugyan egyetlen szegedi ítéletben sem, de több jegyzőkönyvi bejegyzés félreérthetetlenül tanúskodik e fogalom ismeretéről, sőt bírói számba-

kozott, de ez nem mentette meg a halálbüntetés kiszabásától, mert ezt a körülményt csupán tőle függő személyek, szolgák, háziak bizonyították tanúvallomásukban. Az ügyész véleménye szerint többek között azért sem méltányolható az ügyvéd idevágó előterjesztése, mert ha a vádlott valóban *lunaticus* és *maniacus* lett volna, akkor nemcsak áldozatát, hanem az őt cselekménye elkövetésében akadályozókat is megverte volna. *Iratok. 1801. november 10.*

¹³⁷ Jkv. 1826: 137. május 23., 1832: 76. március 15.

¹³⁸ Bizonyosan közreműködtek orvosok az alábbi esetekben: Jkv. 1825: 182. július 13., 1831: 159. május 19., 232. július 1., 241. július 27., 1836: 227., 229. november 10., 1841: 28. február 25., 232. december 22., 1842: 22. február 17., 1843: 119. június 8., 1846: 32. január 29., 282. október 7.; több mint valószínűen: Jkv. 1816: 191. november 23., 1822: 249. október 1., 1830: 143. június 11., 1847: 27. február 25.

¹³⁹ Jkv. 1841: 232. december 22.

vételéről. Az „elméjében hibás” Dékány Ferencet 1825-ben azért mentették fel Tápai Ferenc meghurcolásának és az Isten elleni káromkodás vádja alól, mivel „*beteges üdejekor magán kívül*” szokott lenni,¹⁴⁰ a „*valóságos eszelős*” Sebők József meg azzal az indoklással mentesült 1842-ben minden fenytéktől, hogy okiratok bizonyossága szerint „*időszaki eszelőség* nyavalájában, mely alkalomkor dühösködni szokott, sinlődik”.¹⁴¹ Itt kell kissé részletesebben kitérnünk arra a bűnügyre, amelyben nyilván lucidum intervallummal számolva, városunk rabokat ítélő törvényszéke — korszakunkban egyetlen esetként¹⁴² — elmebetegre szabott ki büntetést. Posch Mátyást 1847-ben azzal vádolta a tisztí főügyész, hogy gyilkosságot követett el. Az eljárás során bizonyítást nyert az, hogy a terhelt a bűncselekmény végrehajtását megelőző este összeveszett későbbi áldozatával, majd éjszakának idején behatolt annak hálószobájába és ott szó nélkül egy fejszével kétszer föbe ütötte az alvó sértettet, aki a fejszeapások következtében szörnyethalt. A véghezviteli magatartás körülményeinek tisztázásán kívül kellő figyelmet fordított a bíróság a tettes személyében rejlő körülményekre is, akiről viszont a tanúvallomások és (valószínűleg orvosi) bizonyítványok alapján az derült ki, hogy *időszakonként agykóros* beteg. Mindezek tisztázása után sem lehetett a legkönnyebb a törvényszék dolga, de végül is talált kivezető utat: Az ítélet kihirdetésétől egy esztendei vason, közmunkán, hetenként két nap böjtöléssel töltendő rabságra ítélte Posch Mátyást, alighanem azért, mert felfogása szerint az adott esetben a terhelt időszakonkénti elmebetegsége beszámíthatóságát a bűncselekmény elkövetésekor teljesen nem zárhatta ki. Erdemes szószerint idéznünk az ítéletnek a gyilkosokra szokásos lefejezésnél jóval enyhébb büntetés kiszabását indokoló megállapításait, amelyek szerint „a kérdéses büntett elkövetése egészen szabad akarat kifolyásnak nem vétetthetne, a mennyiben még is az: hogy a befogott az elhunytat ki ellen bőszerű volt, többi háló társai közül áldozatául ki esmerni tudta — fenyték nélkül nem maradhat”.¹⁴³

Elmítettük, hogy a szegedi bünyenyítő törvényszék az előtte vádlottként álló Elmebetegek közül egyedül Posch Mátyásra szabott ki büntetést, de *biztonsági intézkedések* fogantatása nélkül csupán kisebb részük, Dékány Ferenc, Hozanyik János, Börtök István, Juhász János, Pintér István és Ábrahám Pál szabadult.¹⁴⁴ A nem Szegeden születetteket, Nyíry Jánost, Dunai Katalint és Pakó Ilonát *származási helyükre utasította* vissza, Dunait kifejezetten azzal a meghagyással, „*hogy vissza jönni ne merészellen*”,¹⁴⁵ Szabados István felsővá-

¹⁴⁰ Ld. fentebb a 133. jegyzetet.

¹⁴¹ Jkv. 1842: 22. február 17.

¹⁴² Nem számítjuk itt Pintér István és Horváth János ügyét. Az előbbinek az előzetes letartóztatásban töltött fogságot büntetésül számította be a törvényszék (ld. fentebb a 118. jegyzetet), az utóbbit ezenkívül meg is dorgálta, noha megállapította, hogy „mint Nyavajas, sött elméjében is tébolyodot a testi büntetésre alkalmatlan” (Jkv. 1829: 302. december 18.).

¹⁴³ Ld. fentebb a 117. jegyzetet.

¹⁴⁴ Jkv. 1825: 169. június 21., 1831: 241. július 27., 1832: 76. március 15., 1836: 227. november 10., 1843: 119. június 8., 1846: 282. október 7.; Nem tekintjük számba vehető biztonsági intézkedésnek Dékány Ferenc esetében azt, hogy „keményen” eltiltották a kocsmába járástól, Börtök Istvánnál sem egyértelműen ilyen természetű intézkedés következménye az, hogy a törvényszék megbízásából eljáró Pálffy János tanácsbeli kérésére az alsóvárosi barátok gvardiánja „keresztény tanításokkal” apja boszorkányságát elképzelő téveszméjének elvetésében segítségére lesz.

¹⁴⁵ Jkv. 1802: 126. szeptember 24., 1826: 137. május 23. (innen az idézet), 1830: 143. június 11.

rosi kántort a Szent György templomban megvérengző Márton Károly ügyében pedig elrendelte, hogy a terhelt apja, mintegy *háziőrizetben*, „saját házánál ezen-túl felvigyáztat, s illetőleg őrizet alatt tartsa” elmeháborodott fiát.¹⁴⁶ A háziőrizetben tartás elrendelése kivételnek számított, helyette inkább, mint Husvéth Antal, Sári Dömötör, Ruprecht Ignác, Tóth Badár János, Tápai György, Stumpf Mihály és Sebők József esetében, *kórházba, ispotályba* vitette az elmebeteget a bíróság, nemegyszer azzal a megszorítással, hogy ott saját költségén tartsák el, illetve állandó, szoros őrizet alá vegyék a szerencsétlen beutaltat.¹⁴⁷ A törvényszék által büntetőszankciók elviselése alól felmentett elmebetegeknek kórházba utalását azonban, az ott alkalmazott „gyógykezelési módok” miatt, ma még a leghiszékenyebb felfogásúak sem minősíthetnék másnak, mint *kizárólag* biztonsági intézkedésnek. A XVIII. században már Európa-szerte betegeknek tekintették ugyan a tébolyodottakat, de bilincsekkel és kínzószerszámokhoz hasonló eszközökkel „gyógyították” őket. Londonban 1770-ig pénzért mutogatták a Hospital of Bethlehemben a falhoz láncolt elmebetegeket, s a világon először csak 1798. május 24-én szabadultak meg béklyóiktól a párizsi Salpêtriére-kórház elmebajosai Philippe Pinel jóvoltából.¹⁴⁸ Sajnos Szegeden korszakunkban még nem nagyon követhették a francia példamutatást. Ekésen bizonyítja ezt az az 1839. november 28-án hozott büntetőbírósi ítélet, amely arról tanúskodik, hogy a vétlen önvédelemre is hivatkozó Markovits Halaburty Miklós doronggal a kórházi kezelés alatt álló Csányi Antal személyében egy olyan tébolyodottat vert agyon, aki „rövid látzra lévén lekötve a vasbanfogottnak ártalmára nem lehetett”.¹⁴⁹

Az elmebetegséggel kapcsolatban jelentkező problémák tárgyalásának lezárásaként, végül arra a kérdésre kívánunk feleletet adni, hogy miért értékelte a szegedi rabokat ítélő törvényszék beszámítást kizáró okként az elmebaj egyes változatait. Az 1816-ban és az 1825-ben Husvéth Antal, illetve Tóth Badár János bűnügyében hozott ítéletek szépen juttatják kifejezésre a szegedi bírának azt a meggyőződését, hogy nem számítható be a cselekmény akkor, ha a terhelt az értelem használatának hiányában szenvedett (*actus criminalis eidem — ti. Husvéthnak — velut defectu usus rationis laboranti imputari nequiret*), vagy ha magán kívül volt.¹⁵⁰ Egy 1836-ban megszövegezett jegyzőkönyvi bejegyzés szintén a *tudatbeli defektust* emeli ki: „Juhász János nehéz nyavalya alatt nyögven nem igen tiszta képzetű”.¹⁵¹ Hasonlóan azért szabadult 1843-ban Pintér István a további büntetéstől, mert „nem tiszta ítélet tehetségű” volt.¹⁵² De ilyen természetű körülményre hivatkozott a bíróság 1846-ban, Ábrahám Pál ügyében is, akit viszont azért mentett fel, mert a bűncselekmény „józan ésszel

¹⁴⁶ Jkv. 1846: 32. január 29. Nem érdektelen legalább itt említést tennünk arról, hogy lelkesízi bizonyítványok és orvosi látélet tanúsága szerint „Márton Károly azon észelleni képzelődésében mintha a Sz. Mise áldozat alatti énekekben személye közgűnyyá tétettne, s illetőleg tellyes bősűlcségét bélyegző elmeháborában” követte el a vérengzést.

¹⁴⁷ Jkv. 1816: 191. november 23., 1821: 108. május 8., 1822: 249. október 1., 1825: 182. július 13., 1831: 159. május 19., 1841: 28. február 25., 1842: 22. február 17.

¹⁴⁸ Csajkás Bógog (!): *Szeged egészségügyének története a XVIII. században* (H. n., [1944.]) 185. s a köv. l.

¹⁴⁹ Jkv. 1839: 208. november 28.

¹⁵⁰ Jkv. 1816: 191. november 23., 1825: 182. július 13.

¹⁵¹ Jkv. 1836: 229. november 10.

¹⁵² Ld. fentebb a 118. jegyzetet.

elkövetőjéül” nem vehető.¹⁵³ Más esetekben a büntető törvényszék a tudathiányról az akarat szabad elhatározási képességének a hiányára helyezte át a hangsúlyt. Így Sebők Józsefet azzal az indoklással mentette fel 1842-ben, hogy „a vérengzés elkövetésekor szabad akarattól megfosztott, és így betudás alá nem eshető valóságos eszelős” volt.¹⁵⁴ Összefoglalva a mondottakat, azért — és csak ekkor — minősítette a szegedi büntetőbíróóság az elmebetegséget beszámítást kizáró oknak, mert következményeként tudatbeli és akarat elhatározási hiányságok léptek fel a cselekmény elkövetőjénél.

3. Az indulat (ingerültség, harag, fájdalom)

Ha már a gyermekkorának és az elmebetegségeknek, mint beszámítást befolyásoló körülményeknek mikénti megítélését illetően bőven akadtak problémái a szegedi büntetőbíróknak, még kérdésesebb volt számukra a különböző indulatoknak az értékelése. Bár a *Codex Josephina* I. része 5. §-ának c) pontjában beszámíthatatlannak minősítette annak cselekményét, aki „az érzékenységeknek ... háborodásában” követett el bűncselekményt,¹⁵⁵ városunk gyakorló jogászainak a hazai büntetőtörvénykönyv-tervezetekből és büntetőjogi tanönyvekből inkább az a meggyőződésünk alakulhatott ki, hogy az indulatok egyes változatai tipikusan enyhítő, nem annyira beszámítást kizáró okokként vehetők törvényszékieleg figyelembe. Az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat I. része XII. cikkelyének 13. §-a a 9. §-sal összefüggésben az indulatok (*passiones animi*) egy részét, mint amilyen a heves harag (*ira vehemens*), az igazságos fájdalom (*justus dolor*) és az esztelenségbe fajuló szeretet, szerelem (*amor in amentiam degenerans*), a körülményektől függően valójában enyhítő körülménynek minősíti, ugyanakkor azonban — figyelemmel a tervezet 3. §-ára — nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy a bíró beszámítást kizáró okként értékelje.¹⁵⁶ Szinte azonos fogalmazásban ugyanígy rendelkezik az 1827. évi tervezet I. része VIII. artikulusának 14. §-a is,¹⁵⁷ míg az 1843. évi javaslat csupán különös részének rendelkezéseiben, például a 112. és 153. szakaszaiban méltányolja az „indulatos felgerjedést”, privilegizálja a tettes cselekményét, ha „felgerjedésben tüstént végre is hajtotta” azt.¹⁵⁸ A törvénytervezetek készítőinek álláspontját juttatták kifejezésre Vuchetich Mátyás és Szléménics Pál jogtanárok is, akik közül az első szemléletesen adott hangot annak a meggyőződésnek, hogy „*actiones in irae furore patratæ. merentur quidem aliquam excusationem, sed non totius poenæ remissionem*”.¹⁵⁹ Korszakunk végén túljutott az említett professzorokon a gyakorlatiasabb Szokolay István, amennyiben arról írt haladó gondolkodásra valló munkájában, hogy büntetési beszámítást kizáró ok „a legfelsőbb fokozatu harag is, mely véletlenül valaki által önhibákon kívül gerjesztetik”.¹⁶⁰

¹⁵³ Ld. fentebb a 110. jegyzetet.

¹⁵⁴ Ld. fentebb a 141. jegyzetet.

¹⁵⁵ *Közönséges törvény*. 5. l.; A polgári vétkek vonatkozásában megerősíti ezt a *Codex* II. részének 2. §-a (i. m. 92. l.)

¹⁵⁶ *Codex de delictis* (1792) 43. s a köv. I.

¹⁵⁷ *Codex de delictis* (1827) 22. l.

¹⁵⁸ *Fayer* I. kötet II. rész 36., 46. ll.

¹⁵⁹ *Vuchetich* 148. l., *Szléménics* (1836) 93. s a köv. I., (1847) 80. I.

¹⁶⁰ *Szokolay* 176. s a köv. l.

A szegedi rabokat ítélő törvényszék bírái az indulatok megítélésében a büntetőtörvénykönyv-javaslatok rendelkezéseinek és a büntetőjogi írók tanításainak szellemében jártak el. A haragot (*iram*), dühöngést (*furorem*), a fájdalmat és felingerlettséget többször enyhítő körülményként értékelték,¹⁶¹ néha meg egyenesen beszámítást kizáró oknak minősítették. Bár e fejezetben nem kívánunk részletesen kitérni azokra a jogesetekre, amelyeknél a városi büntetőbíró-ság nagyfokú indulatra hivatkozása ellenére marasztaló ítéletet hozott, de két esetet mégis bővebben tárgyalunk annak igazolására, hogy a legmagasabb fokú indulat sem biztosított feltétlenül büntetlenséget a vádlott számára. Az egyik ügyben, 1834-ben, Farkas Sütka Imre állt vasban bírái előtt azzal a váddal terhelve, hogy az Isten ellen „b... om az Istenedet, a Jézus Krisztusodat” szavakkal káromkodott. A védelem arra hivatkozott, hogy a káromló szavakat „általa meg nem győzhető dühös indulatból ejtette” ki, mert noha büntetett nem követett el, a bátorságbéli biztos mégis megpálcázta és hazakergette. A bíróság elutasította ezt a védekezést, a hozott ítélet indokolása szerint azért, mert a csendbiztosnak szoros kötelessége, hogy a rovott személyeket, mint amilyen Farkas, aki egyébként „tsiritsárásáért” többször volt fogva és kétszer — 15. ill. 25 botra — elítélve, „hathatósabb módokkal is” eltiltsa az esti órákban való kóborlástól. Hogy mennyire nem méltányolta a szegedi büntető törvényszék még enyhítő körülményként sem e bűnügyben az alkalmasint igen nagy indulatot, kitűnik a kiszabott büntetésnek, az egyévi rabságnak, káromkodásért 1834-ben már szokatlan súlyosságából.¹⁶² E kemény megtorlásnak — a terhelt büntetett előéletének súlyosító körülményként való értékelésén túlmenően — az lehet a magyarázata, hogy városunk ítélőszéke az indulatnak beszámítást csorbitó, mi több, megsemmisítő sajátosságot csak akkor tulajdonított, ha az önhibán kívül keletkezett.

Más szempontból, de ugyancsak jelentős következtetésekre ad lehetőséget Nagy Gábor Szeged városi polgár 1847. évi ítélete, amely arról tanúskodik, hogy a vádlott váratlan hazatérte alkalmával feleségét testvérével „minden emberi kebelbe öntött érzelmekkel és törvények által kárhozottat bujálkodáson” rajtakapta és ezért testvérét nyomban agyonverte. A fenyítőszék elismerte, sőt igen nyomatékosan hangsúlyozta ugyan azt, hogy a tettes cselekményét „nő, és testvére bűne miatt fellázadt fájdalom- bosszus indulatának, első dühében parancsolni nem tudván, követte el”, mégsem mentette fel, hanem a halállal fenyegetendő tesvergyilkosság helyett, „indulatától elragadt” vérengzéséért büntette meg viszonylag rövid, félévi börtönnel.¹⁶³ Véleményünk szerint e nagymértékben enyhített büntetést is csak azért róhatta ki rá, mert az lehetett a felfogása, hogy rokonnal szemben, ha netán más cselekményre nem, legalább az ölés elkerülésére feltétlenül, különös kötelesség az indulatok fékezése.

Nagy Gábor bűnügye átvezet bennünket az első olyan jogeset bemutatására, amely a nagyfokú indulatnak beszámítást kizáró okként kezelése következ-

¹⁶¹ Bővebb kifejtést az olvasó fentebb, a 90a jegyzetben említett monográfiánk 3. § b) pontjában talál.

¹⁶² *Iratok. Jkv. 1834: 375. december 19.*; Ezzel szemben Mészáros Alajost például csak egy hónapi börtönnel büntették meg 1842-ben, noha istentagadást tartalmazó káromkodásokat ejtett ki a száján. *Jkv. 1842: 218. október 20.*

¹⁶³ *Jkv. 1847: 194. június 23.*; A bíráknak e bűnügyben tanúsított jóhiszeműségére vall az a tény, hogy rendkívül körültekintően jártak el a tettes kedvező megítélésére alkalmas adatok számbavételénél. Így bizonyára az indulat jogosságának alátámasztására hivatkoztak arra is, hogy „a vádlott jószívüleg magához vett[e] és mindennel tartott[a] testvérét”.

tében felmentéssel végződött, és amely bizonyítékul szolgálhat arra, hogy az indulatok fékezését rokonokkal szemben jobban megkövetelte a szegedi büntető-bíróság, mint idegenekkel szemben. 1823-ban Bozói Ágnes Oláh Deldó Ferenc csordásbojtárt azzal vádolta meg, hogy erőszakos nemi közösülést kívánt rajta elkövetni és egyben kérte Deldó Ferenczné Bendzák Katalin megbüntetését is, mert — állítása szerint — midőn a harcias asszonykának a férje éppen a nemi erőszak végrehajtásán „foglalatoskodott” annyira föbe ütötte, hogy elöntötte a vér. Az erőszakos nemi közösülést illetően a vád alaptalansága, mivel a feljelentő nem kiabált az állítólagos erőszak elkövetésekor és a tethelyen „a földön tsendessen feküve, és mesztelen hassal találtatott”, kétségtelen bizonyítást nyert, de az is igazolódott, hogy Deldóné valóban súlyos sérülést okozó tettelegességre ragadtatta el magát. A tényállás tisztázása alapján a rabokat ítélő törvényszék, hogy mást ne mondjunk, salamoni ítéletet hozott. A kikapós férjet „paráználkodni vágyó szándék”, vagyis nemi közösülés kísérlete miatt 20 pálcaütéssel fenyítette. A leányzót, nyilván figyelemmel a főbeütés által elszenvedett fájdalmaira, csak arra kötelezte, hogy saját maga térítse meg a meglehetősen magas összegre, nem túlzó becsléssel több mint 20 kacsa árára rúgó, 15 forint 24 krajcárnyi orvosi költségeket. Végül Deldó Ferencné „az ellene feljelentett sérelem tekintetében, minthogy erre *méltó fájdalommal* vetemedett, mentnek” nyilvánította, azaz teljesen felmentette minden hátrányos jogkövetkezmény alól.¹⁶⁴

Jó húsz esztendővel később, 1844-ben, némileg a Deldó familiáéhoz hasonló ügyben kellett döntenie a szegedi bünyfenyítő bíróságnak, csakhogy ekkor a megcsalt férj ragadtatta el magát tettelegesséig. A panaszkodó 21 éves Márki Pál, közbotrányt okozó tetteiről hírhedt, nőtlen szappankereskedő és polgár elcsábította a 35 esztendős Ábrahám János, ugyancsak szappanos polgár feleségét, Komlósi Ilonát, sőt „világos Szentség törést is követett el, s e bűnén Ábrahám János házánál több jelenlévők előtt meg kapattatott”. Ekkor még nem történt különösebb baj, de amikor később egyes szolgálatkész hírhordók a férjnek tudomására hozták, hogy felesége „tiltott szövetségben” él Márkival, valamint azt is, hogy együtt utaznak a zombori vásárra, betelt a mérték. Ábrahám János hűtlen neje s ennek elcsábítója után sietett, majd pedig a Maty hídjánál, ahol nem kis megdöbbenéssel tapasztalhatta, hogy az üldözők édes kettesben fekszenek és alszanak egy kocsin, utolérte őket. Ez a körülmény úgyannyira kihozta a sodrából, hogy a nála lévő szuronnal, a feladás szerint karddal, megütötte Márkit, aki viszont töltött pisztolyát csattintotta támadójára. Az ismertett tényállás alapján a szegedi Don Juant 3 havi polgári áristomra ítélte a büntető törvényszék, mert „házas pári igazait követelő férjre töltött fegyvert csattantani, s így gyilkoló szándékkal lenni vakmerősködött”, Ábrahám Jánost azonban kifejezetten felmentette, kijelentvén, hogy mivel tette „*méltó fájdalomból*” eredett, javulást ígérő feleségének megbocsátott, azt visszafogadta, „*büntetésre érdemesnek nem találtatik*”.¹⁶⁵

Több szempontból is érdekes következtetések levonását teszi lehetővé az a bűnyűg, amelyben Mondájs Mihály sóhordólegényt 1832-ben feslett és parázna élet, valamint felesége kegyetlen megverésének gyanúja miatt vont a kérdőre városunk büntetőbírósága. A Mondájsz elfogatására alapul szolgált gyanúkok-

¹⁶⁴ Jkv. 1823: 336. december 20.

¹⁶⁵ Jkv. 1844: 121. május 10.; Az asszonyt nem büntették meg, valószínűleg azért nem, mert férje megbocsátott neki.

ból csupán annyi bizonyosodott be, hogy hitvesét valóban megverte. Az sem maradt azonban titokban, hogy erre a cselekményre azért került sor, mert Mondájszné, Szöllősi Iloná, aki a férje ágyasának gondolt Jó Erzsébetet halált okozható fejszével többször megütötte, prédáló, nem rendes és nem jámbor életével *haragra* lobbantotta a terheltet. Mindezekre figyelemmel a törvényszék a férfit felmentette az ellene támasztott vád terhe alól, de a „puszta gyanúból *fel ingerelt*” asszonyt az „általá törvénytelenül használt, önkényes bíróságáért”, alighanem a házastársától elszenvedett ütlegetek, a férji „nevelést” is értékelve, szigorúan megdorgálta, és arra kötelezte, hogy Jó Erzsébetnek fájdalomdíj és orvosi költségek fejében 10 váltóforintot fizessen ki.¹⁶⁶ E jogesetből jelen témánkat illetően két tanulság szűrhető le: 1. a jogos (vélsen) haragot beszámítást kizáró oknak, 2. az egészen nem menthető, tévedésen alapuló indulatot enyhítő körülménynek tekintették a szegedi bírák.

Akad még néhány olyan jogesetünk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a Szeged városi bünyefnyító törvényszék a nagyfokú ingerültség és harag számbavételével többször bár nem felmentő, de a felmentés határait súroló ítéleteket hozott. Kemény dorgálással szabadultak 1832-ben Fodor András mezei gazda és 1841-ben Márki Ferenc verekedők.¹⁶⁷ Érdeemes megjegyeznünk, hogy a bírák Fodor Andrást — a hatalmaskodó Csányi János megverése miatt — még erre az igen enyhe büntetésére is csak azért találták méltónak, mert „haragjátul oly iszonyuan elragadtattván... indulattyait éppen nem zabolásván, a mire még is *természeti kötelessége* szerint is tartozott”. Bezárásának büntetésül vétele és hatóságos megintés mellett került el a nagyobb büntetést 1833-ban Szabó István polgár, aki a hitvesével folytatott civódásra házához jött éjjeli öröket megtámadta és megverte. Az ítélet indokolásául hivatkozás történt arra, hogy az összezőrdülésre „feleségének kitsapongásai, s másokkal tilos szerelembéli öszveköttetései által ingereltetett”.¹⁶⁸ Rendkívül enyhe büntetéssel, bezárásának beszámítása mellett került szabadlábra 1836-ban Hebők Tóth Józsefné Sebők Katalin is, aki egy kapával veszedelmesen fejbe ütötte Nagy Erzsébetet, mivel e bűncselekmény elkövetésére egyrészt rágalmozó és becsületét sértő szavakkal, valamint háromszor ráért pálcaütéssel „a *felhevülésig*, még annál inkább” maga a sértett ingerelte fel őt, másrészt mert a kapaütésért a megsebesített férje sem maradt az ütésekkel adós.¹⁶⁹

Összefoglalva a szegedi rabokat ítélő törvényszéknek az indulatok értékelésével kapcsolatos joggyakorlatából kielemezhető tanulságokat, arra az eredményre kell jutnunk, hogy Szeged városában az *ingerültséget, haragot, fájdalmat csak akkor tekintették beszámítást kizáró oknak, ha 1. igen magas fokot ért el, 2. vélsenül keletkezett és végül 3. nem volt zabolázható*. E feltételek bármelyikének korlátozottan jelentkezése esetén legfeljebb a büntetés enyhítésére, hiányakor pedig a szokásos rendszerinti fenyíték kiszabására került sor.

¹⁶⁶ Jkv. 1832: 164. július 5.

¹⁶⁷ Jkv. 1832: 268. október 4., 1841: 45. április 1.

¹⁶⁸ Jkv. 1833: 363. november 15.; A szövegben említett Szabó István esetében a jelek szerint nemcsak az erős felindultságot (haragot) értékelte a szegedi rabokat ítélő törvényszék beszámítást jelentősen korlátozó tényezőként, hanem bizonyára a vádlott javára méltányolta „az én házam az én váram” gondolatát is, amelyeknek mellőzése ebben a bűnygyben a családi perpatvarba beavatkozó hatóság közegeket sem mentette meg a hátrányos következményektől.

¹⁶⁹ Jkv. 1836: 207 október 6.; Hogy Nagy Erzsébet sérülése valóban tetemes lehetett, a gyógyítási költségek magasságából (10 pengőforint) következtethetünk.

Még, élesebb fogalmazásban, büntetlenségre csak az számíthatott városunkban, akit véltlenül keletkezett és igen magas fokozatra emelkedett indulata megfontolásra képtelenné tett.

4. A részegség^{169/a}

Elégé ismert nem szakkörökben is, hogy az ittasság kisebb vagy nagyobb foka napjainkban sajnálatosan sok embert sodor a bűnözés útjára. Nem volt ez másként a múltban és Szegeden sem, ahonnan százzámra maradtak fenn. korszakunkból olyanfajta büntetőbíróági ítéletek, amelyek alkohol hatására a legkülönbözőbb természetű bűncselekmények elkövetéséről tanúskodnak. A teljességre törekvés igénye nélkül, példaként felemlítünk közülük néhányat: arra, hogy milyen típusú büntetendő cselekmények véghezvitelére sarkalt a részegséggel együttjáró könnyelműség, gátlástalanság és felelőtlenység.

A XIX. század negyedik évtizedének második felétől kezdve ritkuló számban ugyan, de nem igen akadt olyan esztendő, amikor ittasan elkövetett, korszakunkban rendkívül súlyos beszámítás alá eső, a törvényi szabályozás szerint akár halállal is büntethető káromkodásért, ezzel társult trágár beszédért ne vont volna felelősségre senkit városunk bünyfenyítő törvényszéke.¹⁷⁰ 1794. július 10-én Szalontay Jánosné Csányi Anna 29 esztendőss zselléraszszony egy icce égetett bort ivott meg és a piacról hazatértében, mivel előző háziasszonya tartozás fejében elvette réklijét, nyomdafestéket nem tűrő trágár szavakkal tűzdelt káromkodásokra fakadt, amelyekben többek között utalt abbéli elkese-redettségre, illetve óhajára is, hogy a város bírāja szakította el katonáskodásra

^{169/a} Mint az alábbiakban látni fogjuk, a részegséghez a szegedi gyakorlat nem fűzött beszámítást kirekesztő, büntetés kiszabását megakadályozó következményt, mégis: a beszámítást kizáró okok, nem az enyhítő körülmények között foglalkozunk vele, mert egyrészt a korabeli büntetőjogi írók tanítása szerint az ittasság legalább csökkentette a beszámítási képességet, sőt sajtós feltételek mellett teljesen megsemmisítette azt, másrészt több esetben városunk rabokat ítélő törvényszéke is szinte a felmentéssel egyenlő, csak az előzetes letartóztatást büntetésül beszámító ítéletet hozott.

¹⁷⁰ Iratok. 1794. május 23., október 2., Jkv. 1795: sz. n. október 2., 1797: sz. n. május 10., sz. n. július 24., sz. n. november 9., sz. n. december 2., 1798: 12. február 28., 83. augusztus 13., 90. szeptember 3., 1799: 96., 97. augusztus 19., 128. szeptember 29., Iratok. Jkv. 1801: 13., 14. február 23., Jkv. 1801: 74. október 5., Iratok. 1805. december 23., 1806. február 25., Jkv. 1807: 206. december 28., 1808: 55. március 16., 136. június 17., 206. augusztus 27., 211., 229., 230. szeptember 2., 1810: 44. április 3., 226. november 10., 1811: 32. április 8., 202. szeptember 27., 1812: 195. július 3., 458. szeptember 25., 1813: 352. szeptember 21., 1816: 192. november 25., 1819: 50. február 26., 223. augusztus 19., 289. november 5., 1820: 281. július 26., 368. augusztus 29., Iratok. Jkv. 1821: 7. január 9., Jkv. 1821: 14. január 17., 1822: 306. november 11., 1825: 36. február 18., 105. április 19., 138. május 17., 219. augusztus 9., 242. szeptember 16., 274. október 25., 364. december 29., 1826: 51. március 10., 66. március 14., 68. március 15., 132. május 6., 203. június 27., 325. október 20., 1827: 6. január 16., 42. február 22., 91. május 5., 102. június 13., 119. július 26., 158. szeptember 1., 175. szeptember 27., 181. október 11., 226. december 29., 1828: 51. március 11. 108. május 3., 131. május 23., 218. szeptember 10., 1830: 256. augusztus 24., 313. november 10., 1831: 245. július 27., Iratok. Jkv. 1831: 327. november 3., Jkv. 1832: 37. február 3., 201. augusztus 16., 1833: 44. február 7., 62. február 28., 167. június 27., 261. augusztus 31., 1834: 278. október 2., 360. december 11., 1835: 16. január 29., 45. március 7., 94. május 14., 1838: 170. november 22., 1842: 52. március 11., 1843: 201. szeptember 7., 1844: 66. március 15., 229. augusztus 22., 235. szeptember 5., 1845: 183. szeptember 4., 1847: 363. december 10.

kényszerített férjétől, s ezért szívesen venné, ha a debitum coniugale, a házastársi kötelezettség teljesítésében a távollévót a bíró vagy helyette bármely más férfi helyettesitené. A „mesterien” sikerült káromkodások között nem feledkezett meg arról sem, hogy „kutyával b...tva magát” becstelentő szavakkal háziasszonyának becsületébe gázoljon. A büntetés nem maradt el, a hóhér által kimérendő 30 teljes virgácsütés kiállítására ítélték a magáról alaposan megfélemezett, tüzes vérű menyecskét. Könnyítésnek számított, hogy büntetését két részletben kellett elszenvednie a piacon felállított pellengérnél ítéletének dobzó és magyar nyelvű kihirdetése mellett.¹⁷¹ Mintegy öt évvel később hasonlóan trágár káromkodásokkal illette Krisztust, az angyalokat, az apostolokat Sózó János öregbojtár olyan részeg állapotban, amikor „a bor már belé nem férvén, többnyire csak ki horsolta” azt. Ő is megkapta a maga büntetését, kétszerre összesen 50 botütést mértek ki rá.¹⁷² Nemcsak korszakunk elején, hanem még az 1840-es években is állottak vádlottként a büntetőbíróság előtt olyan személyek, akik mint Bitzók Antal kétkézi munkás „boros”, Pálffy Pál bognármester „szerfelet ittas”, Farkas András obsitos katona és hajóslegény „ittas” állapotban szidalmazták az Istent. Az említettek szintén kaptak büntetést bűncselekményükért, a legsúlyosabbat, egy hónap időtartamú fogságot, Pálffy Pál.¹⁷³

Nem mehetek ritkaság számba Szegeden az alkohol hatása alatt elkövetett, a káromkodásnál jóval enyhébb beszámítás alá eső, *becsületsértő és rágalmazó cselekmények* sem, de az ilyen természetű ügyek túlnyomó többségében nem a büntető, hanem a polgári törvényszék járt el. Néhány jogesetet mégis felhozhatunk igazolásul arra, hogy a szesz ital e deliktumok vonatkozásában sem volt a legjobb tanácsadó. 1813-ban Gyöngye János ittas fejvel (*temulenta mente*) sértő szavakat ejtett ki Oroszy Mihály városi satrapa ellen,¹⁷⁴ Jójárt Pál polgár 1826-ban, amikor részeg (*ebrius*) volt, a törvényes felsőséget szidalmazta nyilvánosan,¹⁷⁵ Zavorszky Mihály csizmadiamester 1829-ben szintén részegen „az uttzán illetlenül meg támadta” Petrovits János tanácsbélit,¹⁷⁶ Bárkányi József polgár „ittasságában” Pintér János főkamarást bántotta meg 1836-ban „helytelen s valótlan” állításaival,¹⁷⁷ Scheszter Mátyás temesvári szűcsmeister pedig 1847-ben „ittas állapotjában botránykép ismételve sértegette” nyilvános helyen a rendőrséget.¹⁷⁸ De nemcsak a tiszttségviselők becsületét védtek városunkban büntetőjogi eszközökkel, hanem a magánosokét is. Így például 1808-ban Kováts Péter és Ketskéméthy Antal csizmadialegényeket azért büntették meg a szegedi bírák, mert éjszaka tiltott időn túl dőzsöltek és részegen a leggyalázatosabb szavakkal (*turpissimis verbis*) megsértették Bite Istvánt,¹⁷⁹ 1843-ban Kováts István kőműveslegényt meg azért vonta felelős-

¹⁷¹ Iratok. 1794. szeptember 6.

¹⁷² Iratok. 1799. január 2.

¹⁷³ Jkv. 1845: 54. február 13., 127. május 14., 160. július 10.

¹⁷⁴ Jkv. 1813: 352. szeptember 21.

¹⁷⁵ Jkv. 1826: 68. március 15.

¹⁷⁶ Jkv. 1829: 313. december 23.

¹⁷⁷ Jkv. 1836: 199. október 6.

¹⁷⁸ Jkv. 1847: 9. január 14.

¹⁷⁹ Jkv. 1808: 229., 230. szeptember 2.; Hasonló esetet találunk 1812-ben is, amikor Biró (Bitó) József részegen Hentz Ferenc kocsmájában gyalázkodó szavakkal (*turpibus verbis*) tulajdon édesapját becstelentítette meg. Jkv. 1812: 195. július 3.

ségre a rabokat ítélő törvényszék, mert amikor ittas volt, „édes anyját káromló (nem káromkodó!) szavak között ismételve megkurvazta”.¹⁸⁰

Bár a megbecstelenítésekhez, becsületsértésekhez hasonlóan a *testi sértéseknek* is csak egy kisebb részét ítélte meg a szegedi bünyefenyítő törvényszék, mégis elég nagy számban akadtunk olyan ítéletekre, amelyek ittasan elkövetett veszélyeztetésekről, megtagolásokról, megvérengzésekről és verekedésekről tájékoztatnak.¹⁸¹ 1796-ban Horváth Süket Pál, „részeg levén”, egy asszonyt vert meg,¹⁸² még ugyanebben az évben Szűcs Antal részeg fejjel sebesen vágatott lován a városban és egy gyereket majdnem elgázolt,¹⁸³ 1807-ben Kószó Mátyás és István, Kispéter István és József, valamint Ábrahám Antal szintén beborozottan veszedelmesen megvérengzették (*temulenta mente periculose cruentare praesumerint*) Haska Józsefet,¹⁸⁴ 1820-ban Sávoy István és József, továbbá Hulmán Göldény József ismét csak igen részegen (*ebrietate sepulti*) oly súlyosan megsebesítették Mutsy Andrást, hogy a tiszti ügyész indított ellenük büntetőpert,¹⁸⁵ 1824-ben Szigl Pál polgár „a józan okosság határain kívül” lévő ittasságában egyenesen édesanyját „gyömötskölte” meg, amely cselekményével, a vád szerint, az „édes anyyához tartozó természetes fiúi tiszteletet, s engedelmességet baromúl le tapodni nem iszonyodott”,¹⁸⁶ négy évvel később az imént említett Szigl Pál kocsmáros újra bírái elé került, mert ekkor meg feleségén kegyetlenkedett részegen.¹⁸⁷ Végül még egy esetet, 1840-ben Schverman Fridrik „némüleges ittasságába” verte meg tetemesen Kinbeim Jánost.¹⁸⁸

Az egyszerű, magánosokat érintő testi sértéseknél súlyosabb beszámítású erőszakoskodásokat, „kirugásokat” is követtek el Szegeden ittas emberek *hatósági személyek* (közégek) *megtámadásával*, olykor megsebesítésével, vagy azoknak hivatali teendőik ellátásában való megakadályozásával.¹⁸⁹ 1807-ben Opletány György juhász részeg fejjel nemcsak Kiss Andrást és bojtárját vérezte meg tetemesen, hanem Szeghy Ferenc pusztázót (nyargalót) is megverte.¹⁹⁰ 1822-ben Sutka István, mint rab, alaposan leitta magát és ebben az állapotában a közmunkán megtámadta Bieber János komisszáriust, sőt „kapával hozzá tsapni vakmerően merészlett.”¹⁹¹ Míg Sutka István cselekménye alighanem csak a testi sértés kísérletének a szakaszában maradhatott, addig Banát József és Mojzes József lajmások (sóhordólegények) már befejezett bűncselekményt követtek el, amennyiben részegen bevették a városi pusztázóhadnagyt fejét.¹⁹² A bűn-

¹⁸⁰ Jkv. 1843: 34. március 9.

¹⁸¹ Jkv. 1797: sz. n. november 28., 1807: 115. augusztus 31., 178—180. hó és nap nélkül, 1808: 23. január 15., 209—211. hó és nap nélkül, 1813: 428. október 28., 1821: 211. augusztus 21., 1823: 225. szeptember 12., 1825: 57. március 4., 314. november 19., 1830: 90. április 15., 1831: 62. február 10., 1833: 261. augusztus 31., 1834: 75. március 7., 1835: 13. január 29., 94. május 14., 1836: 76. április 29., 1838: 175. december 13., 1840: 48. március 12., 143. augusztus 14., 1844: 229. augusztus 22., 1845: 65. február 27.

¹⁸² Jkv. 1796: sz. n. május 11.

¹⁸³ Jkv. 1796: sz. n. szeptember 26.

¹⁸⁴ Jkv. 1807: 46. május 20.

¹⁸⁵ Jkv. 1820: 144. április 11.

¹⁸⁶ Iratok. Jkv. 1824: 83. április 27.

¹⁸⁷ Jkv. 1828: 70. március 31.

¹⁸⁸ Jkv. 1840: 56. március 27.

¹⁸⁹ Jkv. 1800: 18. március 3., 1802: 149. november 19., 1822: 262. október 2., 1823: 140. június 28., 1827: 68. április 3., 1830: 47. március 2., Iratok. Jkv. 1831: 327. november 3., Jkv. 1835: 16. január 29., 1844: 235. szeptember 5.

¹⁹⁰ Jkv. 1807: 115. augusztus 31.

¹⁹¹ Jkv. 1822: 100. április 22.

¹⁹² Jkv. 1827: 215. december 6.

tettek egész sorát követte el 1830-tól 1833-ig, a jelek szerint *alkoholista* Fehér Tatai Márton, aki halált okozó vérengzésen, istentelen káromkodáson, öléssel fenyegetőzéseken és éjjeli rabláson, mai fogalmak szerint betöréses lopáson kívül még, amikor „*eszméletétől a bor szesze által megfosztattatott*”, a szendrői bírót megkésélni akarta, e mezőváros jegyzőjét megütötte, egy esküdtjének pedig a fejét szakította be.¹⁹³ A Fehér Tatai Márton által elkövetettnél kisebb súlyú bűncselekményért vonta felelősségre 1836-ban Szeged város bünfenyítő törvényszéke Zombori János polgárt, aki Reichard József csendbiztost, „*valamennyire borosodott állapotba lévén akadályozta*” abban, hogy hivatalos, „*tiszti*” kiküldetésének végrehajtásaként holmikat vigyen el tőle.¹⁹⁴

Több jogeset igazolja azt, hogy ittas emberek Szegeden olykor még *ember élete ellen irányuló bűncselekmények* elkövetésétől sem riadtak vissza. 1828-ban Vass Márton kovácslegény igen borosan Badár Annát,¹⁹⁵ 1831-ben Nagy György szökésben lévő rab „*a mértéken felül ivott[t] bor*” hatására az őt üldöző-
őrt,¹⁹⁶ 1834-ben Mészáros Pál Mihály béres és Mészáros Pál Márton kétkézi munkás részen Lotos Antal csizmadiamestert¹⁹⁷ még csupán megöléssel fenyegették, de Szigl Pál polgár és kocsmáros ugyancsak szeszestől bódultán már saját maga megölésére — ugrással egy olyan kútba, amelyben „*élete semmi nemű veszedelemben nem forgott*” — tett, mai kifejezéssel, alkalmatlan kísérletet.¹⁹⁸ Egy lépéssel tovább jutott 1822-ben Tóth Száz Ágnes, aki ittasan Dinnyés István szándékos mellbeszúrással, mivel „*szorgalmatos orvosi gyógyítás miatt a meg sebesítést halál nem követte*”, gyilkosság kísérletét hajtotta végre.¹⁹⁹ 1801-ben Pinitzky Podrácska János gondatlanságból elkövetett emberölésért felelt, mert „*fél boros*” állapotban 1800. október 21-én egyetlen csapással úgy főbe ütötte pásztorbotjával Asztalos Józsefet, hogy az többek között a megfelelő gyógykezelés elmulasztása miatt egy hét múlva belehalt sérülésébe.²⁰⁰ Néhány esetben szándékos emberölés, illetve gyilkosság miatt emelt vádat a városi tiszti ügyész olyan emberek ellen, akik vagy maguk utaltak részegségükre, vagy a bíróság állapította meg ezt a ténykörményt.²⁰¹ Példaként mindössze két bűnügyre hivatkozunk. 1820. november 29-én éjjel tájban Janovitz Tamás 55 esztendő felsővárosi éjjeli őr, aki aznap borosan otthon megkínozta feleségét, de távozása előtt kijózanodott, betért a Lengyel-féle kocsmába, ahol 2 icce borral megvendégtették. Iszogatás közben megintette az egyik vendéget, mivel az „*a személyket az ölibe ottan szorongatta*”. Ebből vita támadt, melynek során a későbbi áldozat, Szűcs Ábrahám József, gorombáskodott vele, megpofozta, elvette lándzsáját és végül kidobta a kocsmajaírtól. Erre hazament és lakásán szűrjén kívül magához vett egy korábban mindig ládában tartott éles pinterkést. Később újra csak visszatért a kocsmába, majd itt azt követelte, hogy a lándzsáját adják neki vissza. Mivel követelésének nem lett semmi fogadatja, váratlanul a lándzsával egyetlen rossz szó nélkül hazafelé induló

¹⁹³ Jkv. 1833: 261. augusztus 31.

¹⁹⁴ Jkv. 1836: 103. június 9.

¹⁹⁵ Jkv. 1828: 131. május 23.

¹⁹⁶ Iratok. Jkv. 1831: 327. november 3.

¹⁹⁷ Jkv. 1834: 308. október 24.

¹⁹⁸ Ld. fentebb a 187. jegyzetet.

¹⁹⁹ Jkv. 1822: 82. március 30.

²⁰⁰ Iratok. Jkv. 1801: 13. február 23. Pinitzky és két társa összesen mintegy 8 icce bort ivott meg.

²⁰¹ Iratok. Jkv. 1821: 7. január 9., Jkv. 1828: 218. szeptember 10., 1833: 261. augusztus 31., 1848: 116. július 29., 133. augusztus 17.

Szűcs Józsefben dőlt a csizmaszár mellől kirántott kést, amikor az mellette akart elmenni. A szűrés olyannyira súlyos, végső soron halálos volt, hogy a szerencsétlen sértettnek még belei is kifordultak.²⁰² A másik esetben Hegyesi Mihály és Vöfény Antal „*merő bortól fel hevült vad dühösségeikből*” 1832-ben nem mindennapi állatiassággal pusztították el „minden menthető inger ok nélkül” Sztropkó (Sztropka) Andrást. Miként az ítélet állapítja meg, a tettesek a sértettet „többször pofozni, s annyiszor, fejének köhöz, s kerékhez sujtásával el taszítani de kivált a földön heverő Ittast... szemérem testénél is rugdalni, reá ugorván oldal bordái öszve zúzásaig, hasogatásaig egész baromi kegyetlenséggel bátorkodtak”.²⁰³

Néhány esetben *nemi bűncselekmény elkövetése* szolgált alapul arra, hogy a szegedi rabokat ítélő törvényszék részeg vagy részegségükre mentségül hivatkozó vádlottak ellen járjon el. Ifj. Poppány Mihály megítélt rab a nemi deliktumok legenyhébb, egyszerű paráználkodási változatát hajtotta végre 1827-ben, állítása szerint „*holt*”, mindenesetre legalább e túlzottnak látszó jelző nélküli *részegen*, amikor közmunkáról meglépett, majd betért az újszegedi kocsmába, ahol egy „szabad személlyel, kétségen kívül fajtalankodás okaért” bezárkózott.²⁰⁴ Dódera Tamás 66 esztendőes valach 1804-ben erőszak alkalmazásától sem riadt vissza célja elérése érdekében, a megtámadott leány és saját maga szerencséjére azonban — alkalmasint talán éppen azért, mert ittasságában (*in ebrietate*) szándékozott nemi kielégüléshez jutni — nem haladhatott túl az erőszakos nemi közösülés kísérletén.²⁰⁵ Doderához hasonlóan részeg fővel (*temulenta mente*) nemi erőszakot kíséreltek meg 1813-ban, illetve 1814-ben Fehér István újlakos (cigány) és Argelák János középkorú (35, 30 éves) férfiak is, az előbbi egy leányon, az utóbbi Besse András feleségén.²⁰⁶ A legsúlyosabb beszámítású cselekményt 1835-ben Ördög Ferenc, Rozsi Ferenc és Pópány Ferenc követték el. A valóban hétpróbás bűnözők *állítólagos részegségükben* nem elégedtek meg azzal, hogy előzőleg „öszve czimboráskodva”, a Makos erdei kocsmárost leüssék, tetemesen megsebesítsék és kirabolják, hanem még törvényes hitvestársán (hitessén) is „a dunyha alól ki rántván azon erőszakoskodást s buja indulatyok kielégítését végre hajtani nem irtóztak”.²⁰⁷ E helyen megemlíthetjük még Kuk-szer Dobó András 16 esztendőes, egyébként „viz eszü” legényke bestialitási esetét, akinek *részegen* „még tsak szándékba volt lován fertelmes kívánságát töltetni”, de bizonyára nem önszántából, a jelek szerint megmaradt az előkészületi cselekménynél.²⁰⁸

Alkoholmámoros emberek Szegeden nem maradtak ki azok hosszú sorából sem, akik *vagyon elleni delitumokat* követtek el. Közülük többen, 1799-ben Saszy Ferenc újlakos,²⁰⁹ 1805-ben Fodor Gubi István,²¹⁰ 1808-ban Imri Sándor és Ferenc molnárok,²¹¹ 1819-ben Horváth József,²¹² 1825-ben Tomovits Péter,²¹³

²⁰² *Iratok. Jkv. 1821: 36. február 14.*

²⁰³ *Jkv. 1833: 16/1. január 11.*

²⁰⁴ *Jkv. 1827: 68. április 3.*

²⁰⁵ *Jkv. 1804: 41. május 14.*

²⁰⁶ *Jkv. 1813: 275. július 14., 1814: 168. augusztus 4.*

²⁰⁷ *Jkv. 1835: 130. augusztus 26.*

²⁰⁸ *Jkv. 1840: 175. szeptember 24.*

²⁰⁹ *Jkv. 1799: 96. augusztus 19.*

²¹⁰ *Iratok. 1805. december 23.*

²¹¹ *Jkv. 1808: 210., 211. hó és nap nélkül.*

²¹² *Jkv. 1819: 289. november 5.*

²¹³ *Jkv. 1825: 274. október 25.*

1832-ben Faragó Sándor paraszt,²¹⁴ 1836-ban Somodi András törvénytanult, tanításból élő fiatalember²¹⁵ közveszélyessége miatt legsúlyosabbnak számító vágyon elleni bűncselekmény, gyűjtogatás eszközzésével fenyegetőztek, Tomovits Péter például „igen ittas”, Somodi András pedig „nem józan” állapotban, amikor ez utóbbi „a nemes italok által... ködbe borított elmével... írni sem volt képes”. 1812-ben Ábrahám Mihály gondatlanságból elkövetett gyűjtogatásért felelt, mert tűz keletkezett abból, hogy Bosits György házában *temulenta mente* dohányzott.^{216a} Mások kisebb vagy nagyobb kártételekkel hívták fel magukra a figyelmet, tették ki magukat a büntetőper veszélyének. 1821-ben Varga Miklós „ittas korában” Pálinkás Imre lovát sebesítette meg,²¹⁶ 1826-ban Ladányi János „részegségében” garázdálkodott, a Korts márosnének ingit le szagitotta”,²¹⁷ 1829-ben Horváth Badár Ferenc meg részegen útját állta a Dorozsmára lovagló Jerney János Jász és Kun kerületi alügyésznek, lovát megijesztette és ezzel 85 forint értékű aranygyűrűjének elvesztését okozta.²¹⁸ Ismét mások borgőzősen különböző értékű holmik és állatok, valamint jelentősebb pénzösszeg eltolvajlására adták meggondolatlanul fejüket.²¹⁹ 1798-ban Kispál János és Makra István éjszakának idején, mint maguk állították, nagy ittaságukban (*in magna ebrietate*) két lovat loptak,²²⁰ 1826-ban Dunai Ferenc részegen egy kalapot és egy szűrkanakót emelt el,²²¹ 1835-ben Szüts Strumpf József kétkezi munkás ugyancsak itilosan jogtalanul egy subát szerzett magának,²²² ugyanebben az évben Makó István kétkezi munkás „részegségében” Vály András szolgabíró katonáját fosztotta meg mentéjétől, dolmányától és köpönyegétől,²²³ 1841-ben Dobó Pál polgár borozás közben, a jelek szerint alaposan leittasodottan a Zöldág nevű kocsmában Jovits György pénztárcáját tolvajlotta el.²²⁴ Igen messzire jutottak a bűnözés útján 1801-ben Dóczi István és Farkas András, akik egy kocsmában átmulatott éjszaka után lóra pattantak, kilovagoltak az országútra és ott erőszakkal, mint útonálló rablók (*praedones et viae publicae obsessores*) elragadtak Schepuntsik Mátyás „gyolcsos töttől” négy vég gyolcsot.²²⁵

Az elmondottakból kitetszően Szegeden meglehetősen sokan követtek el részegség hatása alatt különböző típusú bűncselekményeket nemre, életkorra, rendi állásra, osztályhelyzetre, foglalkozásra való tekintet nélkül. Ami a *nemmel* kapcsolatos problémát illeti, férfiak tették ugyan ki az ittasan bűnözők túlnyomó többségét, de akadt közöttük néhány nő is, jórészt káromkodók, trágár

²¹⁴ Jkv. 1832: 156. június 28.

²¹⁵ Jkv. 1836: 166. augusztus 25.

^{215/a} Jkv. 1812: 221. július 23.

²¹⁶ Jkv. 1821: 132. június 6.

²¹⁷ Jkv. 1826: 58. március 14.

²¹⁸ Jkv. 1829: 2. január 10.

²¹⁹ Iratok. 1805: december 23., Jkv.. 1812: 167. június 5., 1828: 92. május 1., 1829: 53. március 17., 75. április 8., 1830: 88. április 15., 121. május 25., 304. október 30., 1831: 16. január 5., 86. március 10., 117. április 21., 1833: 38. január 31., 1836: 39. február 25., 1838: 14. január 11., 166. november 8., 1845: 40. január 30., 1846: 353. december 3.

²²⁰ Jkv. 1798: 18. március 2.

²²¹ Jkv. 1826: 71. március 29.

²²² Jkv. 1835: 108. június 11.

²²³ Jkv. 1835: 178. október 22.

²²⁴ Jkv. 1841: 56. április 29.

²²⁵ Iratok. Jkv. 1801: 14. február 23.

beszédűek.²²⁶ Az életkort tekintve legtöbbször 18 évesnél idősebb, de 60 esztendősnél fiatalabb korúak jutottak alkohol befolyása alá és követtek el alkoholtól bódult állapotukban büntetendő cselekményt, egypár esetben azonban 19. életévüket még el nem ért,²²⁷ illetve 60. évüket már betöltött²²⁸ részegen vétő embereket kellett felelősségre vonnia Szeged város rabokat itélő törvényszékének. Ha a vádlottak foglalkozására, rendi állására, *társadalmi tagozódására* figyelünk, akkor a szesz mámorában eltévelyedettek soraiban a korabeli Szeged szinte minden jelentősebb osztályának képviselőit felismerhetjük. Ittak és összeütközésbe kerültek a fennálló jogrenddel többségükben jómódú mesterék (pl. szabó, hajós, bognár, gombkötő, szűcs, kocsmáros, magyar tímár, varga, halász, molnár, csizmadia)²²⁹ és mindennapi kenyerükért keményen megdolgozó mesterlegények (pl. borbély, szijgyártó, hajós, kőműves, molnár, cipész, szűcs, csizmadia, kovács, mészáros, iccés, pincér),²³⁰ pásztorok (pl. pásztor, öregbojtár, kisbojtár, juhász, ökörscordás, számadócsikós, hajcsár)²³¹ és nyomorgó agrárszegények (szolga, béres, kertész, zsellér, napszámos, kétkézi munkás, kocsis),²³² pusztázó, csendbiztos, hajdúk²³³ és rabok,²³⁴ kiszolgált, obsitos katonák²³⁵ stb.

Az alkoholizmus, az iszákosság következményeit gyakran észlelhatték a szegedi bírák, de ennek ellenére a részegen bűnözők beszámítási képességének megítélésénél jó néhány problémájuk adódott, amelyek megoldásához bizonyos mérvű segítséget nyújthattak a büntetőtörvénykönyv-javaslatok rendelkezései

²²⁶ Jkv. 1791: sz. n. június 4. (éjszakai kóborlás és részegeskedés); Iratok. 1794. szeptember 6., Jkv. 1799: 97. augusztus 19., 1825: 242. szeptember 16. (káromkodás); Jkv. 1822: 82. március 30. (gyilkosság kísérlete); Jkv. 1831: 86. március 10. (lopás); Jkv. 1845: 183. szeptember 4. (fajtalankodás, részegeskedés és káromkodás).

²²⁷ 15 éves: Jkv. 1807: 46. május 20., 16 éves: Jkv. 1829: 75. április 8., 1840: 175. szeptember 24., 17 éves: Jkv. 1826: 51. március 10., 18 éves: Jkv. 1798: 83. augusztus 13. 70 éves: Jkv. 1836: 199. október 6., 68 éves: Iratok. 1794. május 23., 66 éves: Jkv. 1804: 41. május 14., 1827: 175. szeptember 27., 64 éves: Jkv. 1832: 156. június 28., 63 éves: Jkv. 1819: 289. november 5., 62 éves: Jkv. 1833: 44. február 7., 61 éves: Jkv. 1840: 197. október 15.

²²⁸ Iratok. 1794. május 23., október 2., Jkv. 1808: 209-211., Jkv. 1812: 221. július 23., 1813: 428. október 28., 1828: 70. március 31., 1829: 313. december 23., 1832: 37. február 3., 91. március 29., 1835: 13. január 29., 1845: 127. május 14., 1847: 9. január 14.

²²⁹ Jkv. 1808: 206. augusztus 27., 229., 230. szeptember 2., 1821: 14. január 17., 1823: 319. december 12., 1825: 138. május 17., 314. november 19., 1826: 51. március 10., 66. március 14., 1827: 119. július 26., 226. december 29., 1828: 108. május 3., 131. május 23., 1830: 47. március 2., 313. november 10., 324. november 11., 1834: 360. december 11., 1838: 14. január 11., 1843: 11. február 9., 34. március 9., 1845: 160. július 10.

²³⁰ Iratok. 1799. január 2., Iratok. Jkv. 1801: 13. február 23., Jkv. 1807: 115. augusztus 31., 1822: 306. november 11., 1824: 203. augusztus 24., 1825: 219. augusztus 9., 1827: 181. október 11., 1828: 81. április 1., 92. május 1., 1833: 62. február 28.

²³¹ Iratok. 1794. szeptember 6., Iratok. Jkv. 1821: 7. január 9., Jkv. 1826: 203. június 27., 1827: 42. február 22., 1829: 2. január 10., 6. január 15., 1830: 121. május 25., 1832: 201. augusztus 16., 1834: 278. október 2., 308. október 24., 1835: 16. január 29., 94. május 14., 108. június 11., 178. október 22., 1836: 39. február 25., 1838: 166. november 8., 1843: 161. július 6., 201. szeptember 7., 1844: 229. augusztus 22., 235. szeptember 5., 1845: 54. február 13., 1846: 353. december 3., 1847: 363. december 10.

²³² Iratok. 1806. február 25., Jkv. 1820: 131. április 5., 1822: 100. április 22., 1827: 6. január 16., 1833: 167. június 27., 1838: 170. november 22., 1842: 18. február 4.

²³³ Jkv. 1822: 100. április 22., 1827: 68. április 3., Iratok. Jkv. 1831: 327. november 3., Jkv. 1842: 52. március 11.

²³⁴ Jkv. 1799: 128. szeptember 29., 1819: 223. augusztus 19., 1826: 132. május 6., 325. október 20., 1828: 51. március 11., 92. május 1., 1830: 90. április 15., 304. október 30., 1831: 16. január 5., 117. április 21., 245. július 27., 1833: 38. január 31., 1844: 66. március 15., 1845: 160. július 10.

és a büntetőjogi szakmunkák íróinak tanításai. Az 1792. évi tervezet I. része XII. artikulusa 3., 9. és 12. §-ainak összevetése alapján lett volna lehetőség arra, hogy teljes részegség (*ebrietas plena*) esetén beszámíthatatlanságot állapítsanak meg a büntetőbíróságok, az 1827. évi javaslat azonban az ittasságnak kifejezetten már inkább csak enyhítő körülmény jellegére emlékeztetett I. része VIII. cikkelyének 13. §-ában.²³⁶ Az 1827. évihez hasonlóan az 1843. évi tervezet kidolgozói is a részegségnek beszámítást enyhítő sajátosságára helyezték a hangsúlyt munkájuk 83. §-ának utolsó bekezdésében. Ugyanitt még az enyhébb beszámítás kedvezményéből is kizárták a korabeli felfogásnak megfelelően azt a „teljes eszmélettel” nem rendelkező „igen” ittas személyt, akinek „a részegkedés már egyébként is szokása, vagy — az *actio libera in causa* eseteként — célzatosan és egyénesen azért élt szeszes italokkal, hogy magát a büntetetre még inkább felingerelje”.²³⁷ A jogi munkák írói csak helytel-közzel tértek el a büntetőtörvénykönyv-javaslatok vonatkozó rendelkezéseinek értelmétől. Közülük Vuchetich Máttyás a nem akaratlagos és teljes részegséget (*ebrietas involuntaria et plena*) olyan, beszámítást kizáró oknak minősítette, amely minden bűnhődéstől kiment (*excusatio ab omni reatu*).²³⁸ Teljesen megegyezett Vuchetich állásfoglalásával Szlemenics Pál véleménye, aki szerint a „teljes és akarat nélkül történt megrészegedés... a cselekvőt minden büntetés alól felmenti”.²³⁹ Szlemenicshez képest súlyosabb feltételeket kívánt meg Szokolay István; amennyiben csak 1. a más által okozott, 2. a vétlen és 3. az öntudatot egészen kirekesztő, tökéletes részegségnek tulajdonított beszámítást kizáró jellegzetességet.²⁴⁰

Megkönnyíti a részegségnek, mint beszámítást befolyásoló tényezőnek értékelésében követett szegedi törvényszéki gyakorlat megértését, ha a XVII—XVIII. századból néhány, az ország más vidékéről ismert jogesetet is felemlítünk. Az úriszékek a XVII. században úgyannyira nem vették figyelembe az ittasságot még enyhítő körülményként sem, hogy Pápán 1671-ben, Munkácsott pedig 1678-ben halálbüntetést szabtak ki alaposan beszeszezett emberekre. Különösen jellemző a korabeli szemléletre a pápai úriszék egyik betöréses lopás tárgyában hozott ítélete, amely kimondotta, hogy „az részegség senkit meg nem ment”, ti. a halálbüntetéstől.²⁴¹ A XVII—XVIII. század fordulója körüli évtizedekben a pesti és budai bírák a Praxis Criminalis vonatkozó rendelkezésére²⁴² figyelemmel már szándékot kizáró, de teljes büntetlenséget nem biztosító, enyhítő körülményként számoltak az ittassággal. Csak egyetlen példát a pest-budai gyakorlatra: 1699-ben Widtmann Ulrik lakájt, aki részegségében lövöldözve halálra sebzett egy hét éves kislányt, felmentették a halálbüntetés (*poena ordinaria*) alól, helyette csupán meglehetősen rövid, hat hét időtartamú szabadságvesztés-

²³⁶ *Codex de delictis* (1792) 43. s a köv., (1827) 22. l.; Megemlítjük, hogy a *Codex Josephina* I. része 5. §-ának c) pontja és II. részének 2. §-a „a vétekre nem télenző szándékból történetképen szerzett részegség”-et beszámítást kizáró oknak tekinti. *Közönséges törvény*. 5., 92. l.

²³⁷ Fayer I. kötet II. rész 31. l.

²³⁸ Vuchetich 149. s a köv. l.

²³⁹ Szlemenics (1836) 93., (1847) 79. l.

²⁴⁰ Szokolay 176. l.

²⁴¹ Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században* (Budapest, 1954.) 103., 114. l.

²⁴² *A Pr. Cr.* 44. art. 13. §-a büntetést enyhítő hatást csupán az előre nem látott, véletlen részegségének (*improvisa ebrietas*) tulajdonított, amely megfosztotta esze használatától az italoazónak nem ismert embert.

sel büntették meg.²⁴³ A XVIII. század második felében — megállapíthatóan — Eger püspöki város tanácsa is enyhítő körülményként kezelte a részegséget, de ugyanakkor függetlenül attól, hogy a részegeskedő követett-e el más bűncselekményt vagy sem, *magáért az iszákosságért büntetést szabott ki*. A büntetőbíró-ságként eljáró tanács felfogására mi sem világít rá élesebben, mint az az 1753-ban kimondott ítélete, amely elrendelte, hogy a részeg fővel káromkodó „... *Jú-zan Fúvel az Város Piarczán 15 Napig Vasban*” dolgozzon és e közmunka utolsó napján álljon ki még 24 pálcaütést.²⁴⁴

Hogy közvetlenül korszakunkat megelőzően alighanem szerte az országban nem tekinthették az alkohol hatására bekövetkezett bódultságot többnek, mint *büntetést enyhítő oknak*, ékesen bizonyítja egy, 1778-ban a Jászkun kerületi törvényszék által hozott ítélet. Ebben az eljáró bíróság tényként állapította meg, hogy Kotzka Ferenc és Zselyi László „az lajosi csárdában — kimondani sok — 14 icce borokat felkortyolván és az borral egyetemben *eszeket is megiván* ... em-beri voltukról is megfellebbezvé, iszonyú és egyenesen az egeket hasogató káromkodásokra” fakadtak. A bírák szerint megérdemelnék, hogy hóhér pallosa alatt fejezzék be életüket, de mégis megkönyörültek rajtuk, „csak” három esztendei tömlőre ítélték el őket, mert „*nyilvánosságosan részegesek voltak és ... [a] káromlásokat is nem annyira Isten ellen rugódózó, előre képzett és elszánt vakmerőségből, vagy gonosz indulatból, mint az rendetlen itálnak sokátul elnyomtatván, a fejekben szédelő és szemlátomást elméjüket is megvesztegető bornak gőzéből cselekedhettek*”, és mivel büntetlen előéletű, józan, nem káromkodó emberek voltak, amely utóbbiak meggyőzően bizonyítják, hogy káromkodásuknak „csupán a részesség volt főoka”.²⁴⁵

A korábban másutt követett büntetőbíróági gyakorlat ismeretében most már áttérhetünk a szegedi rabokat ítélő törvényszéknek a részesség megítélésével kapcsolatos állásfoglalásának bemutatására. A részletekbe menő tárgyalás előtt kíváncsún látszik az, hogy mintegy tételszerűen utaljunk azokra a vezérgondolatokra, amelyek városunk gyakorló jogászaiban, különösen bíráiban és ügyészeiben az ítélkezést szinte determináló tényezőkként kialakultak. Három ilyen meghatározó jelentőségű alapgondolatra hívhatjuk fel a figyelmet, mégpedig 1. a *részegeskedés*, legalábbis notórius változatában, *önmagában olyan bűncselekmény*, amely büntetést érdemel, 2. a részegen vétkezőt *kijózanodott állapotában kell megbüntetni* és végül 3. az alkoholos italok a tettes, nem kevésbé a részes *beszámítási képességét* elfogyasztott mennyiségüktől, az ittas-ság fokozatától függően kisebb vagy nagyobb mértékben *befolyásolják*.

Ami az első alapgondolat jelentkezését és tényleges érvényesülését illeti, igazolásul egy sor ítéletet hozhatunk fel. 1797-ben Makos Elek cigányt és Baranyi Ferencet nemcsak káromkodásért, hanem részegeskedésért is megbüntették, külön-külön 12 botütéssel.²⁴⁶ Nagyobb büntetést, 25 botot kapott 1808-ban Márton Lőrinc káromkodásaiért, feleségén elkövetett kegyetlenkedéseiért és ré-

²⁴³ Bónis 134. s a köv., 178. s a köv. l.

²⁴⁴ Breznay II. kötet 68., 110., 126. s a köv. l.

²⁴⁵ Az ítéletet teljes terjedelmében közli Györffy István: *Nagykunsági krónika* (Budapest, 1955.) 152. s a köv. l.

²⁴⁶ Jkv. 1797: sz. n. november 9., sz. n. december 2. — Rosszabbul járt ugyancsak 1797-ben Márton Lőrinc, akit káromkodásért, részegeségért és több más kihágásért (ob *Blasphemies et ebrietas aliosque complures excessus*) 40 botütéssel fenytettek meg. Jkv. 1797: sz. n. július 24.

szegség miatt (*ob ebrietatem*),²⁴⁷ 1822-ben azonban Kőszegi György városi hajdúnak már csupán — igaz, hogy ismételt — leittasodása miatt kellett kiállania 25 pálcaütést.²⁴⁸ 1825-ben Rup József kőműveslegényt nem ítélték halálra istentelen káromkodásért, mert ittassága következtében alig tudott megállni a lábán, de hogy „máskor ne részegeskedjen”, másokat ne botránkoztasson meg és saját példáján tanuljon, 12 botütéssel fenyítették.²⁴⁹ Még ebben az évben tizenötöt vertek korbáccsal Komlósi Mihályné Váradi Erzsébetre részegeskedése és ilyenkor „ki botsájtot[t] borzazto Káromkodásai” miatt.²⁵⁰ 1828-ban Jójárt Pál polgár ellen nem bizonyosodott ugyan be a vád tárgyává tett káromkodás, mégsem szabadult meg a 12 forintnyi pénz- és rövid időtartamú szabadságvesztés-büntetéstől, mert a törvényszék véleménye szerint „egy polgárnak a kortsmá-ba éjjel dőzsölni és tzivakodni illetlen” dolog.²⁵¹ Ugyancsak 1828-ban Menyhárd Antal kisbajtárt is megfenyítették 12 korbácsütéssel „az kortsmákról kortsmákra való koborlásért és részegeskedéséért”.²⁵² Nem kerülhették el a büntetést, a fejenkénti 25 botütést, szintén 1828-ban, Gubi Fodor István obsitos katona és Oláh Deldo Ferenc pásztor sem Szántó István kocsmáros „némely”, 26 ft értékű holmianak eltolvajlása miatt, és mert „éjtzakanként dombérozni, és kortsmákban részegeskedni bátorzkodtak”.²⁵³ Ez év vége felé szerencsésebben járt Pözi Katalin leányzó, akinek bőséges italozgatásáért csupán áristomolását számították be büntetésül,²⁵⁴ a következő esztendőben azonban Puskás József kétkézi munkást már ismét testfenyítő-büntetéssel sújtották 25 bot formájában, mert „ide s tova éjtzakának idején koborlani, és a kortsmákban részegeskedni” merészelt.²⁵⁵ A polgári áristomban ünnepelhetett a büntetőbíróóság marasztaló ítéletének következményeként Zavorszky Mihály csizmadiamester 1829 karácsonyán, figyelmeztetésül arra, hogy „máskor magát s eszit meg ne igya”,²⁵⁶ 1830-ban pedig botrányos részegsége következtében (*ab scandalosam ebrietatem*) büntetésnek számították be a káromkodás vádja alól felmentett Patl Józsefnek elszenvedett rabságát.²⁵⁷ 1831-ben ismét csak testfenyítő-büntetéssel, 25 bottal regulázták Faur István újlakost, mert „régí Utazó Levéllel, az itt tartatott Országos Vásáron megjelenni — s maga ellesmerése szerentis részegeskedni bátorkodott”.²⁵⁸ 1832-ben Horváth Antal magyar tímár és Balogh János csizmadia polgárokat kellő bizonyítékok hiányában nem büntették meg káromkodásért, de „rendetlenség és részegség miatt” néhány napot kellett eltölteniök az áris-

²⁴⁷ Jkv. 1808: 136. június 17.

²⁴⁸ Jkv. 1822: 145. június 17.

²⁴⁹ Jkv. 1825: 138. május 17.

²⁵⁰ Jkv. 1825: 242. szeptember 16.

²⁵¹ Jkv. 1828: 12. január 22.

²⁵² Jkv. 1828: 81. április 1. — Néhány évvel korábban, 1824-ben, 15 pálcaütéssel lakolt Juhász János számadójuhász, mert nyáját elhagyva Bürgés kocsmájában leittasodott és garázdálkodott. Jkv. 1824: 203. augusztus 24.

²⁵³ Jkv. 1828: 92. május 1.

²⁵⁴ Jkv. 1828: 278. november 11.

²⁵⁵ Jkv. 1829: 6. január 15. — 1791-ben, szintén mint éjszakai kóborló és részegeskedő, 15 korbácsütést szenvedhetett el özv. Szerda Szabó Mihályné Szabó-Forgó Róza. Jkv. 1791: sz. n. június 4.

²⁵⁶ Ld. fentebb a 176. jegyzetet.

²⁵⁷ Jkv. 1830: 256. augusztus 24.

²⁵⁸ Jkv. 1831: 158. május 13. — Szerencsésebb volt 1825-ben Törteli János, akit „csak” 15 botütésre ítélték el bírái, mert utazó levél nélkül a kocsmában részegeskedett. Jkv. 1825: 205. július 29.

tomban.²⁵⁹ Később már lényegesen enyhült az a bírói szigor, amelyre különösen az 1820-as esztendőkből számíthattak az italozók, noha a bűncselekmények számában említésre méltó változás nem következett be. Így a „felettte ittás” Bihari István szűcslegényt 1843-ban, Tanács Pált és Tanács Mihályt pedig 1845-ben csupán megpirongatta és „az itallali mérsékletes életre” intette, illetve megdorgálta és „a részegeskedés kerülésére” figyelmeztette az ítélőszék.²⁶⁰

Rosszalló értékelését a részegeskedőkről nemcsak a konkrét bűnügyben kérdőre vont személy megbüntetésével juttatta kifejezésre a szegedi bűnfenyítő bíróság, hanem olykor még általános érvénnyel külön is kihangsúlyozta, hogy a részegség minden büntetés alól nem mentesít.²⁶¹ Szépen fogalmazta meg bizonyára nemcsak a saját, de többekét híven tükröző véleményét a tiszti ügyész 1824-ben benyújtott vádiratában, amikor Szigl Pál polgár bűnügyében nyomatékosan hívta fel a bírák figyelmét arra, hogy a terhelt itassága „még nem menti mert már a *részegség* is sok gonoszságoknak kútfeje *magába kárhozatos*, annyival nagyobb büntetést érdemel pedig ha már a gonosz tselekedettel öszve vagyon kaptsolva”. Ebben az esetben a védő legjobb szándéka ellenére sem tudott mást felhozni védence mentegetésére, mint azt, hogy mivel a vádlott mind magán, mind a józan okosság határain kívül volt, cselekménye „nékie azon mértékben, mintha józan lett volna, bé nem tudódhatnak”.²⁶² Hogy a vád képviselőjén kívül a bírák is mennyire sajátjukká tették az idézett ügyészi előterjesztésben foglaltakat, bizonyítja az az 1827-ben hozott ítélet, amelyben a törvényszék ifj. Poppány Mihály megítélt rabot a hajdúkkal való szembeszállásért, egy „szabad személlyel” az újszegedi kocsmában elkövetett nemi közösülésért és „*már magábanis büntetést érdemlő részegeskedése végett*” ítélte 30 korbácsütés kiállítására.²⁶³

A részegeskedők és a részegen bűnözők nem kerülhették el a büntetést, de ennek kiszabására, illetve végrehajtására már csak kijózanodott állapotukban kerülhetett sor, miként a szegedi fenyítőszék két ítélete kifejezetten említést tesz erről. Palotás Antal molnár részeg fejjel 1826-ban az Isten ellen káromkodott, ezért, mivel „a Törvények szerint — szólnak a bírák — *részeg korában vétkezet[t] józan korában lenne büntetendő*”, a gyalázatkönnél ítéletének kihirdetése mellett 30 botütést kellett elszenvednie.²⁶⁴ Hasonló értelemben bírálta el 1828-ban a városi büntető törvényszék Vass Márton Szentandrásról Szegedre származott kovácslegény bűnügyét is, aki italoisan, amikor állítása szerint olyannyira boros volt, hogy nem tudja mit tett, megöléssel fenyegette Badár Annát és szidalmazta az Istenét, valamint Krisztusát. E bűncselekményeiért 25 botütés kiállítására találta méltónak a bíróság, indokolása szerint azért, mert

²⁵⁹ Jkv. 1832: 91. március 29.

²⁶⁰ Jkv. 1843: 11. február 9., 1845: 105. április 17. — 1842-ben a hivatalosan előállított Némethy Jánost is, aki „szembetűnő részegségét nem palástolhatta” a törvényszék előtt, csak azzal fenyegették, hogy „ebbéli nyilvánosságos botrány megújulása esetére” hivatalától és fizetésétől felfüggesztik. Jkv. 1842: 18. február 4. — Kizárólag előzetes fogvatartását számították be büntetésül 1845-ben Varró Julis szolgálonak, noha fajtalanzkodás, részegeskedés és káromkodás bizonyosodott rá. Jkv. 1845: 183. szeptember 4.

²⁶¹ Jkv. 1829: 313. december 23., 1830: 304. október 30., 1831: 16. január 5., 1847: 363. december 10.

²⁶² Ld. fentebb a 186. jegyzetet

²⁶³ Ld. fentebb a 204. jegyzetet.

²⁶⁴ Jkv. 1826: 66. március 14.

„az igazság azt hozná magával, hogy a ki boros fővel vétkezik jozanon büntessen”.²⁶⁵

A szegedi jogalkalmazók azonban nemcsak elítélték a részegeskedőket, hanem felismerték azt is, hogy a szeszes italok többé-kevésbé befolyásolják az emberek értelmi tevékenységét, akaratelhatározását és ezekkel szoros összefüggésben, beszámítási képességét. E felismerésüknek megfelelően nemegyszer kifejezetten utaltak arra, hogy figyelembe vették az alkoholnak a bűncselekmény elkövetésekor a vádlottra gyakorolt káros hatását. 1794-ben Hegyközy Ferenc idős, 68 esztendőös szabómestert, aki az akkori szemlélet szerint szokatlánul súlyos káromkodásokat (*blasphaemias*) követett el, kijelentette, hogy nincs Krisztus, szentlélek, szentháromság, ördög, mennyország, papi találmány a hét szentség, mindössze félévi, a javítóházban (*in Domo Correctoria*) eltöltendő rabsággal büntette az itélőszék, mert amikor józan (*sobrius*) volt, sohasem csúfolta a hittételeket és néha — egy krajcárt érő pálinkától — *esze használatának hiánya* is jelentkezett nála.²⁶⁶ 1799-ben a fentebb már említett Sózó Jánost sem ítélték halálra Szegeden, mivel részegségben, nem teljesen szabadon (*in Ebrietate... non plene libere*) követett el bűncselekményt.²⁶⁷ Jó tíz évvel később, 1810-ben, Sutka István bűnügyében is méltányolták a bírák azt a körülményt, hogy a terhelt káromkodása idején ittas (*vino obrutus*) és így gondolkozó tehetségének kevésbé részese (*mentis suae compos minus*) volt.²⁶⁸ 1826-ban Jójárt Pál polgár szabadult meg a súlyosabb büntetéstől, minthogy büntetlen előéletű és kisebb súllyal figyelembe véve, mert bűncselekménye elkövetésekor részeg, következésként szabadság állapotán kívül helyezett (*extra statum libertatis positus*) volt.²⁶⁹ A korabeli felfogásra vall a tiszti védőügyész 1831. évi előterjesztése, amelyben arra történt hivatkozás, hogy Nagy György vádlottat „*akaratyátul és szabadságátul a mértéken felül ivot[t] bor*” megfosztotta, ezért „*részegségében el követett tettje nem büntetődhetik*”.²⁷⁰ 1836-ban ismét csak értékelte a büntetőbíróság Lajos Mózes, Bigár János és Mártony György verekedéssel és káromkodással terheltek esetében azt a tényállást, hogy „a nagyobb mennyiségben ivott bornak szeszétől, valamennyire *elkábitattva*” követték el gonosztségeiket.²⁷¹ 1843-ban Szél Mihályt nem sújtotta a szegedi büntetőbíróság a rendszerinti büntetéssel, mivel mint részeg, „a káromlást *nem józan elmével, és eltökéllett akarattal tette*”.^{271/a} A sok jogeset közül még egyet, ugyancsak 1843-ban Barna Józsefet azért nem mentette fel a rabokat ítélő törvényszék a tolvajlás vétké alól, mert „olly anyira részeg nem lehetett, hogy *ne tudta volna, mit mivel*”.²⁷²

²⁶⁵ Ld. fentebb a 195. jegyzetet.

²⁶⁶ *Iratok. 1794. május 23.* Hogy ebben az esetben milyen súllyal esett latba a vádlott ittassága, ékesen bizonyítja egy néhány hónappal később, 1794. október 2-án hozott ítélet, amely arról tanúskodik, hogy Kovács János gombkötőmestert ismételt káromkodásai miatt bírái *lefejezésre* találták méltónak. A bűnügyi iratok szerint nem állapítható meg, hogy részeg volt-e cselekménye elkövetésekor vagy sem, józanul is szokott káromkodni, részegen azonban hosszabban. *Iratok. 1794. október 2.*

²⁶⁷ Ld. fentebb a 172. jegyzetet.

²⁶⁸ *Jkv. 1810: 44. április 3.*

²⁶⁹ Ld. fentebb a 175. jegyzetet.

²⁷⁰ Ld. fentebb a 196. jegyzetet.

²⁷¹ *Jkv. 1836: 76. április 29.*

^{271a} *Iratok. Jkv. 1843: 161. július 6.*

²⁷² *Jkv. 1843: 181. augusztus 10.*

Mint az imént felhozott Barna József bűnügye is igazolja, a szegedi fenyítőszék, legalább a kritikus esetekben, nem elégedett meg csak azzal, hogy az ittasság pusztá ténnyét közelebbi vizsgálódások nélkül konstátálja, hanem annak megállapítására is törekedett, hogy ez a körülmény mennyire befolyásolta a tettest cselekménye elkövetésekor. Ennél az eljárásnál nyilván az a tapasztalat vezette, hogy a részegségnek különböző stádiumai vannak, amelyek vagy nem, vagy nem egyforma mértékben korlátozzák, legszélső esetben rekesztik ki az értelem és az akarat szabad használatának a lehetőségét, másként a beszámítási képességet. Ittassága címén nem számíthatott könyörületre Szegeden az a vádlott, akinél az alkoholféreg káros hatásai még hiányoztak, vagy csak igen szerény mértékben jelentkeztek. Mint szándékos gyilkost (*dolusum interfectorem*) és istenkáromlót (*in Deum blasphemaum*) lefejezésre ítélte városunk büntető törvényszéke 1821-ben a részegségére hivatkozó Bata János feleskertet, aki gazdáját, Runits Ignácot, előbb hasba lőtte, majd földre zuhanása után a kezében lévő puskágyával többször föbe ütötte, sőt a leterített segítségére sietni akarókat trágár és istentelen káromkodások közepette megöléssel fenyegette, mert a körülmények és a tanúvallomások mérlegelése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a vasbafogott bűncselekményeit nem részegen, hanem *e positiva, et haud temulenta voluntate* követte el.²⁷³ 1830-ban Polyák Károly pincér is ittassággal próbálta magát mentesíteni, de védekezése nem vált be, mivel kiderült, hogy jól emlékszik deliktuma elkövetésének körülményeire.²⁷⁴ 1835-ben Ördögh Ferenc, Rozsi Ferenc és Popány Ferenc ugyancsak részegségük emlegetésével szerettek volna enyhébb elbírálást biztosítani a maguk számára, de minden eredmény nélkül, mert Polyákéhoz hasonló „elvétést” követtek el kihailgatásuk során: mindenre igen jól visszaemlékeztek. „A gonosz tettnek végre hajtása alkalmával ittasok nem lehettek — mondja ítéletük — mivel olyképpen a felforgott környülményeket oly világosan *fel sem adhatták volna*”. Az ittasságra alapozott védelem visszavetésének az lett a következménye, hogy rablásért és erőszakos nemi közösülésért mindhármójukat felakasztásra ítélték.²⁷⁵ Nem járt semmi sikerrel 1848-ban Gujovits József rablógyilkosnak az a kísérletezése sem, hogy lerészegedésére utalással bújjon ki általában a felelősségvállalás vagy legalább a halálbüntetés alól, mert büntette végrehajtásának, még inkább elpalástolásának körülményeiből megcáfolást nyert az, „mintha a pálinka ital következtében eszében megháborítottna”.²⁷⁶

Amikor a szegedi bűnfenyítő törvényszék azt állapította meg, hogy az adott esetben a részegség beszámítást befolyásoló fokozatot ért el, ezt a tényt *enyhítő körülményként* értékelte, s ennek következtében a terheltet felmentette a rendszertint büntetés súlya alól. Így például eltekintett 1799-ben a súlyosabb büntetéstől (*a graviori poena*) Vetró Ilona káromkodó esetében *ex reflexione temulentiae*, helyette a vádlottat „csupán” három havi rabságra és 30 korbácsra ítélte.²⁷⁷ Hasonlóan járt el 1806-ban Erdélyi József káromkodó hajdú ügyében is, akit mivel bűncselekményét részeg állapotban követte el, az ügyész által kért halálbüntetés elengedésével a hóhér által a pellengérenél kimérendő 30

²⁷³ *Iratok. Jkv. 1821: 7. január 9.*

²⁷⁴ *Jkv. 1830: 324. november 11.*

²⁷⁵ *Ld. fentebb a 207. jegyzetet.*

²⁷⁶ *Jkv. 1848: 116. július 29.*

²⁷⁷ *Jkv. 1799: 97. augusztus 19.*

teljes virgácsütéssel büntetett meg.²⁷⁸ Életét megmentve, mindössze a piacon kiállandó 25 botütéssel szabadult 1810-ben Elek Márk, mivel igen nagy részegségében (*in maxima ebrietate*) káromkodott.²⁷⁹ Szőri Pál városi hajdút sem akarták életétől megfosztani a városi bírák 1827-ben, megelégedtek katonavason tölendő, egy hónap terjedelmű rabság elszenvedetetésével, minthogy az Istent káromló szavakat „nem fajtalan, s rossz szándékból, hanem törődött léttére *igen könnyen ártható bor ivás miatt* ejtette” ki.²⁸⁰ Rosszabbul járt 1842-ben Kónya Masa Pál közmunkáról részegen visszatért rab, akit félévi rabsággal fenyegettek az őrmestert és két hajdút szidalmazó, istentelen káromkodásai miatt, bár nála is enyhítésül vették figyelembe azt a körülményt, hogy „*igen kitűnőleg részeg volt*”.²⁸¹ Fejenként 25 botütéssel úszták meg a Vastag Elek városi hajdút káromlásokkal megtámadó Faragó Ferenc és Nyári Antal napszámások a terhesebb következményeket 1844-ben, mert részegségüket „enyhítő körülményül” számították be.²⁸² 1845-ben ugyancsak káromkodás miatt viszonylag enyhén büntették meg Pálffy Pál bognármestert is, aki bűncselekménye elkövetéskor „*szerfelet ittas volt*”, amennyiben nyilván polgár rendi állására tekintettel, az ilyen esetben egyébként tipikusan kirótt 25 botot helyettesítő, egy hónap időtartamú fogság kitöltésére kötelezték.²⁸³ Tömegével sorolhatnánk tovább azokat a jogeseteket, amelyeknél az ittassággal enyhítő körülményként számolt a büntetőbírószág,²⁸⁴ ezen a helyen azonban megelégszünk még egy bűnügy felemlítésével. 1848-ban Fogas Péter Rajczy Mihály meggyilkolása miatt marasztalta el a törvényszék, de „a védelmére felhozott és tanuk által bebizonyított részegség tekintetbe vétele mellett” lefejeztetés helyett „csak” két esztendei fogsággal sújtotta és 40 pft holtdíj, valamint 200 pft özvegyi tartásdíj megfizetését tette kötelességévé.²⁸⁵

Egyetlen adatunk szól *szavaiban* félreérthetetlenül és rendkívüli élességgel az ellen, hogy Szegeden a részegséget beszámítást, illetve büntetést enyhítő körülménynek tekintették. Jellemző, hogy ez is abból az évtizedből való, amikor — miként az előzőekben már láttuk — különös hangsúllyal minősítették az ittasságot önmagában büntetést érdemlő cselekményeknek. 1825-ben „az Isten s Szentek ellen ki ejtett borzasztó Káromkodások” miatt vonta felelősségre a bünyefenyítő törvényszék Mutsi Lázárt és Mutsi Pált. Mutsi Lázárról bebizonyosodott, hogy a „*Deutralis időben*” ittas volt. Ezt a „*nem józzan*” állapotot az adott bűnügyben közömbös körülményként szerették volna kezelni a bírák, kijelentvén, hogy a vádlott „*ittassága ... enyhítő eszközül* vagy azonért sem, mivel az efféle Istentelen Káromkodások igen el hatalmaztak Következőleg azoknak meg gátlására példás elégtételt kívántatna *eppen nem Szolgalhatván*”, de a kiszabott büntetés, amely nem tett ki többet, mint két hónapi áristomot, mégis a részegségnek akaratlanul enyhítő körülményként kezelésére vall.²⁸⁶

²⁷⁸ *Iratok*. 1806. február 25.

²⁷⁹ *Jkv.* 1810: 226. november 10.

²⁸⁰ *Jkv.* 1827: 6. január 16.

²⁸¹ *Jkv.* 1842: 52. március 11.

²⁸² *Jkv.* 1844: 235. szeptember 5.

²⁸³ *Jkv.* 1845: 127. május 14.

²⁸⁴ Ld. fentebb a 90^a jegyzetben említett monográfiánk 3. § b. pontját.

²⁸⁵ *Jkv.* 1848: 133. augusztus 17.; A törvényszék Fogas Pétert biztos kezesség mellett atyja kérésére perének a királyi táblán befejezéséig szabadon bocsátotta. Ezzel is kifejezésre juttatta azt, hogy részegen bűnöző esetében halálbüntetés kiszabását a fellebbezés során sem várja. *Jkv.* 1848: 157. szeptember 15.

²⁸⁶ *Jkv.* 1825: 364. december 29.

Ha a részegséget — mint ezt már igazoltuk — azért tekintette a szegedi rabokat ítélő törvényszék enyhítő körülménynek, mert a tudat és az akarat körében zavarokat okoz, feltételezhető lenne az, hogy a teljes ittasságnak a tudatot és az akaratot kirekesztő sajátossága miatt egyenesen beszámítást kizáró, büntetés kiszabása alól mentesítő jellegzetességet tulajdonított. E felételezést a tények megcáfolják. Vizsgált korszakunk fennmaradt egész ítéletanyaga, közöttük többszáz olyan ítélet fordult meg a kezünk között, amelyekben a részegséget bizonyítottnak vette a bíróság, de közülük egyetlenegy sem tanúskodik arról, hogy ittassága címén bárkit is teljesen felmentett volna. Városunk bírái a legenyhébb fenytékként legalább az előzetes letartóztatást következősen a részegen vétkező terhelt büntetéséül számították be, aki még örülhetett is annak, hogy ilyen könnyen szabadult.²⁸⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy már csak azért sem akadhattunk volna teljesen felmentő ítéletre, mert a részegeskedést Szegeden önmagában bűncselekménynek minősítették. De kizárta ennek lehetőségét a törvényszéknek az az alighanem következősen alkalmazott és egy 1831. évi ítéletben frappánsan megfogalmazott állásfoglalása is, amely szerint „a részegség az el követett bűnnek büntethetését tökéletesen ki nem zárhatná s a bé számítás egyedül gyöngítvén ezt egészen el nem törölhetné”. Hogy az itt idézettekben nem korlátozott, hanem a teljes részegségre vonatkozó jogelv hangoztatásáról van szó, meggyőzően támasztják alá a hivatkozott ítélet további szavai: „egyéberántis az hogy a káromkodáskor [a vádlottnak] oly magas léptsőre hágót részegsege hogy szabad akaratját egészen ki rekesztette nem bizonyíthatna”.²⁸⁸

Ismeretes, hogy az alkoholos italokon kívül más, kábító- és gyógyszerek is idézhetnek elő olyan állapotot, amely befolyásolja a beszámítási képességet. Egyáltalán nem volt ez ismeretlen a szegedi bírák előtt sem, miként tanúskodik erről egyik 1834-ben hozott ítéletük. Eszerint Babo János polgár rendi állású molnárt azért fogták el és zárták tömlöcbe, mert káromkodott. A bajbajutott ember azzal védekezett, hogy az őt már régen kinzó hideglelés megszüntetése érdekében egy asszony valami italt adott neki, amelytől rosszul lett, elszédült, és ettől az időponttól kezdve *elveszítette emlékező tehetségét*. A törvényszék méltányolta, de csak enyhítő körülményként a vádlottnak védelmére felhozott mentségét, minthogy a hideglelés a fogságban is gyötörte. Ezért „az ilyen esetekben érdemlett nagyobb büntetéstül” felmentette és „fogságának büntetése bé tudása mellett” szabadon engedte.²⁸⁹ Az eset körülményeire figyelemmel rendkívül elgondolkodtató az, hogy *marasztaló*, bár a lehető legenyhébb büntetést kiszabó ítéletet hozott a városi büntetőbíróság, hiszen Babo más „jóvoltából” és *vétlenül* jutott a teljes részegséghez hasonló bódult, beszámíthatatlan állapotba.

²⁸⁷ Jkv. 1827: 102. június 13., 1832: 156. június 28., 1835: 16. január 29., 1840: 56. március 27., 143. augusztus 14., 1845: 160. július 10.; Ismerünk egy olyan ítéletet, amely részegség címén látszólag teljesen, az előzetes letartóztatásra utalás nélkül felmentette a vádlott Somodi Andrást. Meggyőződésünk szerint ebben az esetben csupán ítéletszerkesztési fogyatékoságról van szó. Kizártnak tartjuk azt is, hogy a terhelt szabadlábban védekezhett volna és ezért nem kellett utalni az előzetes letartóztatásra, mert az egyik legsúlyosabb bűncselekmény elkövetésével, gyújtogatással, valamint ezzel fenyegetéssel vádolták. Jkv. 1836: 166. augusztus 25.

²⁸⁸ Ld. fentebb a 196. jegyzetet.

²⁸⁹ Jkv. 1834: 212. július 31.

Babo János jogesetéről sem megfélemedkezve, most már összefoglalhatjuk azokat a jelentősebb eredményeinket, amelyek a szegedi bünyfenyítő törvénysszéknek a részegség megítélésével kapcsolatos joggyakorlatát jellemzik. Ezek a következők: 1. Szeged város bírái szerint — egyes védők felfogásától eltérően — az ittasság gyakorlatilag semmilyen körülmények között sem zárja ki teljesen a jogi értelemben vett beszámítási képességet, csak befolyásolja azt. 2. A részegen bűncselekményt elkövető terheltet minden esetben megbüntették ugyan városunkban, de eltekintettek a rendszerinti büntetés kiszabásától. 3. Az iszákosságot önmagában, tehát akkor is gonosztettnek minősítették, ha nem társult hozzá más bűncselekmény. 4. A részeg bűnözöt kijózanodott állapotában büntették meg.

5. A kényszer és fenyegetés

A súlyos, legyőzhetetlen kényszer vagy fenyegetés következményeként végrehajtott cselekedeteknek feudáliskori magánjogászaink felfogása szerint,²⁹⁰ melyet többek között egy szélesebb néprétegek számára írt népszerűsítő munka is visszhangzott,²⁹¹ nincs jogi hatálya. A büntetőjog területén ez a jogelv csak hosszú fejlődés eredményeként érvényesülhetett, minek egyik szép példája az, hogy a XVIII. század első felében általában ugyan nem számították be a kényszer vagy fenyegetés hatására elkövetett cselekményeket, de például emberölés tettesét ilyen körülmény fennforgása ellenére megbüntették, mi több, halálra ítélték.²⁹² Az azonban tény, hogy korszakunkban már a büntetőjogászok számára sem volt kétséges a kényszernek és fenyegetésnek beszámíthatatlanságot eredményező sajátossága. Bizonyosság erre az, hogy az idegenből átlántált *Codex Josephina* I. része 5. §-ának e) pontja és II. részének 2. §-a, az 1792. évi büntető-törvénykönyv-javaslat *Principia* címet viselő bevezető részének II. pontja és I. része XII. artikuluszának 6. §-a, az 1827. évi tervezet I. része VIII. cikkelyének 9. §-a, az 1843. évi javaslat 73. §-ának d) pontja, valamint *Vuchetich Mátyás*, *Szlemenics Pál* és *Szokolay István* tanításai egybehangzóan beszámítást kizáró körülményként kezelik a kényszerítés és a fenyegetés legsúlyosabb változatait, a „győzhetetlen erőltetést”, az *absoluta coactio*-t, az *insuperabilis coactio*-t, az ellenállhatatlan és külső erőszakot, fenyegetést, az *absoluta vis*-t, a „meg nem győzhető” testi erőszakot vagy „teljesen elkábító” félelmet, amely ijesztésből származik, azt a fenyegetést, amely azonnali, „testet vagy életet érdeklő s más-kép el nem hárítható veszélyt” helyez kilátásba.²⁹³

Mindezek ismeretében egyáltalán nem lehet meglepő a számunkra az, hogy a szegedi rabokat ítélő törvényszék — mondhatnók — az országos közfelfogásnak megfelelően beszámítást kizáró oknak tekintette a kényszer és a fenyegetés némely válfaját. 1810-ben Koss János azzal a váddal terheltlen állt Szegeden bí-

²⁹⁰ Huszty István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus hungaricum* (Eger, 1778.³) I. könyv 50. s a köv., II. könyv 19. s a köv. 1., [Kövy Sándor]: *Elementa jurisprudentiae Hungaricae* (Kassa, 1804.) 310. s a köv. 1., *Kelemen* II. könyv II. kötet 1035. s a köv. 1., *Frank Ignác*: *A közigazság törvénye Magyarhonban* (Buda, 1845-7.) I. kötet 555. s a köv. 11., *Fogarasy* 222. s a köv. 1.

²⁹¹ Szűcs István: *Kis törvény, vagy népszerű törvénytudomány* (Debrecen, 1846.) 60. l.

²⁹² Degré Alajos: *A XVI—XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata*. 83. l.

²⁹³ *Közönséges törvény*. 5., 92. l., *Codex de delictis* (1792) 5., 43. l., (1827) 22. l., *Fayer* I. kötet II. rész 27. l., *Vuchetich* 157. s a köv. 1., *Szlemenics* (1836) 73. 94. l., (1847) 62., 80. l., *Szokolay* 177. l.

rái előtt, hogy rablókat és katonaszökevényeket pártfogolt. Bebizonyosodott, hogy valóban tanyájába fogadott több dezertort, akiket elmulasztott feljelenteni a hatóságnál, sőt enni adott nekik, de az sem maradt titokban, hogy mint magános emberre *fegyveresen törtek rá* és a kérdéses ennivalót nem önként vagy kérésre nyújtotta át a menekülőknél, hanem azok parancsára. A kényszerítés, a kényszerhelyzet tényét konstatálva, városunk büntetőbírósa felmentette Koss Jánost a fautoratus bűncselekménye alól és elrendelte azonnali szabadlábba helyezését.²⁹⁴ Néhány nappal később még tanulságosabb bűnügyben hozott ítéletet a fenyítőszék. Pósa Ferenc bojtárt szintén katonaszökevények *agyonlövés*szel fenyegették és ezzel arra kényszerítették, hogy Tántzos György kirablásánál bűnségdként közreműködjön, vigyázzon a rablók lovaira. A védelem megelégedett enyhe büntetés kérésével, mert véleménye szerint a terhelt *non deliberata nocendi dolosa voluntate, sed vi* vett részt a bűncselekmény elkövetésében és a rabolt holmiból sem részesült, a bírói tanács azonban a védőügyész kívánságán messze túlmenően, felmentő határozattal juttatta kifejezésre azt a meggyőződését, hogy az életveszélyes fenyegetés a legkisebb büntetéstől is mentesít.²⁹⁵ Nem büntették meg orgazdaságért 1822-ben Ördög Mátyást sem a szegedi bírák, mert „némelly Betyárok” a tanyájára hajtott ökrök átvételére „*halállal fenyegetődözve erőltették*”.²⁹⁶ Még büntetőperbe sem vonták 1829-ben Józsiy Simon kocsisát, akit Bőrsők Czérna János, Illyés Németh András, Kapás György „feő Rablók”, valamint Palótz Gáspár szökött rab „*halál fenyegetéssel*” arra kényszerítettek, hogy gazdája konyhájának ajtaját kinyissa és ezzel segítségükre legyen az előre kitervelt rablás végrehajtásában.^{296a} A korábban már kialakult joggyakorlatot követve, ártatlanként engedték szabadon Farkas Erzsébet megesett szolgálot is 1848-ban, aki Molnár István *agyonütést* kilátásba helyező parancsára akasztotta be gazdasszonya ablakát és maradt csendben, míg a fenyegető, nála erősebb férfi a háziasszony személye ellen irányuló erőszak alkalmazásával, vérrengéssel, különböző értéktárgyakat, nagyobb mennyiségű pénzt, ezüst- és ruhaneműket orzolt el.²⁹⁷

Különösen érdekes, miért is kissé részletesebb tárgyalást érdemel Kása István kétkézi munkás bűnügye, amelyet a szegedi bünyfenyítő törvényszék a maga részéről 1833 májusában zárt le. A periratokból, valamint az ítéletből kiderül, hogy ismeretlen gonosztevők két ökröt hajtottak el Kovács István istállójából. A sikeres lopást követően a megszerzett állatokat Kásához terelték, akit *háza felgyújtásával és ökrei elrablásával* fenyegetve arra kényszerítettek, hogy egy napig adjon helyet a lopott jószágoknak, sőt fenyegetéseik beváltásának ígéréstével clyan alapos félelmet keltettek benne, amelynek hatására az nem merte az ökröket az illetékes szervnek bejelenteni. A kényszerítés, illetve a fenyegetés megtörténte csak következtethetett a bíróság, mert a vádlott védekezésén kívül más közvetlen bizonyíték nem állt a rendelkezésére. A védelem nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a fenyegetés a két ökrök feljelentésének elmulasztására elegendő indokul szolgált az adott körülmények között, amikor sok feljelentőt raboltak ki, több tanyai házat gyújtottak fel elvetemült bűnözők. Kása javára írták a bírák még azt a körülményt, hogy tolvajság vagy orgazdaság legkisebb gyanújával sem terhelték soha. Ezekre tekintettel, és mivel a terhelt a

²⁹⁴ Jkv. 1810: 48. április 3.

²⁹⁵ Iratok. Jkv. 1810: 54. április 7.

²⁹⁶ Jkv. 1822: 269. október 8.

^{296a} Jkv. 1829: 315. december 23.

²⁹⁷ Jkv. 1848: 16. február 3.

városon kívül magánosan lakott, igen hihetőnek minősítette a törvényszék azt, hogy valóban sor került fenyegetés alkalmazására, amely ebben az esetben is elegendőnek bizonyult legalább arra, hogy a bíróság próbák hiányában felmentse a meghurcoltat.²⁹⁸

Azoknak a felmentése, akiket különböző gonosztevők tágan értelmezett orgazdaságra kényszerítettek, nem lehetett szegedi specialitás. Bizonyítékként hivatkozhatunk a nagy gyakorlati ismeretekkel rendelkező Zsoldos Ignác Veszprém vármegye főjegyzőjének és a Magyar Tudós Társaság akkor még levelező tagjának bizonyára sokak által helyeselt felfogására. A haladó gondolkozású jogi író 1838-ban azt hangoztatta, hogy „most még másokat, latroknak adott élelem, hálás, kísérés. s más segély miatt, kellő szigorúsággal igazságosan büntetni is majd alig lehet”. Véleménye szerint azért kell lényegileg eltekinteni a büntetéstől, mert főként a pusztai lakosoktól „igazsággal nem kívánhatjuk”, hogy kitegyék magukat „a gonosztevők bizonyos bosszúállásának”. Az illusztris szerző tehát a *korabeli viszonyokra* figyelemmel jóformán megengedhetőnek tekintette azt, hogy a törvényszékek egyes esetekben az erőszak vagy fenyegetés megtörténtének *egyenés bizonyítása nélkül* mentesítsék a vádlottat a hátrányos jogkövetkezmények alól.²⁹⁹

Bíróilag kimondatlanul és sértett voltunk figyelembevételével mellett kisebb súllyal kétségtelenül az alkalmazott kényszerre vagy fenyegetésre tekintettel nem büntették még városunkban parázñaságért azokat a nőket, akik ellen erőszakos nemi közösülést követtek el. Példáink, amelyeket jobbak híján hozunk fel, nem lesznek ugyan a legszerencsésebbek, de bizonyos mértékig mégis alátámasztják megállapításunkat. 1823-ban csak a férfi, ifj Poppány Mihály megítélt rab bűnhődött, mivel Csuka Klárát vágyai kielégítése céljából az utcán letéperte és fojtogatta.³⁰⁰ Nyolc esztendő gyermekie voltakán feltétlen méltánylásán túl azért sem sújthatta büntetéssel a szegedi rabokat ítélő törvényszék Somogyi Sándor színész Szalgári Nina nevezetű fogadott leányát, mert a háztulajdonos fia, Beró Ferdinánd, kedvező helyzetével visszaélve, *erőszakkal és „halálal lett fenyegetődzések közt”* hajtotta végre a megszeplősítést.³⁰¹

²⁹⁸ *Iratok. Jkv. 1833: 110. május 9. 1833. december 4-én a királyi tábla is helyben hagyta a városi tiszti ügyész által megfellebbezett felmentő ítéletet — Ezzel szemben egy esztendei rabság kiszabásával torolta meg 1826-ban a büntetőbíróság Rigó Pálon azt, hogy az általa lopottnak ismert és nála megtalált ökröt a nyomozó pusztázóbiztosnak, majd pedig a tiszti ügyészi hivatalnak nem jelentette be. A marasztaló ítélet szerint csak „némű némű tekintetett érdemlene” a vádlott védekezése, amelyben arra hivatkozott, hogy „pásztor ember lévén, ne hogy fel-fedezései által a gonosz emberek bosszújának ki legyen téve, s így mind magának, mind a marhákat gondviselése alá bízó gazdáknak károkat okozzék, az illyeseket az ettől való félelem miatt nem nyilatkoztatta ki” (Jkv. 1826: 47. február 28.). — Sikertelenül hivatkozott kényszerítésre 1828-ban Hernádi Antal juhászbojtár is, akit Kujon Györgytől elrabolt juhok miatt vontak kérdőre, mert a büntett elkövetésének szemtanúja volt és mégsem élt feladás-sal, sőt — alighanem ez döntötte el a sorsát — kárpótlásban egyezett meg a kárvalottal (Jkv. 1828: 170. augusztus 2.).*

²⁹⁹ Zsoldos Ignác: *Néhány szó a homi közbátorságról* (Pest, 1838.) 15. s a köv. l.

³⁰⁰ *Jkv. 1823: 165. július 22.*

³⁰¹ *Jkv. 1841: 183. október 14.* — Igazán meggyőző jogesetekre e kérdéscsoportot illetően több ok miatt nem hivatkozhatunk: 1. Miként a bestialitásnál, úgy az erőszakos nemi közösülésnél is a bűncselekmény befejezett változatának megállapításához magömlést kívántak meg feltételül a szegedi bírák (vö.: *Iratok. 1803. szeptember 9., 1805. július 9.*). Ennek bizonyítása, ha a beismerés hiányzott, gyakorlatilag szinte lehetetlen volt, ezért ilyenkor legfeljebb csak kísérletben mondták ki vétkesnek a vádlottat. Sajnos azonban a fennmaradt ítéletek és periratok olyan irányú felvilá-

A korabeli felfogásra figyelemmel a fenyegetés bírói értékelésére is például szolgálhat és további következtetésekre ad lehetőséget Sutka Farkas Ferenc bűnügye, bár el kell ismernünk, hogy nem a legtalálóbbraként, mert itt a konkludens cselekmények formájában jelentkező fenyegetés hatására kialakult félelemmel, a vétlen önvédelemmel és a jogszabályi engedélyével összefüggő problémák keveredése nehezíti meg az egyértelmű állásfoglalást. Lássuk tehát a jogesetet. 1834. szeptember 2-án éjszaka Sutka Farkas Ferenc, a házigazda és cselédeknek távollétéről tudomást szerezve, Ábrahám Ferenc házára tört, a kerítésen keresztül az udvarba ugrott, az ajtókat álkulcsokkal felnyitotta és az általa időközben összehordott holmikat el akarta vinni. Midőn Szuló János, az egyik közeli ház őrzője, valamint a szomszédok észrevették gonosz szándékát, vasvillákkal és botokkal a kezükben elfogására siettek. A felfegyverkezett tömeg megpillantása, „egyedül a köznépek féktelen borzasztó kegyetlenségétől — miként a védelem előterjesztette — ha kezében kerül *való felelem*” arra bírta Sutkát, hogy a megvadult emberek dühétől erőszakkal is megmentse magát és a — mai fogalmaink szerint — betöréses lopást újabb bűncselekmény elkövetésével tetteze. Kirohant a házból, egy széles szekercével előbb az útjában lévő Szuló János bal karját hasította le, majd másik csapással Kószó Imre kalapját szelte ketté, szerencsére azonban ezzel a sújtással a sértettet csak hajától fosztotta meg. Sok adat igazolja, hogy különösen az éjszakai és tetten ért tolvajokkal szemben nem ismertek városunkban kiméletet,^{301a} ezért joggal igaznak tekinthetjük a vádlott vallomá-

gosítást már nem adnak, hogy meddig jutott el a tettes cselekménye végrehajtásában. 2. E deliktumnál a kísérlet megállapítása is igen nagy nehézségekbe ütközött, mert tagadás esetén bizonyítékként legalább két tanúval igazolt tetten értést vagy az erőszak látható jeleit kívánták meg (vö.: Jkv. 1825: 348. december 28., 1826: 129-131. május 6., 1830: 196. július 22., 1836: 51. március 17., 1843: 8. január 19., 1846: 251. szeptember 2., különösen Jkv. 1847: 101. május 20.). Ez viszont azt eredményezte, hogy mindössze egyetlen esetben büntetett meg a bünyfenyítő törvényszék néhány személyt azért, mert egyesült erővel felnőtt nő terhére erőszakos nemi közösség befejezett változatát követték el (ld. fentebb a 207. jegyzetet). 3. Valószínűleg éppen a bizonyítás rendkívüli nehézsége miatt csak kivételesen büntették meg városunkban azt a nőt *paráználkodásért*, aki azzal a váddal állt a büntetőbíróság elé, hogy erőszakosan közöszlített vele, de ezt nem tudta bizonyítani. Nem számítva a hamis vádért elmarasztalt, 13 esztendő Doktor Barbara ügyét (ld. fentebb a 45. jegyzetet), mindössze két kivételről tudunk. Az egyik eset szenvedő alanya Godó Boris volt, akit bírái (dorgálás) megfenyítették, míg az általa feljelentett Csányi Antalt 15 botütéssel sújtották, mivel „ditsekedésképpen önkényesen meg vallotta hogy a fel adónéjával több ízben közösködött”, de állítása szerint a legkisebb erőszak alkalmazása nélkül (Jkv. 1823: 302. december 5.). A másik bűnügyben Fábián Erzsébet hajadon egy hét időtartamú karcerrel, Kovács Csurgó István juhász pedig 30 botütéssel lakoltak, mert csupán az erőszak alkalmazása nélküli nemi közösség nyert bizonyítást (Jkv. 1811: 158. augusztus 21.).

^{301a} A sok eset közül felemlíthetjük, hogy midőn Fehér Józsefet 1825-ben szénalopáson tetten érték, cinkostársát a feldühödött emberek agyonverték (Jkv. 1825: 152. május 17.). Ugyancsak életével lakolt 1830 karácsonyának előestéjén a tolvajlásért Szabó István (Jkv. 1831: 55. február 3.). 1835-ben Sziráki Józsefet verték ellopásért annyira, hogy „az elhaláshoz is közel volt” (Jkv. 1835: 193. november 13.). 1839-ben pedig a juhlopáson kapott Halász Józsefnek kellett elszenvednie igen súlyos fejsérüléseket okozó ütleglést (Iratok. Jkv. 1839: 64. április 18.). Arra is van példánk, hogy egyszerre több embert fosztottak meg életétől azért, mert más bűncselekmények elkövetésével gyanúsítható dezertorok voltak. Idézzük idevágóan Makra Ferenc előadásának egy részletét: „En mint kirendelt kapitány képpen voltam azon esetben, mikor Losoncz Páll, Gábor Pista és Rosi Antal Desertorok a generalis Persecutio alkalmatosságával December holnapjának 30-ik napján a múlt esztendőbe, az Insurgensek, és a Polgárok által, midőn magokat meg adni nem akarták légyen és

sát, amely — mint láttuk — az életveszélyes fenyegetés hatására kialakult félelemre vezette vissza a megkezdettnél súlyosabb beszámítású bűncselekmény elkövetését. Ez a védekezés nem segített a terhelen, a rabokat ítélő törvényszék nem tanúsított könyörületet iránta, minek következtében az akasztófa és a hóhér várt rá,³⁰² nyilván azért, mert az emberek fenyegető fellépésére vétkesen maga szolgáltatott okot.

Nem szeretnénk azt a hibát elkövetni, hogy jogeseinkbe anakronisztikusan többet magyarázzunk bele, mint amennyit annak idején a szegedi bírák feljöttlenül észlelhettek. Ezért a kényszernek és a fenyegetésnek beszámítást kizáró okként értékelését illetően eredményeinket csak a következőkben összegezhetjük. A Szeged városi bünyfenítő törvényszék 1. nemcsak az akaratot teljesen megsemmisítő *vis absoluta*-t, hanem az akaratot lényegesen befolyásoló *vis compulsiua*-t is beszámítást kizáró körülményként vette figyelembe, 2. nem szabott ki büntetést, ha a fenyegetés a címzet (vagy valószínűleg hozzátartozói) életét, illetve vagyonának jelentős hányadát (gyűjtogatás!) közvetlenül veszélyeztette, 3. a kedvező megítélést csak azon vádlott részére tartotta fenn, aki vétklenül^{302a} került olyan helyzetbe, amelyben a vele szemben alkalmazott erőszak vagy fenyegetés hatására bűncselekményt követett el. A rendelkezésünkre álló források alapján nem dönthető el megnyugtatóan az, hogy a beszámíthatatlanság megállapításának feltételül az említett veszélyeztetéseknek másként el nem háríthatóságát is megkövetelte-e a fenytőszék vagy sem, de az alább tárgyalandó vétklen önvédelemmel kapcsolatos joggyakorlatra gondolva, ezt a feltételezést sem vethetjük el egészen.

6. A tévedés és nemtudás (*error et ignorantia*)

Feudáliskori magánjogászaink a legyőzhetetlen kényszerhez és fenyegetéshez hasonlóan a tévedés egyes változatai hatására végrehajtott cselekedeteknek sem tulajdonítottak jogi hatályt.³⁰³ Korszakunkban már a büntetőjog vonatkozásában is érvényesült ez az elv. A *Codex Josephina* I. része 5. §-ának f) pontja és II. részének 2. §-a szerint nem számítható be a cselekmény, ha olyan „tévelygés” következtében került sor végrehajtására, „mellyet a Tévelygőnek vétekül tulajdonítani nem lehet”, feltételezve, hogy egyébként szabadon és törvényesen járt volna el.³⁰⁴ Az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet I. része XII. cikkelyének 5. és 15. §-ai a tévedésnek, illetve a nemtudásnak két változatát különböztetik meg, a jogit és a ténybelit. A ténybeli tévedést gondatlanság hiányában beszámítást, egyébként szándékot kizáró oknak minősítik, a jogit azonban csak feltételesen és csupán akkor — inkább enyhítő körülményként —, ha a tévedő

mind a három Desertorok Botra kaptak, agyon veretek; kettő belőlük úgymint Losontz Páll és Gábor Pista mindjárt meg haltak, Rosi Antal pedig még egy kevésé élt” (*Iratok. 1810. április 7. Pákászky és Pósa bűnügye*).

³⁰² Jkv. 1835: 43. február 27.

^{302a} Lehet, hogy elegendőnek tekintette a törvényszék csak a szándék hiányát. Így 1826-ban felmentette Farkas Pál utcai baktért, mivel nem szándékosan engedte el a bekísérés céljából gondjaira bízott gyanús embert, hanem az erőszakosan szökött meg tőle. Jkv. 1826: 7. január 14.

³⁰³ Huszty I. könyv 50., 290. s a köv. I., II. könyv 9. I., Kövy 312. I., Kelemen II. könyv II. kötet 1040. s a köv. I., Frank I. kötet 551. s a köv. II., Fogarasy 223. s a köv. I.

³⁰⁴ Közönséges törvény. 5. s a köv., 92. I.

akár nevelés elmaradásából származó együgyűsége, akár süketsége és némasága miatt nem eléggé képes arra, hogy a törvények tilalmát felismerje, vagy ha az illető nemrégén érkezett idegen jövevény.³⁰⁵ Az 1827. évi javaslat I. része VIII. artikulusának 7. §-a fenntartja a ténybeli, valamint a jogi nemtudás közötti különbsztetést, de mindkettőt beszámítást kizáró körülményként értékeli abban az esetben, ha legyőzhetetlenek.³⁰⁶ Az 1843. évi tervezet is tartalmaz szabályozást a tévedésre vonatkozóan. 40. §-a elrendeli, hogy a cselekmény a tévedő számára csak addig a mértékig számít be szándékosnak, mint ameddig célzata terjedt ki, 85. §-a pedig kimondja, hogy „a büntető törvények rendeletének nem tudása, senkit a büntetés alól fel nem ment”³⁰⁷

A büntetőjogi szakmunkák szerzői közül Vuchetich Máttyás az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat ismertetett rendelkezéseivel összhangban a nemtudás jogi és ténybeli válfaját különítette el egymástól, mint írta: *Ignorantia, aut iuris est, aut facti*. Beszámítást teljesen kizáró sajátosságot csak a ténybeli nemtudáshoz fűzött, ha a tévedés legyőzhetetlen (*invincibilis*) volt és a cselekvő tettét szabadnak (megengedettnek) gondolta.³⁰⁸ Szlemenics Pál inkább az 1827. évi tervezet nyomdokain haladt, amennyiben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy nem büntethetők meg azok, akik „el nem hárítható, akár törvényt, akár tettet érdeklő, tudatlanságukban, vagy tévelyedésekben... szegtek meg valamelly fenyítő törvényt.”³⁰⁹ Szokolay István Szlemenicshez hasonlóan beszámítási szempontból nem választotta szét a jogi és a ténybeli nemtudást, saját szavaival, tudatlanságot, sőt külön meg sem emlékezett róluk. Felfogása szerint „azok, kik legyőzhetlen önhibájokon kívüli tudatlanságból tettüket szabadnak, törvényesnek hiszik”, mentesülnek a büntetési beszámítás alól.³¹⁰ Érdekes, hogy a magyar feudális büntetőjog utolsó összefoglalója, Pauler Tivadar, ismét csak a ténybeli nemtudást minősítette beszámítást kizáró oknak, ha véletlenül keletkezett és a hatására elkövetett cselekmény büntethetőségét a tettes (részes) fel nem ismerhette.³¹¹

Szeged város büntetőbírósi gyakorlatában szinte kivétel nélkül érvényesült az a jogelv, hogy *iuris ignorantia nocet, facti ignorantia non nocet*, azaz a jogi tévedés (nemtudás) árt, a ténybeli nem. Jellemző, hogy a városi rabokat ítélő törvényszék 1831-ben kifejezetten rosszállással vette tudomásul, alighanem egyenesen súlyosító körülményként. Mász Ferenc orgazdasággal gyanúsított polgár védekezését, aki arra hivatkozott, hogy nem tudott arról a helytartónácsai rendelkezésről, amely eltiltja jószágnak marhalevél nélkül történő megvételét, mivel sohasem hallotta ennek kihirdetését.³¹² Talált idegen dolog elcsajátítását tárgyazó bűnügyben akad két olyan esetünk is, amelyek tanúsága szerint az ítélőszék tagjai alkalmanként némileg enyhítettek azon szabály me-revségén, hogy a jogi tévedés nem mentesít a hátrányos jogkövetkezmények

³⁰⁵ *Codex de delictis* (1792) 43. s a köv. l.; A javaslat bevezető, Principia című részének II. szakasza szerint beszámítást kizáró ok a tévedés és a legyőzhetetlen nemtudás (i. m. 5. l.), I. szakasza viszont kimondja: „... *ignorantia Juris neminem excuset in genere*” (i. m. 4. l.)

³⁰⁶ *Codex de delictis* (1827) 22. l.

³⁰⁷ Feyer I. kötet II. rész 21., 31. l.

³⁰⁸ Vuchetich 157. l.

³⁰⁹ Szlemenics (1836) 73., 95. s a köv. l., (1847) 63., 81. l.

³¹⁰ Szokolay 178. l.

³¹¹ Pauler I. kötet 237. l.

³¹² *Iratok*. Jkv. 1831: 113. április 14. — További hasonló eset: Jkv. 1825: 309. november 12.

alól. 1830-ban Tóth György 17 esztendőös fiatalembert azért vonták felelősségre, mert Kordás István elveszített tízforintos bankjegyét eltulajdonította és eltitkolta. Bebizonyosodott, hogy a szóban forgó értékpapírt a vádlott, aki „fiatal letére *semmi rossz következtést nem gyaníttván*”, találta, majd pedig, nem ismerve a pénz nemét, „értékén alól is, nyilván váltogatta”. E körülmények következtében a bírák nem vették igazoltnak a sikkasztásra való törekvést, és ezért, valamint mivel az ifjú „külömben is természetétől már együgyü és tetteire nézve e végett szorossabb mértékben meg sem ítéltető” volt, elrendelték a terhelt szabadlábra helyezését.³¹³ Egy másik büntetőperben Fekete Krajminger György feles állt 1833-ban a fenytőszék előtt, minthogy 3 eltévedt juhot talált és azokat, feljelentés nélkül, sajátjaként megemészttette. Igen enyhe büntetéssel, letartóztatásának beszámítása mellett szabadult, mivel büntetlen előéletére, „czélarányos” magaviseletére tekintettel kellő méltánylást nyert az a védekezése, hogy „ezen tettyét *tudatlanságból* inkább mind rosszáságból” követte el.³¹⁴

A szegedi büñfenytő törvényszék több olyan deliktum elkövetésével gyanúsított személy ügyében is eljár, akik a konkrét esetben a vád tárgyává tett bűncselekmény szokásjogilag kialakult fogalmi elemeinek egyikére vagy másikára, néha ezen elemek összességének minősítésére vonatkozóan tágran értelmezett tévedésbe estek, és ezért az a meggyőződés alakult ki bennük, hogy cselekményük törvényes, megengedett vagy legalább enyhébb beszámítású büntettet mérít ki. A legkorábbi jogesetet, amelyet e helyen felemlíthetünk, Kiss János 1805. évi bűnpere szolgáltatta. A 24 esztendőös, két éve házasságban élő gyermekes perbefogottra kiszabott ítélet nem sokat mond. Csak annyit tudunk meg belőle, hogy a bíróság bizonyítékok elégtelensége miatt felmentette Kisst a 12 esztendőös Borbola Erzsébet elleni erőszakos nemi közösülés vádjáról, de ismételt, kétszeri paráználkodásáért 50 botütés kiállítására kárhoztatta. Tanulságosabbak a periratok, amelyek arról tanúskodnak, hogy a leányka néhány hónappal betöltötte a 12. életévét, a rajta esett sérelmet néhány nőnek véres inge megmutatásával is elpanaszolta, a közösülés után egy hónappal kiállított orvosi bizonyítvány szűzhártyájának elszakadására és a szeméremtesten észlelt véryomokra hivatással bizonyosként tesz említést a nemi erőszakról. E bizonyítékokat azonban mégsem tekintették városunk bírái elegendőnek az erőszakos nemi közösülés megállapítására, mert a leány már egyszer, a kritikus eset előtt két nappal saját tanyáján felkereste a vádlott „János bácsit”, aki „mint egy 14 vagy 15 esztendősnak lenni” gondolta őt, és rövid enyelgés után „véle testi képen annak módja szerint vétkez”-ett.³¹⁵ Jelen témánkat érintően csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy az enyhének mondható büntetés kiszabásánál két momentum játszhatott érdemlegesebb szerepet, mégpedig az, hogy 1. a sértett egyszer már önként, saját elhatározásából közösült a terhelttel, aki viszont 2. *tévesen* idősebbnek vélte a leányt annál, mint amilyen valójában volt. Véleményünk szerint a tévedés igen jelentős mértékben jöhetett számításba, mert ha az előző önkéntes nemi kapcsolat lett volna a döntő tényező, akkor Borbola Erzsébet sem kerülhette volna el a büntetést, márpedig őt még csak meg sem dorgálta az ítélőszék.

Jó néhány olyan jogesetünk van, amelyek igazolják, hogy *tolvajlással* vádolt emberek közül többen sikerrel védekeztek tévedésükre hivatkozással.

³¹³ Jkv. 1830: 166. június 22.

³¹⁴ Jkv. 1833: 287. szeptember 19.

³¹⁵ Iratok. 1805. augusztus 31.

1826-ban Varga Istvánt azért vonták Szegeden felelősségre, mert Bakatyin Gyula szalmájából 16 vontatónyt elvitt. A bizonyítási eljárás során kiderült, hogy tévedésből, mint sajátját vette birtokába a kérdéses szalmát. A rabokat ítélő törvényszék ezért a büntetés alól felmentette, cselekményének magánjogi következményeitől azonban természetesen nem mentesítette, miért is az okozott kár 10 forintban megállapított árának a károsult kezéhez történő lefizetésére kötelezte.³¹⁶ A következő esztendőben Kovács Józsefné Fogas Róza Tápai István kukoricását lopta meg — állítása szerint — abban a hiszemben, hogy a maga földjéről törli le a kukoricát. A törvényszék ugyan csak részlegesen vette figyelembe azt a „nem minden módon... hiteles” védekezését, hogy tudatlanságból követte el cselekményét, de mégis megelégedett áristomolásának büntetésül való beszámításával és kártérítésként egy köből kukorica 4 forintnyi árának megfizettetésével.³¹⁷ Nem kevésbé tanulságos Lázár Albert kétkézi munkás esete, akit nádlopáson értek tetten 1830-ban. Szerencséjére bizonyítani tudta, hogy tévedésből hibázta el Csóti Mihály „nyilassát”, ahová a nád ritkájának szedésére küldték ki. A tettenérés következtében nem igen okozhatott kárt, így tökéletesen felmentették, még kártérítést sem kellett fizetnie.³¹⁸ Majd két évvel később, 1831 novemberében, Kucsora Antal csikóst azzal vádolták, hogy két idegen lovat 212 ft 30 kr-ért jogtalanul eladott. Városunk bírái a vételár visszatérítésében és a költségeikért 35 forintban elmarasztalták ugyan, de büntetőszankciókat nem alkalmaztak ellene, mert beigazolódott, hogy az általa eladott lovakat olyan embertől, Tóth Páltól vette, aki a tévedésből hozzákerült állatokat jóhiszeműen sajátjaként adta el a terhelteknek.³¹⁹ Szintén büntetés nélkül szabadultak Stelpert József asztaloslegény és Kappan Veron szolgáló 1832-ben, mivel a vád tárgyává tett bűncselekmény elkövetésére Vastag Monus József halászlegény azzal csábította el őket, hogy a szőlőt, amelyről hárman 20 ft értékű körtét és más gyümölcsöt loptak el, apja tulajdonának nevezte.³²⁰ Erdemes megemlékeznünk a továbbiakban Pákászky Mária 12 esztendőös leányka bűnügyéről is. A Kislányt egy 5 forintos bankjegy eltolvajlása miatt vonták kérdőre 1836-ban, amelyről — védekezése szerint — játékra alkalmas „cifra papiros”-nak gondolván azt, nem tudta, hogy pénz. A bíróság fiatalságára és együgyűségére tekintettel nem záratta el a vádlottat, egyébként nyilván azért nem, mert tévedésére emlékeztető kifogását hihetőnek találta.³²¹ Végül még csak Zimák Józsefné Imre Rózsa 19 éves menyecske esetére térünk ki. Zimákné 18 fej káposztát azon tévhitben vágott ki jogtalanul, hogy a káposztát termő részesföld édesanyját illeti meg. A törvényszék nem kicsiny kétellyel fogadhatta a már asszonysorban lévő mentegőzését, s ezért a kivágott káposztafejek visszaadatásán kívül fogságát büntetésül számította be.³²²

³¹⁶ Jkv. 1826: 38. február 24.; Itt említjük meg, hogy 1833-ban Tápai Józsefet 18 rudas széna eltolvajlásával vádolta meg Bárkányi Ferenc. A törvényszék a tisztí ügyész kezdeményezésére ítéletben mondotta ki, hogy a vitatott cselekményt nem lopásnak, hanem magán hatalmaskodásnak kell minősíteni, mert a széna elvitele Tápai és Bárkányi között per alatt levő földről történt. Jkv. 1833: 313. október 3.

³¹⁷ Jkv. 1827: 152. szeptember 1.

³¹⁸ Jkv. 1830: 57. március 12.

³¹⁹ Jkv. 1831: 338. november 10.

³²⁰ Jkv. 1832: 217. augusztus 23.

³²¹ Jkv. 1836: 104. június 9.

³²² Jkv. 1836: 228. november 10.

Miként fentebb láttuk, a szegedi bűnfenyítő törvényszék nem büntette meg lopásért azokat, akik tévesen azt hitték, hogy az adott esetekben saját dolgaikról, jogosan, egy alkalommal értéktelennek vélt ingóságáról rendelkeztek. Bizonyára felmentette volna a *kettősházassággal* (*bigamia*) gyanúsítottakat is, ha igazolni tudták volna, hogy valóban előző házastársuk halálát tárgyazó tévedés hatására kötöttek újabb házasságot. Legfőbb bizonyítékunk erre az, hogy a terheltek éppen férjük, illetve feleségük elhalálozásáról kialakult hamis képzetük igazolására törekedtek védekezésükben. Így 1824-ben a másfél éve letartóztatásban álló Tóth Ferencné Kőrösy Rozália, aki Herke Józseffel kötött előző férje életében második házasságot, 1831-ben Biró Mátyás és 1838-ban Nagy Pál Mátyás is ilyen módon próbálták elkerülni a súlyos büntetést.³²³ Közelebből csupán Biró Mátyás 1831. december 15-én lezárt bűnügyére térünk ki, amely különösen alkalmas arra, hogy bővebb magyarázat nélkül például szolgáljon a tévedés bírói értékelésénél követett gyakorlat bemutatására. A felperesi tiszti ügyész azzal vádolta Birót, hogy bár második felesége, Szögi (Szegei) Erzsébet még él, első, már elhunyt neje halotti bizonyítványának felmutatásával fortélyosan özvegynek színlelte magát, majd — immáron harmadszor — házasságra lépett, ezúttal Tóth Erzsébet hajadonnal és e cselekmény következményeként házasságtöréssel halmazatban, mint kétfeleségű, hitszegést követett el. A „pártfogoló” tiszti ügyész azt vitatta replikájában, hogy a vasban álló csupán második hitvese halálának hajóslegényektől hírülvétele után szánta el a magát újabb nősülésre, ezért „a két feleséggel való élésre eltökélt szándéka” nem volt, „s így a *bé számítás terhe egészen meg szűn*”-t. A törvényszék elvetette a tévedésre alapozott védekezést, mert véleménye szerint kétségtelenül azért titkolta el a perbefogott második házasságát a harmadik nász alkalmával kérdezősködött lelkipásztor előtt, hogy bár nem tudott bizonyosat Szögi Erzsébet elhaltáról, Tóth Erzsébettel mégis frigyre léphessen. A vád és védelem előterjesztéseinek mérlegelésével a szegedi bírák megállapították ítéletükben, hogy Biró Mátyás „kész akarva el követendő szentség törésre *előre eltökélt szándékkal* indult, és azt az esküdtető Lelki Pásztor fortélyos meg tsalásával véghez is vinni s így nem csak a ... Tanu vallások szerint kegyetlenkedései által bujdosó szolgálatra kényszerített hitvessét Szegi Erzsébetet hanem törvénytelenül feleségül vett Tóth Örsét is az ettől születendő gyermekkel együtt élete fogytáig szerentsétlenné tenni az Isteni és Hazai Törvények ellen nem iszonyodott”. Még annyit jegyezhetünk meg, hogy az ítéлőszék az elkövetett bűncselekmény súlyához képest nem túlzottan szigorú büntetés elszenvedésére, testfenyítés alkalmazása nélkül töltendő két esztendei rabságra kötelezte a szalmaözvegységbe bele nem nyugvó, harmadszor nősülő férfit.³²⁴

Módunkban áll két olyan, *élet elleni bűncselekményről* tájékoztató jogeset ismertetése, amelyek rendkívül plasztikusan igazolják, hogy a szegedi büntetőbíróság a ténybeli tévedéssel, ha még gondatlanság sem terhelte az tévedőt, beszámítást, egyébként szándékot kizáró körülményként számolt. Lássuk először Terhes Pál bűnügyét, amelyet 1825-ben fejezett be városunk rabokat ítélő törvényszéke. A tiszti ügyész vádja szerint a letartóztatott, ha nem megfontolt akarattal (*si non deliberato animo*), mindenesetre gondatlanul (*culpose*) lelötte társát. A szerencsétlen sértett halálra sebesítésén kívül azonban bebizonyosodott

³²³ *Iratok. Jkv. 1824: 245. október 4., Jkv. 1831: 366. december 15., 1838: 60. április 5.*

³²⁴ Ld. az előző jegyzetet.

az is, hogy a vádlott a meggyilkoltal sohasem táplált ellenséges viszonyt és holdfénynél fegyverét csak akkor sütötte el egy futó kutya után, amikor először hangosan nevéen szólította későbbi áldozatát, de az sajnálatosan adós maradt a válasszal. A bírák mindezek alapján azt állapították meg, hogy Terhes Pál cselekményét még gondatlanul elkövetettnek sem lehet minősíteni, annál kevésbé szándékosan és megfontolt akarattal (*minus dolose et animo deliberato*) végrehajtottnak, s ezért egyszerűen (*simpliciter*) felmentették a tisztí fiskálisí vádí súlyá alól.³²⁵

A másik bűnügy, melyet klasszikus példának szánunk, részletekbe menő tárgyalást érdemel. Szerencsére ennek nincs is akadálya, mert a jegyzőkönyvbe foglalt ítélet szövegén kívül a periratok sem váltak az enyészeti áldozatává. Ebben az esetben az eljárás özv. Schmutz Antalné 1823. október 15-i feljelentésével indult meg, amelyből a következőket tudhatjuk meg: Október 8-án déltájban Schmutz Antal feleségével együtt kiment egyik barátja szőlőjébe, ahol többekkel alaposan a pohár fenekére néztek. A megrészegedett férfi este 8 órá körül belefáradt az italozásba, és ezért Váradi Antal szőlője árkan kívül lévő szalmájába bújt be, s ott hamarosan elaludt. Később kutyák ugattak az alvóhelyül szolgáló szalma körül. Erre Bózsó Antal, Váradi esztendőskapása, puskával a kezében egy bottal felfegyverkezett másik ember társaságában megjelent a tetthelyen és „olly közel, hogy még a fujtás is testibe ment”, rálőtt az alvó Schmutz Antalra, akit a kilőtt lövedék szíven talált. A sértettel ellenkezésbe nem álló, büntetlen előéletű, 53 esztendős Bózsó Antal azzal védekezett, hogy a halálos lövés előtt kiabált, mint ahogyan a rossz kutyáknak szoktak, de a sötétség miatt társával nem mertek közelebb menni a határozottan kutyának vélt emberhez, mert kártevésétől féltek. A vallató tisztiviselő éles fogalmazásban kérdezte meg tőle, hogy miért nem nézte meg, mire ugatnak a kutyái, hiszen a „rossz Kutya is hujángotásra, és kiabálásra meg mozdulni szokott”. Kérdésbe burkolva azzal is vádolta az ügybuzgó nyomozó, hogy „negédségből”, és mivel mindegy volt számára akármit lö agyon, készakarva ölte meg az álomba szenderült sértettet. Bózsó szívósan védekezve nem tért el egy hájszálnyt sem attól az állításától, hogy félelme miatt mintegy tíz lépés távolságról lőtt rá a kutyának gondolt emberre. A Szeged városi bünyenyítő törvényszék 1824. január 5-én hozta meg ítéletét, amelyben megállapította, hogy a vádlott cselekményét szándékosnak semmiképpen (*nullatenus*) sem lehet minősíteni, de mivel nagyobb körültekintéssel, gondossággal (*maiori diligentia*) meggyőződhetett volna arról, hogy a szénában (!) kutya vagy ember fekszik-e, gondatlanságért még egy hónap időtartamú fogságra és 25 botütés elszenvedésére kárhoztatta. Az ügy végső lezárásaként a királyi tábla 1824. március 8-án félévi rabságra emelte fel az elsőfokon kiszabott büntetést.³²⁶

A már kialakult összképen nem változtatnak lényegbevágóan az alábbi jogesetek, inkább csak színezik azt. A szegedi bírák 1807-ben felmentették Szegedi János dezertor elpalástolásának vádjá alól Kókay Mártonné Schnajderin Margitot, Tunkli Jánosné Szabó Juditot és Huszta Jánost, mert a katonaszökevény német nyelvű obsitot mutatott nekik, s ezzel megtévesztette őket.³²⁷ Nem bün-

³²⁵ Jkv. 1825: 33. február 8.

³²⁶ Iratok. Jkv. 1824: 9. január 5.

³²⁷ Iratok. 1807. július 2. Érdemes idéznünk egy részletet Tunkliné vallomásából: „de amugy sem mertem fel adni (ti. Szegedit) féltem hogy meg ői ha ki szabadul.”

tették meg 1841-ben Farkas Józsefet sem lótolvajlásért vagy orgazdaságért, aki bár *hamis marhalevelet* mutatott fel igazolására, de „hogy az hamis légyen *nem tudhatta*”^{327/a} 1824-ben félévi rabsággal és a piacon kiállandó kétszerre összesen 100 botütéssel fenytették meg közel 100 ft orvosi költség, valamint 50 ft fájdalomdíj megfizetésén kívül a hosszas bujkálás után elfogott Undi Falu Ádámot, aki azzal védekezett, hogy saját bojtárját, a 12 esztendőös Fülöp Istvánt éjszakának idején tolvajnak vélte, s ezért *verte* — a rendkívül magas orvosi költségekből következtethetően — *félholtra*. A törvényszék teljes egészében elvetette a valóban igen gyatra mentegetőzést. Meggyőző indokolásul azt hozta fel, hogy „a Gazda tselidjét leg kívált olly gyermeket a millyen a megvertetett ha állásáról nem, leg alább szaváról fel ne esmirje, fel tenni nem lehet”.³²⁸ 1834-ben nem torolták meg városunkban Kálmán Istvánon az elmebeteg Gál Leba Ferenc *elverését*, mert mielőtt felismerte volna a sértettet, „rosz szándékú embernek” gyanította őt.³²⁹ Igen érdekes az az ítélet, amely 1841-ben 12 vesszőütésre marasztalta az apját *fegyverrel védelmező* 12 esztendőös Baráth Mihályt, noha a gyermek még arra is hivatkozott, hogy nem is gyanította a Sipos Istvánt lövedékével súlyosan megsebesítő, kezében elsült puská töltöttségét, mivel apja már az előző napon kilőtte belőle a töltést. A mai fogalmaink szerint alkalmasint vélt jogos védelmet, mindenesetre a tévedést bizonyára azért nem vette mentő körülménynek a bíróság, minthogy a fiút egy asszony éles nyelvvel óvatosságra intette.³³⁰ 1847-ben ismét csak büntetés nélkül szabadult Herda Nagy János kétkezi munkás, aki a nála talált *hamis marhalevél* helyett — bírái véleménye szerint — inkább tudatlanságból, mint rosszlelkűségből akart másikat íratni.³³¹

Tanulmányunk újabb részének végére tehetünk pontot, ha összegezzük a tévedés megítélésével kapcsolatosan Szeged város büntetőbírói gyakorlatából leszűrhető eredményeinket. Ezek a következők: a szegedi rabokat ítélő törvényszék 1. általánosságban csupán a *ténybeli tévedést* minősítette beszámítást befolyásoló körülménynek, 2. kivételként a *jogit* is, amikor ti. a tévedő együgyű vagy tudatlan volt, 3. a ténybeli tévedést tipikusan *szándékot kizáró* okként mérlegelte, 4. de ha gondatlanság sem terhelte a tévedésére hivatkozó vádlottat, minden hátrányos büntetőjogi következmény alól felmentette őt.

7. A vétlen önvédelem (jogos védelem)

A kor magyar jogtudománya még nem döntötte el egyértelműen azt a kérdést, hogy a vétlen önvédelem problematikája a büntetőjog általános részének keretei között kerüljön-e tárgyalásra, vagy pedig a védekezés során elkövethető testi sértésre, súlyosabb esetben, emberölésre tekintettel a különös részben foglaljon helyet. Az 1840-es évekig az utóbbi megoldást vallották a magukénak jogászaink, ettől kezdve azonban már egyre inkább az előbbit. Először az 1843.

— Mentésítették a fautorátusz vádja alól 1830-ban Agótsi Kiss Mihály polgárt is, mert Talált Bálint „híres gonosztévő betyárt”, akinek bort adott, nem ismerte „valóságos gonosztévő bitskásnak”. *Jkv.* 1830: 313. november 10.

^{327/a} *Jkv.* 1841: 156. szeptember 9–10.

³²⁸ *Jkv.* 1824: 314. november 30.

³²⁹ *Jkv.* 1834: 147. május 15.

³³⁰ Ld. fentebb a 41. jegyzetet.

³³¹ *Jkv.* 1847: 309. október 28.

évi büntetőtörvénykönyv-tervezet haladó szellemű kodifikátorai választották azt a módozatot, hogy a vétlen önvédelemmel kapcsolatos rendelkezéseket javaslatuk első, általános részében helyezték el. Később is akadt ugyan olyan jogtánárunk Szlemenics Pál személyében, aki 1847-ben, immár másodszor kiadott büntetőjogi tankönyvének tanúsága szerint még mindig nem tekintette indokoltnak a vétlen önvédelemről szóló fejtegetéseinek műve első részébe való áttételét, de Szokolay István 1848-ban már szükségesnek tartotta, hogy az önvédelemmel mind általános, mind különös részi kérdésként foglalkozzon. Újabb jelentős lépésként Pauler Tivadar Szokolay felemás megoldásával is szakított, büntetőjogtanának kizárólag általános részében irt a vétlen védelem mentő körülményéről. Mindezek alapján joggal állapíthatjuk meg, hogy a vétlen önvédelemmel, mint beszámítást kizáró okkal összefüggő problémák rendszertani elhelyezését illetően a fejlődés iránya választott korszakunknak legalább a végén jól érzékelhető, s ezért mi sem tévedünk el az anakronizmus útvesztőjében, ha idevágó mondanivalóinkat ezen a helyen közöljük.

A vétlen önvédelem, mai szóhasználattal a jogos védelem jogintézményének elemei a messzi múltban fellelhetők a legkülönbözőbb népek büntetőjogában,³³² a magyar jogban pedig már igen korán, Werbőczy Istvánnál a XVI. század elején, az egész intézmény részletes kifejtését is megtalálhatjuk.³³³ Szegeden a rabokat ítélő törvényszék által is gyakran használt *Tripartitum* vonatkozó rendelkezései tulajdonképpen az önvédelemben elkövetett ölést szabályozzák. A védelem tárgyául az életet, a nemesek testi épségét, a nemesek, valamint a birtokos emberek fekvőjóságait és a különböző ingóságokat jelölik ki. E jogkönyv szerint a védekezés barátok és atyafiak részéről egymás javára még vagyoni védelmére is, idegenek által azonban csupán akkor gyakorolható, ha a segítségül hívott extraneus személy a megtámadottat életveszélyben látja forogni. Jogszerűségének további feltétele az, hogy személy védelmében a sértés teljes befejezése előtt (*ante consummatam injuriam*), a küzdelem hevében kerüljön reá sor, mert másként bosszúállásnak minősül, ingatlan javak és birtokjogok védelmében azonban egy éven belül később sem tilos. A menekülés a támadás elől még akkor sem jogi, hanem csak erkölcsi kötelesség, ha becsülettel és személye megmentésével térhetne ki a megtámadott az agresszor útjából. Ugyancsak lelkiismereti és nem jogi kötelesség az, hogy a védekezés az önvédelem mérsékletével (*cum moderamine inculpatae tutelae*) történjék: ne legyen más módja a megtámadottnak vagyona és személye megvédésére, mint a támadó megölése vagy megsebesítése.³³⁴

A Hármaskönyv mellett, igaz ugyan, hogy nem a vétlen önvédelem vonatkozásában, sokszor hivatkoztak perbeli előterjesztéseikben a szegedi ügyészek és ügyvédek a *Praxis Criminalis*-ra is, amely szintén tartalmaz rendelkezéseket a szükséges, másként a vétlen önvédelemről (*de necessaria sui defensione, seu*

³³² Degré Lajos: *A jogos védelem az anyagi büntetőjogban* (Vác, 1910.) 15. s a köv. ll.

³³³ Vö.: *Tripartitum* III. r. 21—24. c.

³³⁴ A Hármaskönyvet jelentőségében meg sem közelítő, s ezért értekezésünkben részletesebb ismertetést nem is igénylő *Quadripartitum* Werbőczy István jogkönyvének nyomdokain halad a vétlen önvédelem jogintézményének szabályozásánál, de — mint Degré Alajos írta egyik régebbi sikerült munkájában — „az intézményt valószínűleg római jogi és olasz statutárius jogi hatásra szélesebben magyarázza, mondhatnánk, modern jogintézménnyé emeli”. Degré Alajos: *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei*. 41. s a köv. l.

moderamine inculpatae tutelae).³³⁵ Ez az idegen büntetőtörvénykönyv a jog-szerű védekezés feltételül haláltokozó fegyverekkel vagy más életveszélyes esz-közökkel végrehajtott támadást kíván meg. A védelem tárgyául — anélkül, hogy anyagi javakról említést tenne — a testet, az életet, a tisztességet és a jó hirt (*corpus, vitam, honorem et bonam famam*) jelöli meg. A jogos védelem kri-tériumaként megköveteli, hogy sem szégyen nélküli futással, sem más illő mó-don ne lehessen kitérni a támadás elől, valamint azt is, hogy a tetthelyen rö-gtönösen, ne később kerüljön sor a védekezésre. Rokon és bármely tisztességes ember érdekében megengedi, hogy bárki védelmébe vegye a megtámadottat. Végül még azt jegyeznénk meg, hogy ismeri az *excessus*-t, amelyet enyhítő kö-rülményként halálbüntetést (*poenam ordinariam*) kizáró oknak minősít.³³⁶

Korszakunk jogalkotási kísérletezéseit illetően lássuk először az 1792-es és az 1827-es büntetőtörvénykönyv-tervezeteket. Az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat a vétlen önvédelem jogintézményét egészen sajátos módon szabályozza. Nem tesz említést feltételeiről és tartalmát sem állapítja meg, csupán utal arra II. részének az emberölésről szóló XIX. cikkelye 3. szakaszának i) pontjá-ban, hogy a szükségvédelem korlátainak túlhágásával elkövetett emberölés nem szándékos, hanem gondatlan bűncselekmény.³³⁷ Miként Degré Lajos oly helye-sen állapította meg, ez a javaslat a *moderamen inculpatae tutelae*-t és a *neces-saria defensio*-t adott jogfogalmakként kezeli, „azok saját szempontjából való megconstruálásához mit sem ad”.³³⁸ Az 1827. évi tervezet II. része XIII. artiku-lusának 19. §-ában az előző javaslat nyomdokain halad, amennyiben mind a sa-ját, mind a más érdekében gyakorolható jogos védelem (*justa defensio*) túlhá-gásáról, mint enyhítő körülménnyről rendelkezik ugyan, s ennek során megem-lékezik a vétlen önvédelem büntetlenségéről is, elemeit azonban nem határozza meg.³³⁹

A vétlen önvédelem szabályozásában messze túljutott az előző törvényter-vezeteken az 1843. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat, amely 74—78. szakaszai-ban adja elő idevágó rendelkezéseit. Ez a remekbe sikerült mű, Degré Lajos találó szavaival, „kissé bőbeszédűen, de a felmerülhető kérdéseknek ... egész complexumát kimerítő alapossággal építi fel a jogintézményt”.³⁴⁰ A tervezet 74. §-a szerint vétlennek minősül az önvédelem azzal a tetteles, erőszkos és jog-talan támadással szemben, amely a megtámadott életére vagy testére, szabad-ságára vagy becsületére, vagyona épségben megtartására vagy udvarához, há-zához, lakásához való jogára veszélyt hozó lehet, ha „a megtámadott sem a köz-hatóságnak felhívása által, sem más valamelly hatalmában lévő eszközökkel a fenyegető veszélyt el nem távozthatta”. A következő szakasz a vétlen önvédelem korlátainak áthágásáról intézkedik: eltiltja a szükségesnél keményebb mó-

³³⁵ *Praxis Criminalis* 63. art. 1—12. §§.

³³⁶ A II. József által rövid időre hazánkban is életbe léptetett *Codex Josephina* I. részének 96—97. szakaszaiban foglalkozik a „szükséges védelmezésnek mentségé”-vel, amelynek azonban csak akkor ad helyet, ha bebizonyítható, hogy az „igazságos védelmezés” határai között fejtette ki védekezését a támadásra okot nem szolgáltató megtámadott az „igazságtalanul reá rohanó ellen”. A védelem tárgyaiul egyébként az életet, a testi épséget, a szabadságot és a vagyont (vagyontárgyakat) jelöli meg. Megengedi azt, hogy bárki segítségére siethessen az igazságos önvédelemre jogosult megtámadottnak. *Közönséges törvény*. 46. s a köv. II.

³³⁷ *Codex de delictis* (1792) 75. I.

³³⁸ I. m. 136. I.

³³⁹ *Codex de delictis* (1827) 51. I.

³⁴⁰ I. m. 140. I.

dokhoz vagy eszközökhöz való nyúlást, a védelem célja által megkívánt védekezésnél alapos ok és szükség nélküli szándékos továbbhaladást, csekély vagyoni javak védelmében a támadó súlyos megsebesítését vagy kivált megölését. A javaslat 76. §-a felmenti a hátrányos jogkövetkezmények alól azt a megtámadottat, aki a vétlen önvédelem törvényszabta korlátait félelemből vagy ijedtségből származó tudatzavarában hágtá át. A 77. szakasz a vétlen önvédelemre vonatkozó szabályokat kiterjeszti a megtámadott személyének vagy javainak védelmezése érdekében fellépő harmadik személyekre, valamint arra is, aki az udvarába, házába, lakásába már betört támadót ismét elkergeti vagy a távozni készültől tulajdonát visszaveszi, illetve mást ebben segít. Végezetül a tervezet 78. §-a kimondja, hogy az elkövető nem büntethető meg a vétlen önvédelem korlátai között kifejtett cselekmények mindazon következményeiért, amelyek elkerülhetetlenek voltak.³⁴¹

Míg a fentebb ismertetett büntetőtörvénykönyv-tervezetek közül — mint láttuk — csupán az 1843. évi tartalmaz kimerítően részletes rendelkezéseket a vétlen önvédelemről, addig korszakunk magyar büntetőjogi íróinak figyelmét nem kerülte el e nagy jelentőségű jogintézmény alapos tárgyalásának fontossága. A szakírók sorából először *Husztly István* egri jogtanárra hivatkozunk, aki több kiadást elért testes kötetében közel nyolc oldalt szentelt a *moderamen inculpatae tutelae* problémáinak részletekbe menő taglalására. Állásfoglalása szerint három döntő kritériuma van az önvédelem jogszerűségének: a *causa*, a *modus* és a *tempus*. A jogos védelem *causa*-ja az, hogy a védekezést jogtalan támadás (*injuncta offensio*) előzze meg. A *modus* fogalommal jelzett feltétel általában a fegyverek egyenlőségét követeli meg. Nem tartozik azonban e követelmény hatálya alá az az eset, amikor a támadó sokkal erősebb a megtámadottnál, mert ekkor védekezésre az agresszorénál veszélyesebb fegyverek is büntetlenül alkalmazhatók (*ut si aggressor multo major, robustior, & fortior fuerit, quam invasus, etiam durioribus armis hic illum occidere, vel debilitare possit impune*). A *tempus* megjelöléssel említett kritérium attól teszi függővé az önvédelem jogosságát, hogy a védekezés *in continenti*, a támadó visszavonulása előtt történjék. Szerzőnk hangot adott továbbá azon elgondolásainak is, hogy 1. a védelem tárgya az életen és a testi épségen kívül a becsület, de csak a tetteleges sértéssel szemben, a szemérem és a vagyon, ha ez utóbbi nem kicsiny értékű, 2. a támadás előli menekülés csupán erkölcsi, semmi esetre sem jogi kötelesség, 3. az excessus enyhítő körülményként mentesít a rendszertí, vagyis a halálbüntetés alól, 4. harmadik személyek számára sem tilos a megtámadott védelmezése.³⁴²

A XIX. század első felének bizonyára hatásosan oktató magyar katedratorgászai, *Vuchetich Mátyás* és *Szlemenics Pál*, szintén nagy körültekintéssel foglalkoztak a vétlen, a büntetlen önvédelemmel, amelynek elméletét — *Degré Lajos* megfigyelései szerint³⁴³ — *Anselm Feuerbach* nyomdokain, fenntartás nélkül hozzávehetjük ehhez még, hogy *Werbóczi István* Tripartitumára figyelemmel építették fel. *Vuchetich Mátyás*, alighanem *Rousseau*-t követve, olyan ősi, mintegy természeti jogként értékelte a védekezést, amelyről a társadalomba belépett emberek lemondottak ugyan, de amely az állami szervek szükséges segítségének hiányában újra csak feléled. Jogszerűsége feltételül több követel-

³⁴¹ *Fayer* I. kötet II. rész 27. s a köv. ll.

³⁴² *Husztly* III. könyv 54., 69. s a köv. ll.

³⁴³ I. m. 133. l.

ményt támasztott: 1. jogtalan és nem vétkesen kiváltott támadás előzze meg, 2. az agresszió jelenlegesen és egyenesen a védekező vagy más ember élete, testi épsége, javai, szabadsága, szemérme ellen irányuljon vagylagosan, 3. az erőszakos védekezés egyedüli és szükséges eszköz legyen a veszély elhárítására. Jellemző módon és Werbőczitől elég jelentős elhajlással hangoztatta, hogy a védekezést mindaddig jogosnak kell tekinteni, míg a körülményekből ellenkező nem bizonyosodik be.³⁴⁴ Emberséges büntetőjogi gondolkodásra vall az a következetesen átgondolt tanítása, hogy excessusért a jogos védelem határait áthágó csak vétkesség (szándékosság vagy gondatlanság) esetén felelős, nem büntethető meg, ha nagyfokú megzavarodás következtében lépett túl a megengedett kereteken.³⁴⁵

Inkább szavaiban, mint érdemben tért el Vuchetich Mátyástól a jogos védelem fogalmának és feltételeinek meghatározásánál Szlemenics Pál, aki a „büntelen önvédelem igazságán” azt a jogosultságot értette, „mellynél fogva a védelemnek más eszközei elégtelenek lévén, az igazságtalanul megtámadót életétől is megfoszthatjuk”. Felfogása szerint a pusztá fenyegetés még nem támadás és a valóságos támadással szemben is csak akkor van helye védekezésnek, amely egyébként más megtámadott ember érdekében sem tilalmazott, 1. ha az agresszió törvénytelen és igazságtalan, 2. ha a megtámadtatásra véletlenül és olyan hirtelen kerül sor, hogy nincs lehetőség hatósági segély igénybevételére, 3. ha a támadás élet, szemérem, testi épség vagy legalább vagyon ellen irányul. A vagyon elleni támadás kivédésére vonatkozóan szükségesnek tartotta azon megjegyzés beiktatását tankönyvébe, hogy a szeretet törvényét követve embertársaink életét javaink elé kell ugyan helyezni, de mégsem jogszerűtlen jószágunk megtámadójának megölése. Beszámítást kizáró sajátosságot az imént említett körülmények mellett kifejtett védekezésnek is csak abban az esetben tulajdonított, ha azzal a támadás tartama után nem él a megtámadott, ha tehát tartózkodik a bosszúállástól. Megemlíthetjük még azt, hogy Szlemenics a sérelem „lágyabb s jobb szerrel” való elhárításának megkísérlését nem annyira jogi, mint inkább erkölcsi kötelességnek minősítette.³⁴⁶

Röviden utalunk még Szokolay István és Pauler Tivadar tanításaira is. Szokolay István véleménye szerint a vétkelen önvédelem „tökéletesen felment a beszámítás alól”, ha a jogtalan támadásból származó, valóban jelenlévő veszély az igénybe vett védelmi erőszak alkalmazásán kívül más eszközökkel, kivált hatósági segély megszerzésével nem volt elhárítható. A védelem tárgyainak az életet, a testi épséget, a szabadságot, a női becsületet és tisztaságot, valamint a nem csekély vagyont jelölte meg. A excessust enyhítő körülményként értékelte és nem rejtette véka alá azt a meggyőződését sem, hogy egyáltalán nincs helye a beszámításnak, ha a megtámadott félelemből hágtá át a jogos védelem korlátait.³⁴⁷ Pauler Tivadar azt hangoztatta, hogy a vétkelen önvédelem „az embernek a természeti igazságon gyökerező védjoga, igazságtalan más módon elháríthatatlan megtámadások ellen”, amely mentő, beszámítást kizáró körülményként veendő számításba. Felfogása szerint csak kellő mérséklettel és a szükséges eszközökre korlátozottan lehet vele élni a jogtalan, jelenleges, saját vagy mások sze-

³⁴⁴ A *Tripartitum* III. r. 21. c. 1. §-a szerint a bizonyítási teher az önvédelem kifogásával előre hárul: *sed debet probari, quod fuit per alium armata manu hostiliter aggressus, et per hoc in vitae suae periculo constitutus*.

³⁴⁵ Vuchetich 254. s a köv. ll.

³⁴⁶ Szlemenics (1836) 118. s a köv. ll., (1847) 101. s a köv. ll.

³⁴⁷ Szokolay 178., 269. s a köv. l.

mélye, illetve vagyona ellen irányuló, bizonyosan kizárólag erőszakos védekezéssel elhárítható támadással szemben, a bectelen futással való menekülés azonban nem kötelező. A jogos védelem határainak túlhágása szerzőnk szerint is enyhítő körülmény; az így kifejtett védekezés már nem beszámítást kizáró ok, mivel elveszítette vétlen jellegét, s ezért az elkövető, habár enyhébben, a körülményekhez képest vagy szándékos, vagy gondatlan jogsértésért felelősséggel tartozik.³⁴⁸

Mielőtt még áttérnénk a szegedi rabokat ítélő törvényszék azon döntéseinek ismertetésére, amelyek városunkban a jogos védelem mikénti értékelését tárgyzazzák, a rendelkezésünk álló rendkívül gyér számú jogtörténeti szakirodalom alapján teret kell szentelnünk a Tripartitum megjelenését követő idők témáinkat érintő joggyakorlatának vázlatos bemutatására is. A központi bíróságok tevékenységéről a jogos védelem megítélésére vonatkozóan sajnos semmit sem tudunk. Az úriszékek a XVII. században az önvédelemből megöltért *vérdíjat* alapítottak meg, de csak akkor, ha a védekező előzőleg nem egyezett meg kártérítésben áldozata hozzátartozóival.³⁴⁹ Erdélyben a különböző bíróságok — Degré Alajos megfigyelései szerint — nem a közvetlen és jogtalan támadás elhárítására szükséges cselekményt minősítették jogos védelemnek, mert hiszen a védekezés jogosságát csak abban az esetben állapították meg, ha a megtámadottnak nem állt módjában *elfutni* a támadó elől. Kölcsönös testi sértés alakjában jelentkező deliktumok elbírálásánál felmentették a vétlen önvédelemre hivatkozó vádlottat, amennyiben bebizonyosodott, hogy a verekedést a vádló fél kezdte el.³⁵⁰ Tüzetesebben ismerjük — Bónis Györgynek a konkrét jogesetek szakszerű elemzésébe bocsátkozó becses monográfiája alapján — Pest és Buda városok büntetőbíráskodását a XVII—XVIII. század fordulója körüli évtizedekből. E két város feltárt bírói gyakorlata arról tanúskodik, hogy testi sértések esetében mentesült az alperes a *büntetőjogi* felelősség alól, ha a büntető törvényszék tagjai arra a meggyőződésre jutottak, hogy a felperes sértett ragadtatta el magát *először* tettelegességre, illetve szidalmazásokra (ragalmazásra vagy becsületsértésre) és a perbefogott annak idején mértékkel fejtette ki védekezését. Emberhalállal végződött bűnügyekben itt rendre olyan ítéletek születtek, amelyek meggyőzően bizonyítják, hogy a saját és a más személyének, valamint éjszakai támadás ellen a vagyon védelme büntetlenséget, ha pedig a védelem határainak túllépésére került sor, az excessus enyhébb beszámítást biztosított az elkövető számára.³⁵¹ A XIX. század első évtizedeiből ismeretes adatok szerint az úriszéki és a megyei büntető törvényszéki eljárás nem volt eléggé következetes a vétlen önvédelem minden részletkérdésének elbírálásában. A déldunántúli büntetőbíróóságok például nemegyszer marasztaltak el olyan személyeket, akik nyilvánvalóan önmagukat védelmező cselekményeket fejtettek ki, és akiket ennek egyenes következményeként a magyar nemesség bibliája, a Hármaskönyv III. részének 21—22. szakaszai alapján fel kellett volna menteni a legcsekélyebb büntetés alól is.³⁵²

³⁴⁸ Pauler I. kötet 241. s a köv. II.

³⁴⁹ Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században.* 114. l.

³⁵⁰ Angyal Pál—Degré Alajos: *A XVI—XVII. századi erdélyi büntetőjog vázolata.* 85. l.

³⁵¹ Bónis 135. s a köv. II., 177., 264. s a köv. II.

³⁵² Degré Alajos: *Úriszéki peres eljárás a Déldunántúlon a XVIII—XIX. században.* Levéltári Közlemények XXXII. (1961) kötet 124. l.; Szerzőnk az egymásnak el-
lentmondó adatokból az úriszékek teljes jogtudatlanságára következtetett. Az a vé-

Ami most már közelebbről Szeged város bünyfenyítő törvénysszékének a vétlen önvédelem elbírálásában követett gyakorlatát illeti, mindenekelőtt utalnunk kell arra, hogy bár többszáz, jelen témánk kidolgozása szempontjából többé-kevésbé jól hasznosítható jogeset szövege fordult meg a kezeink között, mindenegyes részletkérdésre mégsem adhatunk teljesen megnyugtató feleletet. Nemegyszer erős fenntartásokkal kell szólnunk, máskor meg egyenesen arra kényszerülünk, hogy hallgatásba burkolózzunk, ha el akarjuk kerüni, ez pedig szoros kötelességünk, a modern szemlélet alapján kialakult büntetőjogi tételek rendkívül káros visszavetítésének, illetve a legtöbbször, enyhén szólva, nem szabatos fogalmazású ítéletek és periratok félremagyarázásának a veszélyét. Az imént mondottakon kívül azért van szükség még a szokásosnál is, ha ez lehetséges, jóval fokozottabb óvatosságra a jogos védelem kiterjedt problematikájának tárgyalásánál, mert a beszámítást kizáró okok közül egyik sem okozhatott és okozott annyi gondot az eljáró büntetőbírák számára, elsősorban gyakorlati, ezen belül bizonyítási szempontból, mint éppen ez a sokszázados múltira visszatekintő jogintézmény.

A dolgok kellős közepébe vágva, a szegedi rabokat ítélő törvénysszék csak jó néhány feltétel együttes fennforgása esetén állapította meg azt, hogy a vétlen önvédelemre hivatkozó terhelt nem tartozik büntetőjogi felelősséggel cselekményéért. Eljárása során először azt a problémát tette tüzetes vizsgálat tárgyává, hogy ki szolgáltatott okot támadásával az előtte bepanaszolt bűncselekmény elkövetésére. Rendszeresen követett álláspontja szerint csupán a megtámadott, illetve az ő érdekében fellépő harmadik személy jogosult a formailag, külső megjelenését tekintve deliktumot magába foglaló védelmi magatartás kifejtésére. Főleg kölcsönös testi sértés, verekedés esetén az agresszorok — azzal a már itt sem mellőzhető megszorítással, hogy a velük szemben kifejtett védekezésre egyébként mértékkel került sor — hiába fordultak panaszukkal a városi bírósághoz, amely egypárszor igen tömören és nagy nyomatékmal azt adta tudtukra ítéletében, hogy „amit nyertek maguk keresték”, más szavakkal, a kapott verést senki másnak, kizárólag önmaguknak tulajdoníthatják.³⁵³ Több alkalommal ennél jelentősen messzebbre mentek a szegedi bírák, ti. egyrészt arra kötelezték a megsérült támadót, hogy a védekező által okozott sebesüléseinek a gyógyíttatásáért követelt, olykor bizony igen magas pénzösszegre rúgó gyógyszer- és orvosi költségeket,³⁵⁴ egyenlő arányban megosztva, a vádlottal

leményünk, hogy ez a megállapítás kissé túlzó, mert hiszen az érdemes jogtörténész által felemlített, tárgyunkat érintő néhány példa nemcsak azt igazolja, hogy jogos védelemben elkövetett ölés esetén marasztaló ítéletek születtek, hanem hogy felmentők is, és még marasztalásra szólan sem rótt ki a magvas tanulmány írója által ismertetett bűnügyekben az eljáró bíróság rendszerinti, azaz halálos büntetést. A felhozott jogesetek alapján egyáltalán nem kizárt, sőt legalább valószínű az, hogy a korabeli ítéltszerkesztés számos fogyatékosága miatt hivatkozás nélkül ugyan, de végeredményben azért szabtak ki a bírák olykor bizony meglehetősen súlyos büntetést, mert arra a következtetésre jutottak a bizonyítási eljárás eredményeként, hogy vádlott túllépett a jogos védelem határain, amelynek helyes megvonása konkrét esetekben mindenkor az egyik legnehezebb bírói feladat. Meggyőződésünk szerint annyit vitán felül álló tényként kell elfogadnunk, hogy az önvédelmet kivétel nélkül minimálisan beszámítást csökkentő, enyhítő körülményként értékelték a Déldunántúlon is.

³⁵³ Jkv. 1822: 39. február 8., 1826: 244. július 24., 1832: 51. február 23.

³⁵⁴ Például Szél Józsefnek 1825-ben igen jelentős összeget, 80 forintot kellett fizetnie betört feje gyógyíttatásáért, mert kiderült, hogy Kónya Jakab vádlott azért hagyta alaposan helyben, mivel többszöri megintés és megzalogosítás ellenére már háit Kónya tanyáján legeltette. Jkv. 1825: 362. december 29.

közösen,³⁵⁵ vagy ami sokkal gyakoribb volt, egyedül fizesse meg,³⁵⁶ másrészt hallgatólagosan elmozdították a különben, joggal mondhatjuk, szokásosan járó fájdalomdíj megítélésére irányuló keresetétől is.

A továbbiak során kissé részletesebben említsünk fel néhány olyan jogesetet, amelyek meggyőző erővel igazolják, hogy a támadónak nem volt mit keresnie a mértékkel védekezőn. 1794-ben Oláj Márton, „telyes elégtételt magának kívánván”, panaszt tett Parassó István ellen. Előterjesztése szerint Parassó tetemesen megverte és fejét sem kímélte meg a beszakitástól. A vádlott arra hivatkozott mentségéül, hogy azért kényszerült a vád tárgyává tett cselekmény elkövetésére, mert a panaszkodó atyafi saját házában felkereste őt és ott pálcával megütötte. A feladó nem tudta bebizonyítani tanúival, hogy a terhelt kezdte el a veszekedést, ezért Parassót a bünfenyítő törvényszék „mentnek” nyilvánította és szabadon bocsátotta.³⁵⁷ Nem büntették meg 1832-ben a szegedi bírák, ítéletük szavaival, mint „tsak magát védelmezőt s így ártatlant, az ellene támasztott vád alól egy átalyán” felmentették Martonosy Mihály sóhordólegényt, aki Klivinyi Ferenc személyében egy nemes embert vert meg. Felmentésére főként azért került sor, mivel 1. éppen a megverettetésének egyedüli okává váló panaszos hajított egy teli borosüveget verekedés kezdeményezőjeként a védekezésben menedéket kereső fejéhez, és mert 2. a megtámadott — a fenyegető ítéletének szavaival — „erejét csak maga védelmére fordítván, ... [az] előre nem látható s a panaszkodott meg vérző véletlen ütést ejthette”.³⁵⁸ 1833-ban Hamis Teréz sem tudott magának elégtételt szerezni az őt keményen megverő Szekszárdi Pál rovására, ugyanis kiderült, hogy régen fennálló pénzkövetelése fejében *önhatalmúlag* vett ki 40 forintot a vádlott ládájából és ezzel megverettetésére okot szolgáltatott. A per végén talán még nagyon hálásnak is kellett lennie azért, hogy a város urai nem ítélték el tolvajságért.³⁵⁹ A vád alóli feloldozással végződött 1839-ben az a bűnügy is, amelynek terheltje Piroksa Bálint polgár és szűcsmester volt, mert a „czivodásra” Koppi János panaszkodó adott alkalmat a perbefogott torkon ragadása által, s ez „nem akaratból, hanem megtámadtatásakor *önvédelme* következtében történt véletlenségből

vérette meg” a feljelentőt.³⁶⁰ Még egy érdekes jogesetre szeretnénk itt utalni 1845-ből. Balogh Mihály, Táborosy András és Tóth János pusztázókatonák feljelentették megverésük és meggázolásuk miatt Hegedüs Kopasz Sándor és Antal, Vastag Mónus Pál, valamint Horváth János halászekat. Bebizonyosodott azonban, hogy a kocsmai verekedés kezdeményezői, a „kirúgás” okozói nem a letartóztatottak, hanem a rendnek magukról megfedkezett, rakoncátlan örei voltak, miért is a büntetőbíráóság ebben az ügyben felmentő ítéletet hozott. Csak

³⁵⁵ Jkv. 1822: 167. július 12., 1823: 156. július 7., 1826: 329. október 20., 1833: 6. január 3., 1846: 29. január 15. — Ismerünk olyan jogesetet is, amelynél tetleges becsületsértéssel, arconütéssel indult el a kölcsönös testi sértés, s a törvényszék arra kötelezte az érdekeltet, hogy saját gyógyítási költségeiket, kire mennyi jut, fizessék meg. Jkv. 1844: 211. augusztus 8.

³⁵⁶ Jkv. 1825: 152. május 17., 362. december 29., 1829: 3. január 10., 1831: 32. január 21., 1838: 70. május 10., 1839: 56. március 21., 95. június 20., 1840: 153. augusztus 27., Íratok. Jkv. 1841: 207. december 2., Jkv. 1842: 187. szeptember 22., 1843: 214. szeptember 21., 1844: 109. május 2., 301. október 31., 313. november 14., 1847: 381. december 30.

³⁵⁷ Jkv. 1794: sz. n. október 10.

³⁵⁸ Jkv. 1832: 218. augusztus 23.

³⁵⁹ Jkv. 1833: 189. július 4.

³⁶⁰ Jkv. 1839: 182. október 24.

az egyébként polgári rendi állású Vastag Mónus Pálra szabott ki 24 óra időtartamú börtönbüntetést, mivel a városházára való bekísértetése alkalmával — mint hatósági ember felügyelete alatt álló — Táborosy András pusztázót megvérezte és annak ellenszegült.³⁶¹

De nemcsak azt a személyt minősítették Szegeden támadónak, aki már sérelmet okozott, hanem az ezzel fenyegetőt is. Ennek egyenes következményeként senkinek sem kellett kötelességszerűen bevárnia, hogy először megüssék, megsúráják, ingóságait jogtalanul elvigyék stb. A *közvetlenül fenyegető veszély* elhárítására fordított erőszakot is vétlennek tekintették tehát városunkban, ha a jogos védelem többi feltételei sem hiányoztak. Ilyen megfontolások alapján menthette fel a rabokat ítélő törvényszék Lobozár Andrást 1814-ben, aki ellenállt egy katonának, mert az jogtalanul át akarta őt döfni.³⁶² Nem büntették meg a szegedi bírák 1834-ben a Pátyán Istvánt botjával leverő Juhász Józsefet sem, minthogy „a fogva lévő a fel adó által vas-vellával támadtatván meg, védelmezési állapottyában ütötte légyen meg ugyan azon Vádolót”.³⁶³ Minden büntetés nélkül szabadult 1835-ben Parraghi György is, mivel tisztázódott a bíróság előtt, hogy a megvert és megvérzett Bárkányi Vince ment át a befogott földjére személynének megtámadása céljából.³⁶⁴ Végül még egy jogesetet. 1843-ban Módos János megverése miatt feljelentette öccseit, Istvánt és Ferencet. Előterjesztése szerint, amikor a testvéreitől 30 váltóforintért megvett lovat édesanyja tanácsjáról elhajtani akarta, rettenetesen megverték; csupán hosszas gyógykezelés után állt talpra és lábát még mindig alig képes mozgatni. A vádlottak azzal védekeztek, hogy bátyjuk a szóban forgó, de 70 forint értékű lovat, amelyért 30 forintot ígért ugyan, a valóságban nem vette meg, mindezek ellenére erőszakkal megkísérelte elvezetését. Mivel a panaszos nem tudta bebizonyítani a kérdéses ló megvásárlását, a fenyítőszék Módos Istvánt és Ferencet „a testvér elleni nagyobb tekintetű verésnek zokonyan szemükre lett térítésével *egyedül* gyógyítási költség fejében” 5 pengőforint megfizetésére kötelezte és — bár erről a fennmaradt ítélet nem emlékezik meg — kétségtelenül elrendelhetette szabdlábra helyezését is.³⁶⁵

A fentebb említettek tanúságai szerint, jóllehet csupán első megközelítésben, helytálló ugyan az a megfigyelésünk, hogy a megtámadottnak joga volt védekezés kifejtésére, de mélyrehatóbb vizsgálódások alapján azzal kell ezt még feltétlenül kiegészítenünk, hogy ő is csak akkor hivatkozhatott eredményesen a vétlen önvédelem mentségére, ha nem jogos, hanem *jogtalan támadás* érte. A szegedi fenyítőszék rendre elmarasztalta azokat, akik jogos támadás elhárítására tettek akár eredményes, akár eredménytelen kísérletet. Nagy bajok forrásává vált például, különösen az 1830-as évek elejéig, a *katonaállítás*, amely Szegeden is gyakran vezetett komoly összetűzésekre a városi tanács megbízásából eljáró hatósági közegek és a katonai szolgálatra „kötéllel” befogni kívánt

³⁶¹ Jkv. 1845: 17. január 16. — Legalább e helyütt érdemes megemlítenünk, hogy a szegedi rabokat ítélő törvényszék a szokásosnál enyhébb fenyítéket alkalmazott abban az esetben, ha nem tudta megállapítani, hogy ki kezdte el a verekedést, ki lépett fel először támadólag. Így például 1825-ben erre hivatkozással felmentette a testi büntetés alól és csak 6 forint pénzbírsággal sújtotta az „ispitály” javára Indrikovits Ferenc mézároslegényt kocsmai verekedése, valamint részegen elkövetett kártétele miatt. Jkv. 1825: 314. november 19.

³⁶² Jkv. 1814: 205. október 3.

³⁶³ Jkv. 1834: 47. február 6.

³⁶⁴ Jkv. 1835: 141. szeptember 11.

³⁶⁵ Jkv. 1843: 17. február 9.

újoncjelöltek között. A tettegesséig fajult összecsapások következménye bűntetőper lett, melyben vádlottként a feudális jog rendelkezéseinek megfelelő magatartást tanúsító városi szervitorokkal, cselédekkel, kisbírákkal, hajdúkkal, pusztázókkal, bátorságbeli, mezei biztossal, rendőrkomisszárral törvénytelenül szembeszegülő állt bírái előtt.³⁶⁶ A sok jogeset közül mindössze kettőre hívjuk fel a figyelmet kissé közelebről. 1809-ben Pajkó Jánost két alkalommal a piacon eltűrendő 25—25, összesen 50 botütés kiállítására ítélték, mert a pusztázóknak és kisbíráknak, akik újoncnak akarták elfogni, ellenállt, velük szemben magát fejszével védelmezte.³⁶⁷ Még rosszabbul járt 1831-ben Csuka István 35 esztendő, nős, három gyermekes kézimunkás, aki az előző katonaállításkor elenszegült a hatósági megbízottaknak, halállal fenyegetődött és az egyik kisbírónak a fejét veszedelmesebben megsértette. Hiába panaszkolt fel a mindennapi kenyeréért bizonyára véres verejtékkel dolgozó kisember, hogy azért akarta kikerülni a katonai szolgálatot, mert nevetlen gyermekeiről neki kell gondoskodnia. Nem járt felmérhető eredménnyel az a védekezése sem, hogy „a kérdéses helyen az ott megjelent Patroltól még inkább meg ijedvén, tsak nem kétségben esve, mit tselekedett? jó kelvén nemis tudgya”. A városi rabokat ítélő törvényszék — ebben az esetben nyilvánvalóan csak az uralkodó osztály érdekeit szolgáló „rend” védelmében — nem tanúsított iránta semmi könyörületet, minek ékes bizonyságaként félévi vasban, közmunkán, hetenként két nap kenyéren és vizen böjtöléssel töltendő rabsággal, valamint kétszerre kiállandó, összesen 60 pálcaütéssel sújtotta és arra kötelezte, hogy a felmerült különböző költségeket fizesse meg.³⁶⁸

Természetesen nemcsak akkor minősítették a szegedi bírák vétkesnek a hatósági személyekkel vagy közegekkel szemben kifejtett védekezést, ha azok éppen újoncozásban jártak el „törvényesen”, hanem minden olyan esetben, amikor a tisztségviselő megtámadottak a köteleességüket teljesítették, azaz jogszerűen léptek fel. Az ilyen természetű és sűrűn ismétlődő bűnügyek közül³⁶⁹ ismét csak néhányra térünk ki. 1805-ben a deresen és saját bőrén tapasztalhatta Huszár Ferenc, hogy nem lesz tanácsos még egyszer felemelt bottal, valamint „atta teremtette a hányan vattok, mind agyon verlek benneteket” fenyegetésekkel szembeszegülnie az utca kapitánnyal és ennek tizedesével, akik egyébként azért szánták el magukat elfogására, mert titokban 5 gyümölcsfát akart ellopni.³⁷⁰ 30 pálcaütéssel fenyítették meg 1821-ben Szűcs Józsefet is, mert fegyve-

³⁶⁶ Pl.: Jkv. 1803: 90; május 28., 1805: 11. február 22., 1808: 53. március 7., 1814: 15. január 28., 16. január 31., 31. február 8., 1815: 52. április 7., 1822: 25. január 22., 1831: 53. február 3., 74., 76. február 24.

³⁶⁷ Jkv. 1809: 28. március 13.

³⁶⁸ Jkv. 1831: 190. június 9.

³⁶⁹ Pl.: Jkv. 1791: sz. n. október 12., 1792: sz. n. június 16., sz. n. december 15., 1799: 30. március 27., 1802: 149. november 19., 1804: 65. augusztus 27., 90. november 9., 1805: 3., 6. január 28., 1807: 137. október 9., 170. november 13., 1808: 15. január 13., 1810: 45. április 3., 1811: 70—77. május 16., 1813: 375. október 6., 1820: 467. december 20., 1821: 177. július 18., 1822: 37. február 8., 224. augusztus 31., 1823: 304. december 5., 1824: 205. augusztus 24., 231. szeptember 14., 1825: 175. július 1., 1826: 124—125. április 29., 138., 148—152. május 23., 264. augusztus 8., 341. november 7., 1827: 77. április 19., 1829: 31. február 5., 77. április 8., 1830: 158. június 22., 1831: 327. november 3., 1833: 236. augusztus 12., 1834: 121. április 10., 1835: 111. július 17., 1836: 103. június 9., 168. augusztus 25., 1838: 35. február 15., 1839: 44. február 28., 1845: 17. január 16., 107. április 17., 1846: 200. július 23., 1848: 112. július 27., 171. október 20.

³⁷⁰ Jkv. 1805: 25. április 6.

res kézzel ellenszegült a főügyész által befogatására kiküldötteknek.³⁷¹ Súlyosabb büntetés elszenvedésére, „nagyobb vasban”, hetenként két nap böjtöléssel, folytonos bezárás mellett töltendő rabságra, két hetenként a piacon való kiállításra, továbbá 20 forint fájdalomdíj megfizetésére ítélték 1828-ban Lovretits Mihály bajai származású, utazó levél nélkül kóborló obsitos katonát, aki az őt kötelességszerűen a városházára bekísérni kívánó Auzlender Löbl zsidó község biztosát elfogatásakor megtámadta és megverte, majd pedig „vakmerő hanyakodással” protestált a törvényszék előtt.³⁷² 1833-ban még a később országos hírre és hirhedségre szert tett Rúzsa Sándoron is húsz botütéssel tudták megtorolni a város urai azt, hogy a megyei pusztázókatonákkal elfogatása alkalmával „erőszakos tettekkel viaskodott”.^{372a} Három hónap időtartamú, viszonylag kedvező feltételű raboskodással bűnhődött 1834-ben ítélete kihirdetésének napjától a „polgári szobában” Ördög Ferenc, mivel „az hivatalos beparantsolást megvetni, s magát az érette küldött pusztázóknak ellene szegezni vakmerősködött.”³⁷³ És végül 1840-ben Kara Kálusz János dunavecsei eredetű, szolgálaton kívül álló juhász sem kerülhetett el az eddig említettekénél jóval nagyobb büntetést, a 30 botütéssel társított félévi rabságot, minthogy az ő — mint lappangó gonosztevő — letartóztatására készülő csendbiztost késsel megtámadta.³⁷⁴

Külön is szeretnénk nyomatékosan hangsúlyozni, hogy csak a kötelességüket teljesítő, jogosan eljáró hatósági emberekkel szemben volt tilos a védekezés. Ha akár a város alkalmazottai, akár a hadsereg tagjai megfeledeztek magukról és jogtalanul indítottak támadást, vagy bár jogosan léptek fel, de később visszaéltek hatalmukkal, s ezzel hatáskörüket túllépő támadókká váltak, a megtámadottak az ő agressziójukat mértékkel ugyanúgy visszaverhették, mint bármely más személyét, sőt a törvénytelen cselekmény elkövetésére vetemedett tisztségviselőre még büntetés is várt.³⁷⁵ 1831-ben többek közt azért mentette fel a szegedi rabokat ítélő törvényszék Magyar Józsefet, Kis Péter Jánost, Magyar Pált, továbbá Kovács György kocsmárost két vasas német katona megverzésének a

³⁷¹ Jkv. 1821: 192. augusztus 3.

³⁷² Jkv. 1828: 264. október 24.

^{372a} Jkv. 1833: 172. június 27. — Bár csak személyi, nem tárgyi összefüggésben áll a fentebb mondottakkal, mégis megjegyzésre érdemesnek véljük, hogy Rózsa Sándor gonosztevői pályafutását — a betyárromantikával aligha összeegyeztethető módon — későbbi „hírnevéhez” eléggé „méltatlanul”, apró tolvajsággal, ezüstmegbök és egy óra elemelésével, valamint kisstilű gazemberhez illően, tulajdon *édesanyjával* szemben tanúsított gorombáskodásokkal kezdte el, amiért „magának javítására” 20 korbácsütéssel fenytették meg és súlyosabb büntetés kilátásba helyezésével megdorgálták (Jkv. 1832: 289. október 22.); Jobban beleillik a betyárromantikába az a tény, hogy 1831-ben kizárólag azért vertek 25 korbácsot az ifjú Rózsa Sándorra, mert a tisztí ügyész aztal a „szemtelen hazugsággal” vádolta, hogy csak annak utasító kérdéseire és további kínoztatásának elkerülése céljából ismerte be Komotsin János házának éjszakai kirablásában, onnan 2050 ft értékű holmik elvitelében való részvételét. A kínzás, ha sor került rá, nem lehetett súlyos, vagy pedig igen „ügyesen” alkalmazták a vallatók a „szelid” tortúrát, mert hiszen a seborvos semmilyen ütésnyomot nem talált a még szinte gyermekember testén (*Iratok. Jkv. 1831: 299. október 1.*).

³⁷³ Jkv. 1834: 78. március 7.

³⁷⁴ Jkv. 1840: 134. augusztus 14.

³⁷⁵ 1846-ben 40 pengőforint holddíj és 10 pengőforint orvosi költség megfizetésére kötelezte, továbbá fél esztendei rabsággal fenytette a szegedi bűnfenyítő törvényszék Komocsin József éjjeli őrt, aki a felszólítására meg nem álló Spisl Antal késeslegényt úzóbe vette, nyilván túlfutott ingerültségében, dühében két kézre fogott botjával ütlegelte és így „kötelessége vissza éléséveli verekedéssel” halálát okozta. Jkv. 1846: 360. december 9.

vádja alól, mert bebizonyosodott előtte, hogy a négyük által valószínűleg alaposan helybenhagyott, panaszkodó „vitézek” rántottak először kardot és vagdalták meg a felsőbb rendelkezéseknek megfelelően este 10 óra után bort kiszolgálni nem akaró kocsmárost, valamint az önhibáján kívül bajba jutott segítségére siető másik három vádlottat.³⁷⁶ Teljesen felmentő ítéletet nyert bírától 1844-ben Rajtsányi József is, aki az őt alaptalanul ingerlő, sőt leverését orozva megkísérlő Fazekas György és Angyal Mihály közvitézeket alighanem tetemesen megtagolta.³⁷⁷ Nem büntették meg 1845-ben — mint erről már fentebb részletesen szó esett — Hegedüs Kopasz Sándor halászt és három társát sem több pusztázó megveréséért, mivel a megvert városi katonák nem jogos, hanem törvénytelen támadást indítottak, éppen ezek kezdeményezték a vád tárgyává tett kocsmái verekedést.³⁷⁸

Nem lehetne feltétlenül meggyőző az érvelésünk, ha kizárólag azokra a bűnügyekre terjesztenénk ki vizsgálódásainkat, amelyekben hatósági közegekkel szemben magánember gyakorolt jogos vagy jogtalan védekezést. Ezért a következőkben néhány olyan jogesetet tárgyalunk, amelyek azt igazolják, hogy városunkban a nem hivatalos személyek jogos támadása sem volt büntetlenül visszaverhető. Századokkal korábban, már a Tripartitum híres primae nonus-a megengedte, hogy többek között a tetten ért tolvajokat bárki letartóztassa, III. részének 33. cikkelye pedig a kárt okozó idegen állatok behajtását és zálogba vételét minősítette megengedett, tehát jogszerű cselekménynek. E rendelkezések egyenes következményeként megbüntette a szegedi bünyenyítő törvényszék mindazokat, akik ellenállást fejtettek ki a jogszabály engedélye alapján vagy a jogos önségély foganatosítására eszközölt „támadás” elhárítása érdekében. Akasztófán fejezhette be életét 1835-ben Sutka Farkas Ferenc — ha halálos ítéletét végrehajtották —, mert amikor Ábrahám Ferenc házának éjszakai felvételén (kifosztásának megkísérlésén) tetten érték, az elfogására siető szomszédokkal fegyverrel a kezében szembeszegült, előbb Szuló János bal karját szelte le egy széles szekercével, majd Kószó Imrét fosztotta meg haja egy részétől fejének irányzott csapással, amely a sértett kalapját kettéhasította.³⁷⁹ 25 botütést kapott 1825-ben Kovács Selymes János, aki megverte Bitzok Andrást. A sértettnek saját tanyáján való megveréséig fajult összetűzésre az adott alkalmat, hogy a panaszos Bitzok András jogosan beterelte vetéséről a vádlott gondviselésére bízott juhokat, amelyek kárt okoztak ott.³⁸⁰ Rosszul jártak 1840-ben Szélpál Antal és Csuka Antal juhászbojtárok is, minthogy bár a tilalmazott csordajárásban legeltették juhaikat, megzálogosításukat mégsem engedték meg, sőt a fenytőszék által súlyosabban büntetett Csuka Antal arra vetemedett, hogy botot és pisztolyt ragadva agyonlövessel fenyegetse Ökrös Antalt.³⁸¹ Eredményesen hivatkozott viszont a jogos védelem fennállására 1848-ban Bárkányi István mezei gazda Szanka Péterrel szemben, akit a jelek szerint tetemesen megtagolt. Védekezésében azt adta elő, hogy mivel Szanka két tehenét tilalmas földjéről be-

³⁷⁶ Jkv. 1831: 263. augusztus 25; Lobozár Andrást is felmentették 1814-ben az őt jogtalanul megtámadó katonával szemben kifejtett ellenállás vádja alól. Ld. fentebb a 362. jegyzetet.

³⁷⁷ Jkv. 1844: 160. június 28.

³⁷⁸ Ld. fentebb a 361. jegyzetet.

³⁷⁹ Ld. fentebb a 302. jegyzetet.

³⁸⁰ Jkv. 1825: 8. január 18.

³⁸¹ Jkv. 1840: 142. augusztus 14.

hajtotta, a pórul járt feljelentő tanyáján felkereste őt, ahol teheneinek kiadását „fennhangon hatalmassan” követelte és ráadásul még kétszer mellbe is lökte.³⁸²

Megfordult a kezünkben egypár olyan ítélet is, amelyek azt bizonyítják, hogy azokkal szemben sem volt helye jogos védelemnek, akik a jog által megengedett keretek között, mértékkel fejtették ki védekezésüket. Legalább részben nyilván e gondolat jegyében büntették meg városunk bírái 1821-ben Schmidt Jánost, aki az általa megtagolt Takács Terézia védelmére siető Rupp Józsefet késsel megsebesítette.³⁸³ Még érdekesebb az az 1828. évi jogesetünk, amely Szametz Mihály bűnügyét tárgyalja. A tiszti főügyész által felhozott vádpontok egyike szerint a perbefogott éjszakának idején rablás (házfelverés) céljából átugrott Piller Henrich szószóelő majorjának kerítésén, majd pedig „az ott fel vigyázó kotsis kérdésére magát meg nem nevezvén, az ellene, mint Rablo ellen szegezett vasvillát ki rántani és... [a gazdája vagyonát védő] Bártfai Györgyöt... meg sebesíteni bátorkodot[t]”. Bizonyára Bártfai György megsebesítésére is tekintettel igen súlyos büntetés kiszabásával zárta le a rabokat ítélő törvényszék ezt az ügyet, Szametz Mihályt ugyanis — egyébként mint megrögzött gonosztevőt — két esztendei vasban, közmunkán hetenként két nap böjtöléssel töltendő „sanyaru rabságra” és negyedévenként 30. összesen 240 pálcaütés kiállítására kárhoztatta.³⁸⁴

A támadás jogtalanságát *objektív értelemben* vették a szegedi bünyfenyítő törvényszék tagjai. Nem vizsgálták érdemben azt, hogy a támadót agressziójakor terhelte-e bűnösség vagy sem. Ennek következtében — a rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint — elismerték a védekezés jogosságát akkor is, ha a támadó például elmebetegségben vagy öntudatzavarban szenvedett. Ilyen megfontolás alapján eszükbe sem jutott 1825-ben, hogy akár a legkisebb büntetéssel sújtsák a Tóth Badár Jánosné segítségére siető Bánotzy Istvánt csupán azért, mert a feleségét ütlegető férj forró hidegtelese miatt magán kívül volt, sőt éppen ez utóbbit kötelezték a magánjogi objektív felelősség elvének gyakorlati alkalmazásaként az orvosi költségek megtérítésén felül még 20 forint fájdalomdíj megfizetésére az asszonyt védelmező, több helyen betört fejű Bánotzy István számára.³⁸⁵ Kifejezetten felmentették a városi bírák 1834-ben Gál Leba Ferencet, „a nem tökéletes elméjű” Kálmán István megverésének vádjá alól,

³⁸² Jkv. 1848: 115. július 27. — További hasonló tárgyú jogesetek pl.: *Iratok. Jkv. 1821: 7. január 9., Jkv. 1833: 247. augusztus 29., Iratok. Jkv. 1836: 189. szeptember 22., Iratok. Jkv. 1841: 207. december 2., Jkv. 1842: 152. augusztus 4., 187. szeptember 22.* — Némileg gyengíti, de egészen kivételes, egyedi volta miatt nem dönti meg megfigyeléseink érvényét egy 1846-ból keltezett ítélet, amely arról tanúskodik, hogy Szűcs János és fia, Szűcs József mezei gazdák súlyosan megsebesítették, megverengzették Gémes Bernáth Istvánt. A tipikus estektől eltérően mindkettőjük számára enyhítő körülményként értékelte Szeged város rabokat ítélő törvényszéke azt a tényt, hogy „a verekedés kezdetének fő oka Szűcs János lovainak a tilalmas földön megtelepedése” volt, mely végett Gémes Bernáth István felhevülve Szűcs János egyik lovát zálogba is vette”. Az apa és fiú megbüntetése nem maradt ugyan el, Szűcs Jánosnak letartóztatását számították be fenyítékül, Szűcs Józsefet pedig egy hét időtartamú rabsággal sújtották és 40 pengőforint fájdalomdíj, valamint 20 pengőforint sebészeti költség megfizetésére kötelezték, de csak azért, mert a fiú „ez esetben büntelen ön védelmi körét túl hágtta”. Jkv. 1846: 165. június 18.

³⁸³ Jkv. 1821: 319. december 14.

³⁸⁴ Jkv. 1828: 217. szeptember 10.

³⁸⁵ Ld. fentebb a 135. jegyzetet.

mert a perbefogott a sértettet „rosz szándékú embernek” gyanította.³⁸⁶ Bizonyára nem vagy legalább nem súlyosan (3 esztendei rabsággal) büntette volna meg a szegedi fenytőszék 1839-ben Markovits Halaburty Miklóst, ha a vádlott bebizonyította volna, hogy a rövid láncon lekötve tartott és tébolyodott Csányi Antal, akit haragjában doronggal agyonvert, valóban megtámadta őt, s így jogos önvédelemre kényszerült.³⁸⁷ Idevágóan még csak egy jellemzőnek szánt jogesetre térünk ki. 1847-ben Pauer János sertésvágó polgárt Sebők József kórházi szolgán kutyái által elkövetett sértések, kutyaharapások miatt vonták felelősségre Szeged város büntetőbírái. Kiderült azonban az, hogy midőn a sértettet az alkalmasint ráuszított kutyák megharapták, „a veszekedésnek egyenes okozója s kezdője” Sebők József volt. Most pedig folytassuk a tárgyalt bűnügy ismertetését az ezt lezáró ítélet napnál fényesebben szóló befejező sorainak idézésével: „Steinhardt Antalnak ez uttal felolvasott bizonyítványából az tűnne ki, hogy ugyan azon Sebők Josef mint elmeháborodott több izben is bár kinek véletlen és dühös megtámadója volt, — s így a vád terhe feladott Pauer Jánost nem illetné, ennél fogva annak sulya alól felmentetik.”³⁸⁸

Ellenkező adatok hiányában arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szegedi rabokat ítélő törvényszék a már említett körülmények figyelembevételén túlmenően csak az olyan támadással szemben ismerte el a védekezés jogosságát, amelynek kiváltásában a jogos védelem kifogására hivatkozó alperes vétlennek minősült. Közvetve ezt a megfigyelésünket támasztják alá azok az ítéletek, melyek rendre arról vallanak, hogy városunk büntetőbírái osztályhelyzetükből fakadó korlátok között ugyan, de mégis elég következetesnek mondható gondossággal vizsgálták a támadás jellegét abból a szempontból is, vajon adott-e arra okot a megtámadott, vagy sem, más szavakkal, megindításáért terhelte-e felelősség vagy pedig nem.³⁸⁹ Ha igen, elveszítette a fájdalomdíj

³⁸⁶ Jkv. 1834: 147. május 15. — Mai fogalmaink szerint vélt jogos védelemre is gondolhatnánk, sokkal valószínűbbnek látszik azonban az, hogy a bíróság nem észlelte ezt, ehelyett inkább Kálmán István elmebetegségének tulajdonított perdöntő jelentőséget. De különben is a sokszor bizony — mondhatnók — kétségbeesetten pongyola fogalmazású ítéletek minden egyes szavát nem szabad a legszorosabban értelmeznünk. A mi esetünkben problémát okozó, az eredeti helyen „gyanítottván” kifejezés semmi esetre sem zárja ki véleményünk szerint azt, hogy az élet valóságában legalább a közvetlenül fenyegető veszély fennállt, méghozzá az elmebeteg Kálmán István várható támadása következtében, s ezt a tényt a szegedi rabokat ítélő törvényszék is konstataálhatta.

³⁸⁷ Ld. fentebb a 149. jegyzetet.

³⁸⁸ Jkv. 1847: 47. március 4.

³⁸⁹ Kimerítő felsorolás helyett példálózva az alábbi forráshelyekre hivatkozunk: Jkv. 1794: sz. n. május 30., sz. n. október 10., 1797: sz. n. augusztus 2., 1798: 72. július 14., 1800: 27. március 20., 1808: 2. január 3., 188-192. augusztus 9., 1812: 105. április 10., 190. június 27., 1820: 132. április 5., 1821: 174. július 16., 273. október 24., 1823: 25. február 4., 57. március 22., 124. június 10., 279. november 28., 1824: 241. október 1., 299. november 15., 332. december 29., 1825: 135. május 16., 1826: 167-168. május 30., 297. szeptember 5., 1827: 101. június 13., 1828: 184. augusztus 11., 193. augusztus 12., 202. augusztus 28., 231. október 1., 1829: 71. április 8., 97. április 28., 275., 278. november 19., 1830: 18. február 5., 1831: 32. január 21., 144. május 7., 331. november 3., 1832: 16. január 19., 138. június 1., 157. június 28., 268. október 4., 297. október 31., Iratok. Jkv. 1832: 342. december 13., Jkv. 1833: 261. augusztus 31., 334. október 31., 1834: 209. július 17., 219. július 31., 304. október 23., Iratok. Jkv. 1834: 316. november 6., Jkv. 1835: 34. február 13., 193. november 13., 1836: 207. október 6., 1839: 36. február 15., 1840: 203. október 15., 1841: 84. május 27., 181. október 14., 1843: 37. március 9., 157. július 6., 176. július 27., 1845: 9. január 10., 52. február 13., 180. augusztus 14., 1846: 48. február 19., 198. július 23., 258. szeptember 2., 1847: 182. június 24., 1848: 146. augusztus 31.

megítélésére vonatkozó jogigényét és az agresszor — számára legrosszabb esetként — bűnhődött ugyan, de a szokásosnál jóval enyhébben, ha nem, a bünfenyítő törvényszék teljes kártérítést (a gyógyítási költségek megtérítésén kívül fájdalomdíjat) állapított meg a javára, a támadót viszont a bírói gyakorlatban szokásjogi úton kialakult büntetés egész súlyával fenytette. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az agresszió körülményeinek, indokolt, illetve indokolatlan voltának vizsgálatára még azokban az esetekben is sor került, amelyeknél a jogos védelem problémája nem merült fel.

1799-ben mindössze félnapi áristommal büntette meg a szegedi büntetőbíró-ság Kamenár Eleonora szolgálót, aki meg nem engedett módon szerzett magának elégtételt Galambos Erzsébet megverésével, kártérítést azonban nem kellett fizetnie, mivel az utcán megtámadott panaszos „Te veres K... a, Te katonának sz... ja” becstelenítő szavakkal provokálta őt.³⁹⁰ A becsületét tilalmas móddal védelmező szolgálónál sokkal rosszabbul járt 1803-ban a 30 botütés kiállítására és összesen (fájdalomdíj, valamint orvosi költség címén) 60 forint megtérítésére ítélt Molnár Pántlika János, minthogy minden ok nélkül (*citra omnem Causam*) megtámadta Ábrahám Jakabot és veszélyes eszközzel eltörte a kezét.³⁹¹ A megszokottnál enyhébben bírálták el városunkban 1811-ben Oláh Teodort és Börözt Mihályt, akiket felmentettek a nagyobb büntetés alól (*a majori poena relevatur*), mert a csaknem agyonütött Sándor Gergely okot szolgáltatott az összetűzésre és saját megvertetésére.³⁹² Társadalmi vonatkozásai miatt is érdeklődésre tarthat számot az a jogeset, amely mesterlegények és diákok között kirobbant verekedésről tájékoztat. 1822-ben Heber János és Kleich Ignác költőverőlegények azzal a váddal terheltlen állottak a rabokat ítélő törvényszék előtt, hogy a „hét Patsirta” kertjében diákokkal veszekedtek és porlekedtek, továbbá közülük az egyik Szervitzky György fejét tele palackkal bezúzta. A súlyos büntetéstől nem indokolatlanul tartó perbefogottak védekezésükben előadták, hogy a veszekedést nem ők, hanem a tanuló ifjak kezdték el. A bíróság méltányolva e kifogást, alkalmasint a jogos védelem határainak időbeli túllépése miatt, és mert az érdekeltek kölcsönösen okot szolgáltatottak az összeütközésre, habár nem felmentő, de legalábbis igen enyhe szankciót alkalmazott, mindössze egy-egy napi áristomot szabott ki a terheltekre és a 7 forintnyi orvosi költség megfizetésére kötelezte őket. Marasztaló döntésének indokául azt hozta fel, hogy senki sem lehet a maga bírója és a veszedelmes ütés könnyen halálossá válhatott volna.³⁹³ 1823-ban a bírói dorgálás „elszenvedésén” kí-

³⁹⁰ Jkv. 1799: 17. január 23.

³⁹¹ Jkv. 1803: sz. n. december 30.

³⁹² Jkv. 1811: 244-245. október 21.

³⁹³ Jkv. 1822: 186. augusztus 2. — Hasonló esetre került sor 1828. augusztus 21-én, amikor sokakat érintő tömegverekedés közben tímár- és mészároslegények bölcsész-hallgatókat, valamint liceumi diákokat vertek meg. A rabokat ítélő törvényszék mindössze kártérítés fizetésére kötelezte a mesterlegényeket egyrészt azzal az indoklással, hogy „a helybéli Tanuló Ifjuság közül, melybe a Haza és szülők tellyes reménységüket helyeztetik egy időtül fogva többen a köz bátorság s nyugalom nyilvánosság meg sértésével több rendbéli tsinókat, ki rugásokat s kártékony tetteket zabolátlanul el követni bátorokdttak”, másrészt mert a verekedést megelőző napon, augusztus 20-án a diákok „a Tímár Legényeket meg vervén... [a] veszekedésre mint egy okot adtak, és módot kerestek... [s] éppen akkor estve a városban a bűz érzett esz endős iskolai vizsgálatokra a Tudományokban való el készülés, és ezek Tanulása helyett ide s tova járkálni, és csoportokban őrzve tsódulni nem állottak”. Mindezen túlmenően a periratok és az ítélet megküldése mellett azzal a kéréssel kereste meg a fenyítőszék a „nagyon Tisztelendő” Gubitzer Ferenc direktort, hogy „a fel fe-

vül csak a sértett Kapás Sándor gyógyíttatásáért felszámolt 27 ft 54 kr orvosi költség felét kellett megfizetnie Kurkó Józsefnek, mert kiderült, hogy a panaszkodót önhatalmúlag megverte ugyan, de erre ez adott okot a vádlott testvéreccsének hasonlóan önkényes bántalmazásával.³⁹⁴ A polgári, gazdai osztály érdekvédelmének „szükségességéről” sem elfelejtkezve állapították meg a bírák 1831-ben a gazdája kezét favillával leütő, védekezésül önvédelemre hivatkozó Samú István bérös bűnösségét. Álláspontjuk szerint teljes méltánylást nem érdemel a vádlott kifogása, mert 1. gazdája nem ok nélkül pirongatta, és 2. különben is a „naponkénti szomorú tapasztalások bizonyítják, hogy a tselédek gazdáikat hivtelenségek, gorombáskodó engedetlenségek s más egyéb ki rugások által megbántani mind inkább vakmerősködnek.”³⁹⁵ Felmentették viszont — „terhellő körülmények” hiányában — minden hátrányos következmény alól 1839-ben Oláj Ferenc gulyásbojtárt azzal a bővebb indokolással, hogy „a panaszkodó (a befogottat először megütő Barna György) meg verettetésének maga volt oka”. Mindezekre figyelemmel ez utóbbit kötelezték a 8 pengőforintra rügő orvosi költségeknek a megfizetésére is.³⁹⁶ Hasonlóan a legkisebb büntetés, valamint kártérítés fizetésére kötelezettség megállapítása nélkül szabadult 1844-ben a Tápai István és fia megveréngzése miatt bezárt Füz János mezei gazda, mert bebizonyosodott, hogy a kérdéses verekedés „kezdője, okozója s erőszakos folytatója” éppen a magának elégtételt kérő Tápai István volt.³⁹⁷ Ezzel szemben három hónapi polgári áristom kirovásával torolták meg ugyancsak 1844-ben Márki Pál polgár rendi állású szappankereskedőn azt, hogy töltött fegyvert csattintott a „házas pári igazait követelő” Ábrahám Jánosra, aki Márkit — „vétekben találattván” őt — azért ütötte meg először a nála lévő szuronnal, mert elcsábította feleségét és egy kocsiiban hált vele.³⁹⁸ Hiába fordult panaszával a bünyenyítő

dezett s Tanuló Ifjúság által el követett tsinokat, és ki rugásokat hová hamarébb körülállásossan meg vizsgálni és Vogrúts Ignátz, Sztanimiro its Miroszavlyevits, Rakitsevits, Sztojanovits, Pijukovits Gustav, Decsi, Csapo, Kováts Jóseff, Ralló István, Athanatzkovits Balázs, Peigel, Hauszer, és Deczi Jóseff Deákokat annak rendje szerént szoros kérdőre venni, nem különben bűnös Tettyük ki nyilvánosodván el hatalmozott merészségük zaboláztatása, és hasznos példa mutatása okáért tellyes elégtételt szerezni, és szerzettetni minden estre pedig a fogánatrúl tudósítani ne terheltesen”. Jkv. 1828: 202. augusztus 28. — 1808-ban Fodor József és Nyári Mátyás csizmadialegényeket kétheti áristommal, Tser János, Ketskernéhi Antal, Salga József, Szél Pál, Szabaffy Imre, Fodor Antal, Dubovszky István, Varga János és Fülöp János csizmadialegényeket fejenként 30 botütéssel, végül Bognár János csizmadialegényt 5 napi áristomon kívül 30 ft pénzbüntetéssel sújtotta az ispotály javára s az előbb említett két mestert mint vezetőket (*tamquam primipillos*) még 100 ft kártérítésre is kötelezte városunk büntetőbírósa, mert anélkül támadtak botokkal és fokosokkal felfegyverkezetten (*fustibus, ac clavibus sic dictis Fokos armati*) a Tisza-szigeten tanulmányozó diákokra, továbbá Sartsevits Antal, nemes Szabó Balázs, valamint Újvári András bölcsészhallgatókra, hogy erre azok a legkisebb okot szolgáltatatták volna. Érdemes megjegyeznünk, hogy a vádlottak közül többet az első ítékezés napján nem vonhatott felelősségre a bünyenyítő törvényvezék, mert a bíróság előtt ismeretlen rejtekhelyre vonultak. Az elbújtakat azzal „csalogatta” elő az ítélszék, hogy a mesterlegények gondnokának, Mihalkovits Ádám atvamesternek (*Curatori Sodalium sic dicto Atya mester*) megtiltotta a vándorlevelek (*litterae peregrinatoriae Kunsaft nominatae*) kiadását mindaddig, míg a bepanaszoltak büntetésüket el nem nyerik. Jkv. 1808: 188-192. augusztus 9., 219-225. augusztus 31.

³⁹⁴ Jkv. 1823: 156. július 7.

³⁹⁵ Jkv. 1831: 304. október 20.

³⁹⁶ Jkv. 1839: 95. június 20.

³⁹⁷ Jkv. 1844: 109. május 2.

³⁹⁸ Ld. fentebb a 165. jegyzetet.

törvényszékhez 1847-ben Busa Kováts István a rajta Hegedüs István, Hegedüs Antal és Hegedüs János gazdálkodó testvérek által elkövetett vérengzés miatt, mivel a felhozott bizonyítékok alapján bíróságilag bebizonyosodott, hogy a „czivodásnak minden igaz ok nélküli kezdője, s okozója” a feljelentő volt.³⁹⁹

A támadás jellegzetességeit mérlegelve a szegedi büntetőbírák még egy további sajátosság fennforgását követelték meg a jogos védelem feltételéül: az agressziónak másként, mint önvédelmi erőszak alkalmazásával való el nem háríthatóságát. Erre figyelemmel fenyegethették meg 1821-ben 12 pálcaütéssel az őrhelyén (strázsán) városi hajdútársa, Megyesi Mihály által megtámadott Brankovits Györgyöt, mert „megtámadtatása alkalmával nem hogy segítséget kialtott, hanem a küzködést önként folytatta”.⁴⁰⁰ Még tanulságosabb az az 1827. évi jogesetünk, amely arról tanúskodik, hogy a rabokat ítélő törvényszék felmentette ugyan a további büntetés alól a nemes Veresmartzi (Rakdmeg Rekki) Józsefet, juhait alattomos és éjszakai ellopásának megkísérlése miatt agyonlövő Tóth Bátori Józsefet, de mivel a tolvajt lármával vagy másként, kivált fenyegetésekkel elijeszteni elmulasztotta, az áldozat vérdíjának megfizetésére kötelezte.⁴⁰¹ Egy heti áristommal büntette meg a városi bíróság, ugyancsak 1827-ben, Börtsök Imrét és ifj. Börtsök Istvánt, akik *in statu defensionis suae* nagyapjukat, id. Börtsök Istvánt alaposan helybenhagyták. Marasztaló ítéletének indokául azt hozta fel a törvényszék, hogy a vádlottak nem adták meg a sértettnek a köteles tiszteletet, nem futottak el előle, amikor erre még módjuk volt.⁴⁰² Ezzel szemben felmentő ítéletet nyert 1831-ben Csiszár Ferenc mezei gazda, aki a Csiszár Pálnál tartott eljegyzés alkalmával akkor lőtte vállba a feljelentő Krabot Tóth Mihályt, midőn „csak maga védelmezésére, más gyengébb módok már nem használván, az erősebbekhezis nyúlni kentelenítettett.”⁴⁰³ Még ebben az évben nem kerülhette el viszont a büntetést, mintegy két heti rabságot, a gazdáját nem egészen indokolatlanul megsebesítő Samú István béres, mert — ítélete szerint — „a versengés helyéről való el távozása által is védelmezhetne volna magát”.⁴⁰⁴ 1834-ben is gondosan vizsgálta a büntető törvényszék egy, a Három

³⁹⁹ Jkv. 1847: 381. december 30.

⁴⁰⁰ Jkv. 1821: 255. október 9. — Ugyancsak ebben az esztendőben nem büntették viszont meg az éjszaka lótolvajlásán tetten ért Palócz Antalt vasvillával agyonverő Nógrádi Mihályt, mert csupán alkalmas eszközök hiányában választotta az életét is veszélyeztető támadó megkötözése helyett annak megölését, és nem mulasztotta el azt sem, hogy kiabálással felhívja szomszédai figyelmét megtámadtatására. *Iratok. Jkv. 1821: 22. január 18.*

⁴⁰¹ *Iratok. Jkv. 1827: 148. augusztus 9.* — Jellemző módon a védelem indokolni próbálta azt, hogy a tettes miért nem kiabált. Véleménye szerint ez teljesen sikertelen maradt volna, hiszen a lövésre sem jött elő senki, ezért „tulajdon maga, valamint felesége, s gyermekei életék feltartására szolgáló egyetlen egy vagyónkájára (egynehány darab [15] Juhotskaira tudni illik) agyarkodó gonosztevőkre, ne hogy általuk meg lepetessen, s nem csak Józágától, hanem még talán életétől is, megfosztasson... minden más előbatsájtandók elmellőzésével, melyekre ideje se vőlt, de a Prol: 9-ik Tit. értelméhez képeest, melly szerint az éjtzaki rablók — minden büntetés következtetése nélkül — előlehetnek — feleslegessek is lettek volna”, jogosan lőtte ki a puskáját.

⁴⁰² Az ítélet szerint „ob neglectam reverentiam, quam Avo suo exhibere debuisent, cum semet fuga etiam initio statim ab ictibus avi sui senioris Stephani Börtsök salvare valuissent”, kell elmarasztalni a vádlottakat. *Jkv. 1827: 201. október 24.*

⁴⁰³ *Jkv. 1831: 32. január 21.* — A feljelentőt egy hónapi rabsággal és 40 pálcaütéssel büntették meg, mivel káromkodások közepette megtámadta a kézfogón jelenlevőket.

⁴⁰⁴ *Ld. fentebb a 395. jegyzetet.*

fejsze kocsmában lezajlott tömegverekedést tárgyazo bűnügyben azt, hogy a per-befogottak kényszerítve voltak-e az önvédelemre vagy sem.⁴⁰⁵ Alkalmassint 1841-ből származik idevágóan az egyik legtalálhatóbb szegedi jogeset, amelyből arról szerzünk tudomást, hogy Havel Lajost azért mentették fel városunkban, mivel lakásán a „maga védelmére kényszerítettén”, csak akkor szúrta meg Jeszenszki Ferencet, amikor már előzőleg a sértett és társai (Zoller Ferenc, továbbá Sarkadi Sándor) által kezdeményezett civakodás elől a kocsmából hazafutott.⁴⁰⁶ Nem tértek el a kialakult gyakorlattól 1848-ban, a forradalom évében sem a bünyfenyítő törvényszék tagjai, amikor bár megbüntették, de igen enyhén „a verekedésre előidézett alkalmatosságot nem kerülő, s azt véghez vivő” Horváth Vízi Józsefet, aki nagybátyja, Horváth János támadásával szemben védelmezte magát.⁴⁰⁷

A korabeli szakirodalom és még inkább az 1843. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet — mint fentebb láttuk⁴⁰⁸ — rendkívül szélesen vonta meg a *védhető javak* körét, minthogy a védelem tárgyaiul kisebb megszorításokkal lényegileg az összes személyiségi és vagyoni javakat jelölte meg. Szegedi adataink közvetlenül csupán az *élet és testi épség*,⁴⁰⁹ valamint a különböző *vagyontárgyak*⁴¹⁰ jogszerű védelmezésének a lehetőségéről vallanak, ennek ellenére azonban a legcsekélyebb okunk sincs kételkedni abban, hogy városunk rabokat ítélő törvényszéke bizonyára elismerte volna a védekezés jogosságát a *nemi tisztaság* és a *személyes szabadság* ellen irányzott jogtalan támadással szemben is, ha ilyen természetű bűnügyekben merült volna fel a vétlen önvédelem problémája. Erre a következtetésre kell jutnunk azért, mert korszakunkban hazánk mindenütt a szabadság jelszavától visszhangzott. A kor e téren jelentkező felfogására mi sem jellemzőbb, mint egy liberálisnak egyáltalán nem nevezhető, erősen konzervatív beállítottságú szerző, Szepsi Szabó Gergely tanítása 1841-ből, amely szerint: „A polgári társaság tagjainak belső bátorsága és csendessége abban áll, hogy azok szabados cselekedeteikben és foglalatosságaikban senkitől

⁴⁰⁵ *Iratok. Jkv. 1834: 316. november 6.*

⁴⁰⁶ *Jkv. 1841: 181. október 14.*

⁴⁰⁷ Mindössze előzetes letartóztatását számították be büntetésül és 4 pengőforint orvosi költség megfizetésére kötelezték. *Jkv. 1848: 146. augusztus 31.*

⁴⁰⁸ Ld. fentebb a 341-348. jegyzeteket.

⁴⁰⁹ A teljességre való törekvés igénye nélkül az alábbi forráshelyekre utalunk: *Jkv. 1794: sz. n. október 10., 1814: 205. október 3., 1820: 132. április 5., 1821: 319. december 14., 1822: 39. február 8., 167. július 12., 1823: 25. február 4., 1824: 67. március 19., 332. december 29., 1825: 195. július 19., 347. december 23., 1826: 329. október 20., 1827: 201. október 24., 1828: 69. március 31., 1829: 3. január 10., 228. szeptember 15., 275. november 19., 1831: 32. január 21., 263. augusztus 25., 1832: 51. február 23., 218. augusztus 23., 1833: 16/1. január 11., 1834: 47. február 6., 297. október 16., *Iratok. Jkv. 1834: 316. november 6., Jkv. 1835: 141. szeptember 11., 1839: 56. március 21., 182. október 24., *Iratok. Jkv. 1840: 231. november 19., 1841: 84. május 27., 181. október 14., 1843: 104. május 18., 157. július 6., 176. július 27., 1844: 109. május 2., 160. június 28., 1845: 143. június 19., 1846: 48. február 19., 361. december 9., 372. december 10., 1848: 163. szeptember 15.***

⁴¹⁰ Pl.: *Jkv. 1794: sz. n. december 6., 1812: 500-504. október 19., 1814: 58. március 31., 1815: 214. december 20., *Iratok. Jkv. 1821: 22. január 18., Jkv. 1822: 223. augusztus 31., 323. november 19., 1823: 308. december 6., 1824: 314. november 30., 1825: 46. február 22., 152. május 17., 1826: 222. július 19., *Iratok. Jkv. 1827: 148. augusztus 9., Jkv. 1828: 21. január 22., 217. szeptember 10., 1831: 55. február 3., 144. május 7., 1833: 141. június 13., 189. július 4., 1835: 84. április 23., 193. november 13., 1836: 184. szeptember 10., *Iratok. Jkv. 1839: 64. április 18., Jkv. 1841: 94. június 17., 1844: 199. augusztus 1., 1846: 47. február 19., 170. június 25., 258. szeptember 2.****

meg ne háboríttassanak”⁴¹¹ Ezt támasztja alá továbbá az a megfontolás, hogy a nemi erőszak véghezviteli magatartása minimálisan a testi épség közvetlen veszélyeztetésének a lehetőségét hordozza magában, a testet veszélyeztető támadással szemben pedig — miként ezt forráshelyeink jól bizonyítják — volt helye Szegeden jogos védelemnek.

Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a szegedi gyakorlat szerint megengedett volt-e a vértlen önvédelem a személyiségi javak közül a becsület ellen szegezett támadás visszaverésére vagy nem. Jogeseteink túlnyomó többsége azt igazolja, hogy városunk büntetőbírái elutasították az alperes felmentést kérő előterjesztését, ha abban kifogásként becsületének nem *törvényszéki úton* való védelmezésére hivatkozott.⁴¹² Ezt a körülményt azonban mégsem hagyták egészen figyelmen kívül, amennyiben rendszeresen *enyhitő körülményként* értékelték, de csak akkor, ha a perbefogott a támadás elhárítását célzó védekezése (vagy ennek vélt cselekménye) kifejtésében nem ragadtatta el magát túlzottan. 1812-ben káromkodásért mindössze 20 forint pénzbüntetéssel sújtották Komathy Komáromy Katalint, aki bűncselekményét *ex defensae motivis* azért követte el, mert a feladó Musa Sára a leggyalázatosabb szitkokkal (*turpissimis scomatibus*) tisztességtelen nőnek (*meretrix*) nevezte és még meg is verte, míg Szöghi Sándor az ütlegetés megkönnyítése érdekében erősen lefogta.⁴¹³ Ugyancsak igen enyhe büntetéssel szabadult 1833-ban a polgár rendi állású Rácz István hajósmester, akit nővére, Rácz Ágnes „méltó bosszura gerjesztett” azzal a piacon, bizonyára többek előtt kiabált valótlan állításával, hogy a vádlottat Aradon bitófához tették ki. A felhevült vizet járó ember a rágalmozó kijelentés hallatára nem tudott uralkodni magán, megpofozta és összerugdosta nőtestvérét, miért is 4 napot kellett eltöltenie az áristombban. De a seborvos segítségére szorult sértett sem úszta meg fenyíték nélkül azt, hogy okot adott a viszályra;

⁴¹¹ Szepsi Szabó Gergely: *Politika. Utmutatás a polgári társaság igazgatására* (Buda, 1841.) 21. l. — Az író konzervatív beállítottságának alkalmasint egyik legékezebb bizonyítéka az, hogy — mondhatnók — az írástudók árulásaként még 1841-ben is az előzetes könyvvizsgálat, a feudális cenzúra fenntartása érdekében forgatta tollát (i. m. 201. s a köv. ll.), ekkor pedig már a cenzúra védelmezése a maradiak, Széchenyi István szavaival, a „sohamozdik” táborához való csatlakozással volt egyértelmű. Both Odön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte (A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban)* (Szeged, 1956.) kivált a 40. s a köv. ll. — Helyi vonatkozásban még döntőbb érv az, hogy 1831-ben a szegedi büntetőbírák magukénak vallották a többek között fogolyszökéssel vádolt Nagy György bűnyűgyében a védő állásfoglalását, amely szerint „a bár mely módon el vesztett szabadságát vissza szerzésére törekedő ösztönt a Honni törvények sehol sem tilalmazzák a természetnek változhatatlan törvénye pedig mindenkit szabad állapotja vissza nyerhetésére kinszeríti”. *Jkv. 1831: 327. november 3.*

⁴¹² Így pl.: *Jkv. 1799: 17. január 23., 1829: 290. december 1., 1833: 181. július 4., 252. augusztus 29.* (a sértett Varga Klára „hideg kovátsnak” nevezte az őt megrugdaló Szűts Józsefet), *1834: 75. március 7., 1836: 24. január 28., 207. október 6., 1839: 36. február 15.* — Egészen kivételesnek számít az az ítélet, amely arról vall, hogy a szegedi bünyűfnyítő törvényszék 1832-ben felmentette minden büntetés és kártérítés alól Cseh István halázmestert, noha fellökte az őt káromló, leittasodott Boldizsár Istvánt. Határozatuk indokolásául a törvényszék tagjai többek között megemlítették: a vádlott anélkül hajtotta végre cselekményét, „hogy valamely kegyetlenséget el áruló rugdosással s veréssel illetván kiozta volna” a később betegség miatt elhunyt sértettet. *Íratok. Jkv. 1832: 342. december 13.*

⁴¹³ *Jkv. 1812: 190. június 27.* Ebben az esetben indokoltan gondolhatunk arra is, hogy nemcsak azért büntetett a szegedi bíróság, mert becsületét védelmezte a vádlott, hanem mivel a káromkodást *vértlen önvédelemre alkalmatlan cselekménynek* tekintette.

„sértegető nyelvéssége megzabolázásául” két napban meghatározott szabadságvesztéssel bűnhődött és ráadásul még a 4 forintnyi orvosi költséget is fivérével közösen fizethette meg.⁴⁴ A következő évben Molnár János polgár, a Szent Demeter templom kántora állt vérengzés vétkével vádoltan a bünfenyítő törvényszék előtt. Kiderült, hogy a magáról alaposan megfélemlezett férfi a panaszos Szokolovits Izsákot „kölsönös öszvehuntzvutolás” után előbb pofon-ütötte, majd pedig dulakodás közben nyakravalójánál fogva földhöz vágta és végül, midőn az egy székhez kapott, pálcájával súlyosan megsebesítette a fején. E cselekményekért újból rendkívül enyhe büntetést szabott ki a rabokat ítélő törvényszék, hiszen a terheltet előzetes letartóztatásának beszámításán kívül fájdalomdíj és orvosi költségek fejében 19 (16+3) pengőforint kártérítésre, büntetésül a polgári kórház javára 10 pengőforint lerovására, mindent összevetve tehát csupán 29 pengőforint megfizetésére kötelezte.⁴⁵ Ilyen szellemben járt el a főkapitányi hivatal is 1841-ben, amikor Barát Faragó József panasa alapján 24 órára áristomba záratta Sipos Mátyást, aki a feljelentőt Börtsök Mihály kocsmájában, a katonaállításról összeszólalkozásuk miatt, és mert „huntsfutnak” becsmérelte, egy borral töltött palackkal főbe ütötte. Hiába védekezett Sipos a becsületén esett sérelemre való hivatkozással, a rendőrség, „hogy magának másszor Birtot válaszon” jelmondatlalt, nem tekintett el megbüntetésétől, mert véleménye szerint a feljelentett mentsége nem elegendő a büntetés kiszabásának mellőzéséhez.⁴⁶

A védhető javak problematikájának tárgyalása során külön is meg kell emlékeznünk a szegedi bírának a vagyontárgyak védhetőségével kapcsolatban kialakult állásfoglalásáról, mert e vonatkozásban, habár legtöbbször talán nem tudatosan, de mégis legalább némileg érvényt szerzett a rabokat ítélő törvényszék az értékarányosság (*proportionalitas*) gondolatának. Ennek jegyében egy 1814. évi ítélet említést sem tesz az ifj. Majoros Andrást 15 ft ellopásának megkísérléséért megölő Gera Mihály ügyében véltlen önvédelemről, hanem ehelyett többek között a vádlott haragjára és dühösségére hivatkozással ró ki egészen enyhe büntetést, testi fenyíték alkalmazása nélkül az elfogatás napjától számítandó félévi polgári fogságot.⁴⁷ 1820-ban a Dányi Ágnes lopás kísérletének elkövetésével vádoló, azt védekezése szerint mint tolvajt megverő Makra Ferenc sem kerülhetette el a 6 forintban megszabott pénzbüntetést, és még 18 ft kártérítést is kellett fizetnie, mivel a büntetőbírósnak az volt a felfogása, hogy „magának bírójává senki sem lehet”.⁴⁸ Ugyancsak ilyen megfontolás alapján kötelezte 1829-ben nagy összegű, 50 ft kártérítés megfizetésére a fenyítőszék Farkas Ferenc gazdát, aki azért hagyta alaposan helyben Ujvári Jánost, mert az a földjén lévő árkot betemette és ott ezen kívül kárt is okozott.⁴⁹ Egyáltalán nem írták a javára 1833-ban a törvényszék tagjai Zsembery Szükhátú Mátyás „borzasztó verekedő és vérengző” alperesnek azt, hogy bérését, Jenei Pétert

⁴⁴ Jkv. 1833: 6. január 3.

⁴⁵ Jkv. 1834: 144. május 15.

⁴⁶ Tanácsí Iratok. 1841: 520. Főkapitányi Panasí Jegyzőkönyv. 1841: 3. január — Erdemben szinte elhanyagolható, egyedi esetnek tekintjük özv. Dobó Györgyné Komáromi Komíati Katalin ítéletét, amelyből azt tudjuk meg, hogy azért mentették fel Molnár Imre megsebesítésének a vádja alól, mert a sértett „parázna beszédjei által a tivizakodást kezdván... maga szolgáltatott okot megverettetésére”. Jkv. 1822: 169. július 15.

⁴⁷ Jkv. 1814: 58. március 31.

⁴⁸ Jkv. 1820: 63/1. február 25.

⁴⁹ Jkv. 1829: 108. május 9.

bicskája eltolvajlása miatt, Magyar Mihályt pedig egy kéve vessző elorzálásának gyanújából verte meg.⁴²⁰ 1846-ban 3 napi börtönbüntetést állhatott ki a feljelentő Bakos István is, mivel igen csekély káráért, pipája eltörése okából ütötte le Szüts Istvánt, s ezzel egyrészt olyan időbeli túllépést követett el, melyet a bíróság nem mondott ki ítéletében, másrészt okot adott arra, hogy a sértett fiait törvénytelenül elégtételt vegyenek maguknak rajta: „Attyukat védelmezendők, illetőleg megbosszulandók, megfutamlása után ötet az útszán megverjék.”⁴²¹

Városunk rabokat ítélő törvényszéke más esetekben, ha ti. a jogtalan támadás nagyobb értékű vagyontárgy ellen irányult, helyet adott a jogos védelem kifogásának, ilyenkor is vizsgálta azonban azt, hogy az önvédelemre kellő mértékkel került-e sor vagy sem. 1815-ben Szücs István agyonveréséért egy esztendői rabsággal és negyedévenként 25 botütéssel megbüntette ugyan Kazy Józsefet, aki a védő ügyész előterjesztései szerint jogosan és szabadon (*juste et licite*) védelmezte magát, de csak azért, mert ismételt károsulásai miatt keletkezett jogos fájdalomában a lovai eltolvajlásán tetten ért áldozatot még akkor is ütötte s verte a fején, sőt mindkét szeme világától megfosztotta, amikor az már sérülései következtében elveszítette az eszméletét.⁴²² A nagyobb értékű vagyoni javaknak jogszerű védhetőségéről vallanak azok a jogeseteink, amelyek jól bizonyítják, hogy a házfelverésen, a rabláson, a juhok, illetve lovak ellopásán kapott személyek megtagolásáért, leveréséért, vasvillával megszurásáért, a jogos védelem egyéb feltételeinek fennforgása esetén, nem büntettek meg senkit Szegeden, ha a tolvaj vagy rabló ellen alkalmazott erőszaknak nem lett halál a következménye.⁴²³ Kivételként, amennyiben a jogtalan agresszió az életet (testi épséget?) is veszélyeztette, a vagyontárgyak védelmére kifejtett ölés jogosságát sem tagadta meg a szegedi bünyenyítő törvényszék, kivált akkor nem, ha a támadó *éjszakai* vagy *felfegyverkezett tolvaj* (rabló) volt. 1821-ben, mint az önvédelem természetes állapotában lévő (in statu naturali deffensae constitutum), felmentették bírái Neogradi Mihályt minden büntethetőség alól (ab omni poenaltate), mivel élete és lovai védelmében éjjél tájban csupán akkor verte agyon istállójában vasvillával Palótz Antalt, amikor az „aki Istened van hozzám ne közelíts mert meg kell halnod” fenyegetőzések mellett a sötétben személye ellen is támadólag lépett fel.⁴²⁴ Minden büntetés nélkül szabadultak 1828-ban Zsemberi György és Balog Csutora János juhászok is, akik ez utóbbi gondjaira bízott juhnyáj védelmezése alkalmával Király Kupak István

⁴²⁰ Jkv. 1833: 141. június 13.

⁴²¹ Jkv. 1846: 29. január 15. — A Bakos Istvánt megverő Szüts Antal, Szüts Imrét és Szüts Ferencet is 3 napi bebörtönzéssel sújtotta a bünyenyítő törvényszék, „mivel magukat bírál tenni bátorkodtak”.

⁴²² Jkv. 1815: 214. december 20.

⁴²³ Jkv. 1835: 193. november 13., 1836: 184. szeptember 10., Iratok. Jkv. 1839: 64. április 18., Jkv. 1841: 94. június 17., 1844: 199. augusztus 1.

⁴²⁴ Iratok. Jkv. 1821: 22. január 18. — Különösen a védelem hivatkozott nagy előszeretettel arra, hogy az éjjeli tolvaj szabadon megölhető, de ezt a kifogást sem mindig értékelte beszámítást kizáró okként a rabokat ítélő törvényszék. Így például 1823-ban a vizsgálati fogságban eltöltött 4 hónapi szabadságvesztésen kívül még további 2 hónapi tömlőc elszenvadására és 50 ft gyógyítási költség megfizetésére kötelezte Márkus Istvánt, aki Csutora Józsefet körtelopáson érte a pásztorságára bízott szőlőben, ezért elfogta és megkötözte, majd pedig meglötte, midőn bizalmával visszaélve, kötelekeinek kérésére meglazítását felhasználva, el akart szaladni. Marasztaló ítéletének indoklásául azt hozta fel a bíróság, hogy „a vasban fogott a lövésben igen hirtelenkedett”. Jellemző módon vérdíj megállapítására nem került sor, mert a sértett tolvajlása által maga adott alkalmat megsebesítésére. Jkv. 1823: 308. december 6.

éjszakai rabló halálát okozták.⁴²⁵ 1846-ban eszükbe sem jutott a büntető törvényszék tagjainak, hogy bárkit felelősségre vonjanak azért, mert „az ország szerte elhíresült Rúzsa Sándor nevű üldözés alatt lévő rablóval” közeli rokonságban állt Rúzsa Jánost a moholi községháza éjszakai kirablásakor, amikor a betyárok „kegyetlen vérengzés mellett” 10 000 forintot zsákmányoltak, a vele és felfegyverkezett gonosztevő társaival szemben kifejtett védekezés közben agyonütötték.⁴²⁶

Szigorú szabályként érvényesült Szegeden, hogy befejezett támadással szemben nincs helye vétlen önvédelemnek, másként, a védekezésnek személy védelmében a sértés befejezése előtt, a küzdelem hevében *in continenti* kell történnie, vagyon védelmében pedig legkésőbb addig, míg a zsákmánnyal vagy anélkül menekülő tolvaj le nem gyűretett, mert különben az erőszak alkalmazása büntetendő bosszúállásnak, illetve önbíráskodásnak minősül. Nincs különösebb értelme azon szép számban található ítéletek részletes ismertetésének, melyek meggyőző erővel igazolják, hogy a személy elleni agresszió lezárulása, a támadó eltávolítása vagy legyőzése után kifejtett tettelegességért büntetés járt városunkban.⁴²⁷ Ehelyett kissé közelebből csupán kettő, Bogyó József 1826. évi és Egedi József kétkezi munkás 1839. évi jogesetére utalunk. Az előbbit, Bogyó Józsefet egy hónapi rabsággal és 25 (30) botütéssel, illetőleg a testfenyítő-büntetés átváltoztatásaként 30 ft pénzbírsággal sújtotta a bűnfenyítő törvényszék, mivel az őt először megütő Szita Jánost, amikor az már a földön fetrengett, újból föbe ütötte,⁴²⁸ az utóbbit, Egedi Józsefet azonban felmentette, mert „megtámadója ellen védelmezvén magát, csak védelmezés közben vérengzette meg Csányi Antalt”.⁴²⁹ A vagyoni javak jogszerű védhetőségének időbeliségét illető mondánivalóink vonatkozásában sem vállalkozunk arra, hogy kimerítő felsorolást adjunk, hiszen e téren is megelégedhetünk néhány találó példa felemlítésével. 1826-ban 12 ft pénzbüntetés lefizetésére kötelezték a szegedi büntetőbírák Schäffer János polgárt, aki 6 icce bor ellopásáért mint megszaladt tolvajt verte ugyan meg Farkas Jánost, de elfogását követően még tovább kinozta.⁴³⁰ Nem vontak viszont felelősségre senkit 1839-ben azért, mert a Fogas Mihály tanyás gazda pajtáját juhái ellopása céljából kiásó Halász Józsefet „gonosz tettének helyszínén többszöri meg futamodása után több ütések között[t]” leverték.⁴³¹ 1846-ban ismét csak büntetést, egy-egy esztendei rabságot szabtak ki személy szerint Szélpál Jánosra és Csőke Sándorra, minthogy az éjszakának idején tyúklopáson ért Kiss Tamást, noha már elfogták és fegyverétől (puskájától) megfosztották, ezt követően „agyon verési szándék és akarat” nélkül ugyan, de annyira megverték, hogy orvosi segítség nyújthatása előtt elhalálozott, miért is vétkes viházzatlanságból elkövetett emberölésért feleltek.⁴³²

Az *in continenti* kifejtett védekezést is azonban csak akkor minősítette városunk rabokat ítélő törvényszéke büntetést egyáltalán nem érdemlő cselek-

⁴²⁵ Jkv. 1828: 21. január 22.

⁴²⁶ Jkv. 1846: 47. február 19.

⁴²⁷ Jkv. 1794: sz. n. október 10., Iratok. Jkv. 1821: 36. február 14., Jkv. 1821: 273. október 24., 1831: 1. január 3., 1832: 218. augusztus 23., 1834: 304. október 23., 1842: 98. május 27., 1846: 29. január 15., 1848: 115. július 27.

⁴²⁸ Jkv. 1826: 297. szeptember 5., 307. október 19.

⁴²⁹ Jkv. 1839: 56. március 21.

⁴³⁰ Jkv. 1826: 222. július 19.

⁴³¹ Iratok. Jkv. 1839: 64. április 18.

⁴³² Jkv. 1846: 170. június 25. — További tanulságos jogesetek: Jkv. 1815: 214. december 20., 1831: 144. május 7., 1836: 184. szeptember 10.

ménynek, ha arra a jogtalan és a megtámadott szempontjából vétkesen kiváltott támadás elhárítása céljából *mértékkel* került sor. 1826-ban 3 napig tartó áristommal lakolt 6 ft pénzbüntetés és 25 ft kártérítés megfizetésén kívül Far-
kas István, mert „által hágván az *illendőség határát*”, Danyi (Dani) Istvánt any-
nyira megtagolta, hogy ennek orvosi gyógykezelésre volt szüksége.⁴³³ A gazdai
érdekek messzemenő védelmén, az osztályszemlélet érvényesítésén túl bizonyára
azért szabtak ki 1828-ban a szegedi bírák félesztendei rabságot és két alkalom-
mal a piacon kiállandó, összesen 60 pálcaütést Kutsora András bojtárra, mivel
mértéktelenül szegült szembe az őt ittas fejfel „keményebben” megtámadó gaz-
dájával, Natsa József számadócsordással.⁴³⁴ 1829-ben „*mod nélkül történt*” vé-
dekezése miatt csak a testi büntetéstől szabadult Sebők János, de a vétkesnek
talált sértettel, id. Sebők Antallal és a — mondhatnók — pszichikai bűnsegéd-
del, ifj. Sebők Antallal közösen 10 forintot kellett lerónia az ispotály javára.⁴³⁵
1830-ban tömlőcözésének beszámításával büntette meg és 15 ft seborvosi költség
megtérítésére kötelezte a bűnfenyítő törvényszék a Benkő Mátyást önvédelem-
ből szemén megharapó Talpas József péklegényt, mert véleménye szerint a
vádoltat „*emberhez illetlen tselekedete*” csak kevéssé mentheti.⁴³⁶ 1832-ben
bírói dorgálásban részesült megtorlásként Fodor András mezei gazda, aki a fel-
jelentő Csányi Jánost, „*védelmező állapotját felül haladván*”, annyira megverte,
hogy hosszabb ideig betegeskedett.⁴³⁷ Nem kerülhette el a büntetést, bezá-
rásának ilyenként való beszámítását és a sértett javára 10 pengőforintban meg-
határozott fájdalomdíj leszámlását 1840-ben Ábrahám Jánosné Puskás Agnes
sem, minthogy a panaszos Ábrahám Eerzsébetet „sérelmesben megverte, mint
sem ön védelme kívánta volna”.⁴³⁸ Felmentette viszont az ítélőszék 1843-ban
minden hátrányos jogkövetkezmény alól Nagy Antal kocsmárost, mert arra
a meggyőződésre jutott, hogy az adott esetben, amikor ti. két nő támogatásával
őt férfi ellen mindkét résről, kölcsönös vérengzés mellett küszködött, „*az ön-
védelem mérsékletének kihágásával sem*” terhelhető.⁴³⁹ 1846-ban Varga József-
nek viszont már 40 pengőforint kártérítést kellett fizetnie fájdalomdíj és or-
vosi költségek fejében fele-fele arányban megosztva, mivel Ábrahám Túres An-
talt a Putri elnevezésű csárdában súlyosabban sebesítette meg a fején, „mint
amennyire az általa — a sértett által — okozott czivakodás közbe is ... szabad
lehetett”, s ezzel a cselekményével „*az ön védelmi határt túl lépte*.”⁴⁴⁰

Kérdéses az, hogy a védekezésnek a támadás tartama alatt és mértékkel
való alkalmazása jogi kötelességnek számított-e Szegeden vagy pedig nem. Ada-
taink azt kellően bizonyítják, hogy védelmi magatartás *jogosan* csak in conti-
nenti volt kifejezhető, a mérték betartására vonatkozó kötelezettség természetét

⁴³³ Jkv. 1826: 244. július 24.

⁴³⁴ Kutsora András „iszonyú” káromkodások között vasvillát fogott gazdájára, sőt
a nála levő bicskával még meg is sebesítette őt. A szegedi bírák dicséretére megje-
gyezzük, hogy ebben az esetben nem hagyták magukat *kizárólag* az elnyomó osztály
szempontjai által vezéreltetni; ennek jeleként az agresszorként fellépő számadó sem
kerülte el egészen a büntetést, minthogy 30 pálcaütést kellett elszenvednie. Jkv. 1828:
231. október 1.

⁴³⁵ Jkv. 1829: 240. október 1. — A büntetést annak ellenére szabta ki a bűnfenyí-
tó törvényszék, hogy az „el vádolt a meg verettetett Sebők Antal ellen magát egye-
dül védelmezte, és a veszekedést is ez kezdette”.

⁴³⁶ Jkv. 1830: 295. október 25.

⁴³⁷ Jkv. 1832: 268. október 4.

⁴³⁸ Jkv. 1840: 203. október 15.

⁴³⁹ Jkv. 1843: 176. július 27.

⁴⁴⁰ Jkv. 1846: 48. február 19.

illetően azonban már nem adnak ilyen egyértelmű, bizonyosságot tartalmazó feleletet. Mint fentebb láttuk, városunk büntetőbírása az illendőség határain való túllépésre, emberhez illetlen cselekedetre, természeti kötelesség megsértésére hivatkozással szabott ki büntetést a mértéktelenül védekezőre a — véleménye szerint — szükségesnél nagyobb erőszak alkalmazásáért, ha nem elégedett meg pusztán azzal az indoklással, hogy azért fenyt büntetőjogi eszközökkel, mert a megtámadott áthágta a jogos védelem határait.⁴⁴¹ Ebből arra következtethetnénk, hogy a lehető legenyhébb eszközökkel és módon gyakorlandó védekezést — Szlemenics Pál felfogásával teljes összhangban⁴⁴² — inkább erkölcsi mint jogi kötelességnek tekintették városunk büntetőbírái, de mégis az látszik valószínűbbnek, szinte bizonyosnak, hogy nem tettek ilyen merev elkülönítést az erkölcsi és a jogi kötelesség között, az erkölcsi indokolást alighanem csak a nagyobb nyomatek kedvéért használták fel. Megítélésünk szerint különben is az a döntő, hogy erkölcsi indokok alapján vagy azok nélkül, jogi megtorlással, büntetéssel sújtották azt a vádlottat, aki az agresszort mértéktelenül bántalmazta, kivált, ha megölte.

A jogos védelem korabeli megítélése szempontjából egyáltalán nem érdektelen kissé közelebbről megvizsgálnunk azt, hogy a szegedi rabokat ítélő törvényszék milyen címen mentette fel a vétlen önvédelem kifogására hivatkozó vádlottat. A modernebb büntetőjogok rendelkezései szerint a jogos védelem a cselekmény jogellenességét rekeszti ki, azaz jogellenességet kizáró ok. A kor magyar jogtudománya az önvédelemnél nem annak jogosságára, hanem vétlenségére helyezte a hangsúlyt. Álláspontja szerint nem tekinthető az *akarat* okozatának, szabad tettnek, csupán idegen erők szülöttének az olyan cselekmény, amelyre például az önvédelmet megengedő természeti törvény szükségképpen kényszerít.⁴⁴³ Ezzel összhangban városunk büntetőbírái is *nem jogellenességet, hanem vétkességet kizáró körülményként* kezelték ezt a jogintézményt.⁴⁴⁴ 1822-ben azért szabadult minden hátrányos jogkövetkezmény alól Gyetvai Mihály, noha Zsemberi György fejét beszakította és Rósa Ferencet megtagolta, mert „a meg történt ütés is *nem szánt szándékból* hanem önnön

⁴⁴¹ A jogos védelem határainak átlépésére további jogesetek pl.: Jkv. 1811: 244-5. október 21., 1815: 214. december 20., 1825: 195. július 19., 1829: 228. szeptember 15., 1831: 331. november 3., 1833: 76. március 28., Iratok. Jkv. 1836: 189. szeptember 22., Jkv. 1839: 36. február 15., Iratok. Jkv. 1840: 231. november 19. (az elmarasztalás indokolása: Batki István „ön-védelmi körét néműleg túl hágtá”), Jkv. 1841: 84. május 27. (a Kátai Jánost botjával agyonsújtó Fényes Turj Antalt azért büntették egy esztendei ratsággal és negyedévenként 20 pálcaütéssel, mert „az engedett módot túl hágó védelmében tette légyen az egyetlen egy de halált okozó ütést az agyon ütött fejére”), Jkv. 1845: 143. június 19., 180. augusztus 14. (Parragi Csicsó Mihály kanászbojtár 15 pálcaütéssel való regulázásának indoka az volt, hogy „védelmezési határon túl kirugott”), Jkv. 1846: 361. december 9. (Engi Vincét, „mint a büntelen ön-Védelem határáni túlhágásával halált okozó” terheltet fenyítették egy évi ratsággal Kámán Pál megöléséért), Jkv. 1846: 372. december 10., 1848: 163. szeptember 15. (Lovászy Györgynek „mint az ön védelmi határt tetemes megsértéssel túlhágó s vérengző”-nek büntetésül számították be előzetes letartóztatását).

⁴⁴² Ld. fentebb a 346. jegyzetet.

⁴⁴³ Vuchetich 42. l., Szlemenics (1836) 46. l., (1847) 42. l., Szokolay 46. l.

⁴⁴⁴ 1820-ban a védelem is arra hivatkozott Csötneky Ádám, Oláh Ádám, Domonkos József és társaik bűnügyében, hogy az áldozat, id. Halász Mihály meg akarta ölni az elsőrendű vádlottat, s minthogy az *in statu naturalis defensae constitutus* fatalem illum ictum *non vindictae studio, aut deliberato animo, verum casualiter, et in sui defensam intulerit*, adeoque pro homicida voluntario canonisari non possit. Jkv. 1820: 132. április 5.

védelmeséből esett”.⁴⁴⁵ Tíz esztendővel később, 1832-ben Martonosy Mihály felmentését azzal indokolta a bünyfenyítő törvényszék, hogy kizárólag saját magát védelmezve, az előre nem látható és a panaszsot megsebesítő „véletlen ütést ejthette”.⁴⁴⁶ Hasonló szellemben jártak el az ítélőszék tagjai 1839-ben is, amikor Piroška Bálint polgár rendi állású szűcs mestert azért mentették fel, mivel „nem akarattól”, hanem megtámadtatása alkalmával, védekezés közben, így tehát „véletlenségből” vérezte meg Koppi Jánost.⁴⁴⁷

Ha városunk büntetőbíró sága nem állapíthatott meg *casus*-t, akkor a jogos védelem mentségére utaló terheltet vagy szándékosságért, álnokságért (*dolus*), vagy gondatlanságért, vétkes vigyázatlanságért (*culpa*) büntette meg. Szándékosság fennforgása esetén rendszerinti büntetést, szándékos emberölésért például halálbüntetést szabott ki,⁴⁴⁸ gondatlanságért azonban a szokásosnál enyhébb fenytéket alkalmazott.⁴⁴⁹ Így például 1834-ben Tárnok Gábort önvédelmi állapotában az „akarattján kívül történt... minden szándéka nélkül halálössá vált vigyázatlan ütésért” az előzetes letartóztatásban töltött szabadságvesztésen kívül még egy hónapi rabsággal sújtották a szegedi rabokat ítélő törvényszék bírái.⁴⁵⁰ 1842-ben elzárásának büntetésül beszámításával szabadult Vecsernyés Gáspár, aki Mera (Mora) Mátyás kezét egy nyárfahusánggal eltörte. Csupán a 10 pengőforintra rúgó orvosi költségeket, valamint a 20 pengőforintban meghatározott fájdalomdíjat kellett megfizetnie, mivel a vád tárgyává tett vérengzést „egyedül felbosszantásából, nem pedig előre eltökélve követte” el.⁴⁵¹ Szélpál Jánost és Csőke Sándort 1846-ban egy-egy esztendei raboskodással büntette meg a bünyfenyítő törvényszék az általuk fel nem ismert, éjszakai tyúklopáson kapott és puskával felfegyverkezett Kiss Tamás agyonveréséért. Marasztaló ítéletének indokolásául azt hozta fel, hogy az „agyon verési szándék és akarat” nem bizonyítható ugyan be ellenük, de az igen, hogy a már elfogott és lefegyverezett tolvajt tovább is súlyosan bántalmazták és a verés az orvosi boncolás szerint a sértett bal lábszárcsontjának törése és a mellső „síp ütér” elszakadása miatt bár feltételesen, mégis halálos volt.⁴⁵²

A szegedi joggyakorlat szerint vétlen önvédelem kifejtésére mértékkel és a jogtalan támadással egyidejűleg nemcsak a megtámadott, hanem az ő érdekében bárki más is jogosult volt.⁴⁵³ Azonos feltételek mellett az idegeneken kívül természetesen jogosan védhette a leszármazott felmenő ági rokonát,⁴⁵⁴ a szülő gyermekét,⁴⁵⁵ védhették egymást a hitvestársak⁴⁵⁶ és egymás segítségére siet-

⁴⁴⁵ Jkv. 1822: 39. február 8.

⁴⁴⁶ Ld. fentebb a 358. jegyzetet.

⁴⁴⁷ Ld. fentebb a 360. jegyzetet.

⁴⁴⁸ Iratok. Jkv. 1821: 36. február 14., Jkv. 1824: 332. december 29.

⁴⁴⁹ Pl.: Jkv. 1814: 58. március 31., 1815: 214. december 20., 1823: 308. december 6., Iratok. Jkv. 1827: 148. augusztus 9., Jkv. 1829: 240. október 1., 1836: 207. október 6., 1842: 152. augusztus 4., 1846: 361. december 9., 372. december 10.

⁴⁵⁰ Iratok. Jkv. 1834: 316. november 6.

⁴⁵¹ Jkv. 1842: 98. május 27.

⁴⁵² Jkv. 1846: 170. június 25.

⁴⁵³ Jkv. 1821: 319. december 14., 1825: 182. július 13., 1831: 263. augusztus 25., 1843: 176. július 27.

⁴⁵⁴ Jkv. 1821: 273. október 24., 1831: 331. november 3., Iratok. Jkv. 1841: 46. április 1., Jkv. 1846: 29. január 15.

⁴⁵⁵ Jkv. 1835: 141. szeptember 11.

⁴⁵⁶ Jkv. 1843: 176. július 27., 1845: 305. december 18., 1846: 198. július 23. — Alapítan gyanú azonban természetesen hitvestárs védelmezésére sem jogosított fel senkit. 1846-ban egy heti rabsággal büntette és kártérítésre kötelezte a szegedi büntetőbíró-

hettek az oldalági rokonok, kivált a testvérek.⁴⁵⁷ Mindezekben túlmenően rendelkezésünkre állnak olyan adatok is, amelyek azt bizonyítják, hogy egyes esetekben a *segélynyújtás* a megtámadott javára nem pusztán megengedett lehetőség, amellyel ha neki tetszik, bárki élhet, hanem egyenesen jogi és erkölcsi *kötelesség*.^{457a} 1828-ban súlyosan megbüntette városunk bünyenyítő törvényszéke Rosa János, Jambrik János és Bende József pásztorokat, mert „tserényüknél, ámbátor látták, hallották és tapasztalták, hogy az ott lappangó 3 betyárok a nemes városnak bátorságbéli két pusztázó katonái jelessen Viszneyi János, és Halász másképp Gatsi János ellen keltek s őket ütötték, mindazonáltal nem hogy segítségükre lettek volna, sőt inkább élet, és halál között forgó veszedelmüket tsendessen nézván — azokat le verni hagyták”.⁴⁵⁸ Segély megtagadása címén 1848-ban Nyári Bordó József gulyás sem kerülhette el a megtorlást, az egy hónap időtartamú rabságot, mert nem sietett a lótolvajok által megtámadott, levert és állataitól megfosztott Sebők Ferenc védelmére, sőt a segítségadást hajtárjainak is megtiltotta.^{458a} 1829-ben hiába fordult panaszával a rabokat ítélő törvényszékhez nemes Kassay László „tzivakodásai miatt Legény társai közt nevezetes patvarkodó” kalaposlegény, elégtételt kérve megveréséért, mivel kiderült, hogy ő támadta meg először gazdasszonyát, Rantzig István polgár rendi állású kalaposmester feleségét, Kováts Annát, s e tetteivel „Boros Ferentz legény társának, a ki *gazdasszonyát menteni kötelessége szerint tartozott*”, kellő és elegendő okot szolgáltatott az erőszakos fellépésre, a vérengzésre.⁴⁵⁹

E témával összefüggő mondanivalónk lezárásaként még csupán az a kötelesség hárul reánk, hogy eredményeinket röviden összegezzük. A szegedi rabokat ítélő törvényszék büntetőjogi gyakorlata szerint *vétlen önvédelem az a cselekmény, amely más eszközök hiányában a megtámadott vagy érdekében bárki más által az agresszió tartalma alatt a szükséges mérték betartásával gyakorolható, egyes esetekben gyakorlandó a megtámadott élete, testi épsége, szabad-*

ság Lovászy János polgárt, mert álláspontja szerint meggyőződhetett arról, hogy az általa megsebesített Furlain András és Lekus János gyalogos posztókereskedők nem akarták megölni feleségét. Jkv. 1846: 300. október 21.

⁴⁵⁷ Jkv. 1825: 347. december 23., 1829: 3. január 10., 1834: 304. október 23., Iratok. Jkv. 1841: 207. december 2., Jkv. 1847: 381. december 30.

^{457a} Általában a bűncselekmények elkövetésének a megakadályozását, a segélynyújtást a XIX. század jogi írói, személy szerint Vuchetich, Szlemenics és Szokolay, a XVII. században működő Kitionich János, valamint a XVIII. században Bodó Mátyás és Huszty István véleményétől eltérően, nem tekintették jogi kötelességnek mindenki számára (Pauler I. kötet 112. l.), a szegedi büntetőbírói gyakorlat azonban e vonatkozásban nem őket követte.

⁴⁵⁸ Jambrik Jánost és Bende Józsefet fejenként félévi tömlőre és negyedévenként „rajtok elverendő” 25 botra, Rosa Józsefet tolvajlásért is két esztendei tömlőre és félévenként 50 botra ítélte a szegedi büntető törvényszék. Jellemző érveléssel utasította el a védelemnek azt a kifogását, hogy a „tselekvő kötelességnek elmulasztása vétkül nem tulajdoníthatatik”. Véleménye szerint ez az „állítás éppenséggel meg nem állhatna: mert a pásztorok a közönségek által fizetettvé éppen csak a bátorság végett tartattattnak, s így a mennyivel inkább szorossabb kötelességükben áll a pásztoroknak mindent tehetségük szerint a bátorságra meg tenni; — annyival iszonyatosabb vétek volt tömlük a... mezei katonákat... nem segíteni”. Jkv. 1828: 21/1. január 22.

^{458a} Jkv. 1848: 136. augusztus 17. — Miként 1848-ban Nyári Bordó József esetében, aki nem tisztségviselőket, hanem *magánembereket hagyott cserben*, hasonlóan közel húsz évvel korábban, 1829-ben is megbüntette (25-25 botütéssel) a szegedi rabokat ítélő törvényszék ifj. Németh Mihályt, Palotás Tsitsadó Imrét és Krabóth Jánost, mert lopott juhokat hajtó ismeretlen egyének által ártatlanul megvert károsultnak, „noha a verekedést látták, segedelmére nem mentek”. Jkv. 1829: 315. december 23.

⁴⁵⁹ Jkv. 1829: 278. november 19.

sága, nemi tisztasága, talán csak nagyobb értékű vagyoni javai ellen intézett, vagy ezeket közvetlenül fenyegető, vétlenül kiváltott, objektív értelemben törvénytelen igazságtalan (jogellenes) támadás visszaverése érdekében. A vétlen önvédelem beszámítást kizáró ok, amely azonban a korabeli felfogás értelmében nem a cselekmény jogellenességét, hanem a tettes vétkességét zárja ki. A vétlen önvédelem közben kifejtett cselekmény véletlennek, casus-nak minősül. Határainak átlépése (excessus) esetén a védekező magatartás elveszíti vétlen jellegét, s ennek következtében a tettes kivételesen szándékosságért, tipikusan vétkes vigyázatlanságért, gondatlanságért felel. Ha az önvédelemmel kapcsolatosan a büntető törvényszék vétkes vigyázatlanságot állapít meg, a vigyázatlanság fokától függően a vádlott a szokásosnál jóval enyhébb, szélső esetben formális büntetésben részesül.⁴⁶⁰

8. A fenytőjog

A fenytőjog gyökerei a messzi múltba nyúlnak vissza, arra az időre, amikor az ősközösségi, matriarkális társadalmi rendet a termelőerők fejlődése következményeként új rendszer, népünk történetében a patriarkális pásztorlásadalm rendje váltotta fel. Ebben az időben a családfő, a patriárka, akinek a hatalma a családi vagyont érintő sajátos tulajdonán nyugodott, jogilag korlátlanul rendelkezhetett nagycsaládjának valamennyi tagja felett, ide értve feleségén és a vele rokonsági, sógorsági viszonyban állókon kívül a szolgákat is. Ilyen minőségben élet és halál ura volt, bár a család javait önkényesen nem oszthatta szét, kivált nem idegeníthette el.⁴⁶¹ Szent László király I. törvényének 13. cikke szerint büntetlenül megölhette házasságtörésen ért feleségét, a XIII. század első feléből származó források pedig azt igazolják, hogy még ekkor is jogában állott gyermekeit rabszolgául eladni vagy elzalogosítani.⁴⁶² A későbbi társadalom- és jogfejlődés során mérséklődött a család fejének korlátlan hatalma; nem elég szabatosan meghatározott, de mégis jogilag körülírt és a fenytőjogot magában foglaló *atyai hatalommá*,⁴⁶³ illetve a feudális jog által elismert *gazdai fenytőhatalommá* szelődött, amellyel a feljogosítottak nemcsak „szükség esetén” éltek, hanem gyakran alaposan visszaéltek.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Nem dönthető el teljesen megnyugtatóan, hogy az *excessus*-t enyhítő körülményként értékelte-e a szegedi rabokat ítélő törvényszék vagy sem. Valószínűnek látszik, hogy annak is. Bár a vétlen önvédelem határainak átlépésére utaló ítéleteink között egyetlenegy sem találtunk olyat, amely kifejezetten enyhítőként méltányolta volna a túllépést, de a sok, olykor egészen névleges büntetés kiszabása azt látszik igazolni, hogy a vétkességi fokozat csökkenésének (szándékosság helyett gondatlanság) megállapításán túl városunk büntetőbíróháza az *excessus*-t külön *enyhítő körülményként* is figyelembe vette döntése meghozatalánál.

⁴⁶¹ László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete* (Budapest, 1944.) 166. s a köv. ll., Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (Közlöny, 1947.) 70. s a köv. I. Molnár Erik: *A magyar nép őstörténete* (Budapest, 1954.) 132. s a köv. II. — Külföldi analógiákat is nyújt Tagányi Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről* (Budapest, 1919.) 33. s a köv. II. és Murarik Antal: *Az ősiség alapintézményeinek eredete* (Budapest, 1938.) 21. s a köv. II. — Az újabb német jogtörténeti irodalom ugyancsak nagy nyomattékkal hangsúlyozza, hogy a germánoknál is büntetőhatalmat gyakorolt a házközösségen belül a közösség feje. Conrad, Hermann: *Deutsche Rechtsgeschichte* (Karlsruhe, 1954.) I. kötet 65. I.

⁴⁶² Tagányi i. m. 38. s a köv. I.

⁴⁶³ *Tripartitum* I. r. 51. c. 5. §. 54. c. 3. §; 1723: CXI. tc. — A Quadripartitum vonatkozó rendelkezéseire ld. Degré Alajos: *A Névkönyv büntetőjogi elvei*. 40. I.

⁴⁶⁴ Sági Vilmos: *A mezőgazdasági bér munkásság munkaszerveződéseinek egyes kérdései a XVI. sz.-tól 1848-ig* (Budapest, 1962.) 100. s a köv. II.

Korszakunk jogfelfogását a fenytőjoggal kapcsolatosan mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy korabeli büntetőjogásaink közül még a magyar feudális büntetőjog utolsó összefoglalója, Pauler Tivadar is, aki tankönyvét egyébként már jóval 1848 után tette közzé, csak egészen mellékesen emlékezett meg erről az akkor élő, sőt javában virágzó jogintézményről a büntett nemeinek ismertetésénél.⁴⁶⁵ Bővebb tájékoztatást nyújtanak idevágóan a kor magyar magánjogászai műveik azon helyein, ahol a szülői, atyai, gyámi, földesúri és gazdai hatalomról fejtik ki nézeteiket.⁴⁶⁶ Hosszadalmasabb részletezés helyett csupán egy 1822-ben megjelent magánjogi szakmunkára hivatkozunk, amely szerint a gyermekek a szülők hatalma alatt állanak, akik őket „tagjaik épsége, egészsége s életek veszedelme nélkül fenytőthetik, ha érdemlik”, a cselédek pedig vállalt kötelezettségeikre, ezekkel szorosan összefüggő tiszteletre és engedelmességre vonatkozóan (szerződésileg) házigazdai hatalom alá vetették magukat, „mellynek erejével mértékletesen meg is fenytőthetnek”.⁴⁶⁷

Itt sem tekinthetünk el attól, hogy ki ne térjünk a reformkori büntetőjogi kodifikációs munkálódások eredményeként létrejött kodex-tervezetek vonatkozó rendelkezéseinek bemutatására. Az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat a kriminalitást magában nem foglaló deliktumokról és azok büntetéséről (*de delictis criminalitatem non involventibus, eorumque poenis*) szóló III. része IV. cikkelyének 6—7. §-aiban csak egészen futólagosan emlékezik meg a fenytőjogával mértéktelenül élő szülő, gyám, nevelő és mesterember büntetéséről,⁴⁶⁸ az 1843. évi tervezet azonban már részletekbe menő szabályozást tartalmaz, különös részében egy önálló fejezetet (XXVIII.) szentel „a fenytőési jognak gyakorlásában elkövetett visszaélések”-kel kapcsolatos büntetőjogi problémáknak. A Deák Ferenc vezetőszerepe mellett létrejött javaslat 283. §-a kimondja, hogy fenytőjogot törvényszerűen gyakorolhatnak: 1. a szülők hatalmuk alatt álló, kiskorú gyermekeik, 2. a gyámok gyámságukra bízott kiskorú árvák, 3. a közszolgálatban álló pedagógusok a nevelőintézet szabályai szerint tanítványaik, 4. a magánnevelők, ha erre az illetékes szülőktől vagy gyámoktól felhatalmazást kaptak, növendékeik, 5. a földesurak az úrbéri törvények által világosan meghatározott esetekben és korlátok között jobbágyaik, 6. a mesteremberek, kal-márok, valamint kereskedők, ha az érdekelt szülők vagy gyámok szerződésileg ki nem rekesztették, a tanulás céljából náluk lévő kiskorú inasok és végül 7. a gazdák (az úr), amennyiben ezt törvény vagy szerződés ki nem zárja, illetve nem korlátozza, szegődött cselédek felett. A következő szakaszok (284—288. §)

⁴⁶⁵ „Fegyelmi esetek, cselekvények: melyek által bizonyos körök intézkedései, felügyeleti vagy nevelési hatalmánál fogva — írta — az illetők, javításukra, kötelességeik szabatosabb teljesítésére célzó fenytők alá vétetnek.” Pauler I. kötet 63. l.

⁴⁶⁶ Huszty I. könyv 71. s a köv. II. II., könyv. 121. s a köv. II., Kövy 88. s a köv. 123. s a köv., 133. s a köv. II., Kelemen I. könyv 330. s a köv. 404. s a köv., 401. s a köv. II., Szűcs 20., 23. s a köv. I., Frank I. kötet 126., 175. s a köv. II., Fogarasy 41. s a köv., 60., 65. l. — A feudáliskori atyai hatalomról és gyámságról rövid összefoglalás található Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. 326 l.

⁴⁶⁷ *A magyar polgári törvény* (Sárospatak, 1822.) 49. s a köv., 60. l.

⁴⁶⁸ *Codex de delictis* (1827) 73. l. E törvénykönyv rendelkezései szerint a fenytőjoggal való visszaélés egy naptól három hónapig terjedhető szabadságvesztéssel büntetendő, a háromhónapos maximum csak a gyámokra és nevelőkre szabható ki, a mesteremberekre legfeljebb egy hónap, a szülőkre pedig a legrosszabb esetben 8 nap időtartamú karcér. — Az 1792. évi tervezet I. része XII. artikulusának 7. §-ában a 12 esztendősnél fiatalabb gyermekekkel kapcsolatosan kimondja, hogy „bűncselekmény” elkövetése miatt nem vehetők közkereset alá, *de domestica Parentum, Tutorum, Superiorum aut Moderatorum correctio habet locum. Codex de delictis* (1792) 43. l.

a fenytőjog gyakorlása címén elkövetett törvénysértések eseteit és azok büntetését tárgyzó rendelkezéseket foglalnak magukban. Különösen tiltják e jog kiterjesztését olyan személyekre vagy esetekre, akik, illetve amelyek nem tartoznak fenytőhatóság alá. Büntetni rendelik továbbá a megengedett fenytési nem helyett más vagy súlyosabb nemű, szeméremsértő vagy egészséget veszélyeztető fenytékekhez nyúló, általában a fenytőjoggal kegyetlenkedve visszaélő személyeket. A 289. § a kiskorúak ellen elkövetett fenytési kihágásért bárki feljelentésére közkereset alá vételt ír elő. Nem így a teljeskorúak vonatkozásában, akiknél ugyanis ezt a *sértett panaszától* teszi függővé, kivéve, ha köztisztviselő hivatalos hatalmával követte el a visszaélést, illetve ha abból halál vagy olyan más sérelem következett be, amely a törvény szerint enélkül is közkereset alá veendő.⁴⁶⁹

Ami most már a szegedi rabokat ítélő törvényszéknek a fenytőjog bírói értékelésével kapcsolatos joggyakorlatát illeti, mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy városunkban kik és milyen személyek felett gyakorolhatták ezt a feudális társadalmi rendszer igényeinek annyira megfelelő jogosítványt. Bár nincsenek megfelelő számmal közvetlen adataink, mégsem lehet kétséges, hogy a *szülők*, valamint az őket helyettesítő *gyámok* gyermekeik, gyámoltjaik nevelése érdekében szóbeli és — mi több — testi fenytéket egyaránt alkalmazhattak. Erre kell következtetnünk abból a tényből, hogy vizsgált korszakunkban egyetlen szegedi szülőt, illetve gyámot sem vontak felelősségre azért, mert fián vagy leányán, illetve gyámgyermekén becsület- vagy testi sértést követett el. Ezzel teljes összhangban 1819-ben mintegy helyeslően vette tudomásul az ítélőszék azt, hogy a 11 esztendőes Ónozó Jánost édesanyja a tethelyen, in flagranti megverte azért, mert Csávicz Pétert egy lapáttal igen súlyosan megsebesítette.^{469a} De közvetve ezt támasztja alá az az 1846. évi ítéletünk is, amely meggyőzően bizonyítja, hogy a szülők számára, habár nem a testi sértést, a szóbeli, talán a tetteges becsületsértést azonban bizonyára magában foglalható fenyték alkalmazása még teljeskorú leszármazottaikkal szemben sem volt tilos. Az itt tárgyalt esetben azért büntette meg szigorú dorgálással a bünyfenytő törvényszék Debrecenyi János 32 esztendőes, polgár rendi állású asztalosmestert anyja és anyósa ellen használt ocsmány kifejezései miatt, „mivel — meggyőződése szerint — a gyermek szülei iránt, — habár azok *keményebb szavakkal fenyténék* is gyermeki tisztelettel tartoz”-ik.⁴⁷⁰ Hogy mennyire méltányolták városunk büntetőbírái a fenytőjogot is tartalmazó szülői hatalmat, mi sem igazolja jobban, mint az egyik 1825. évi jogesetünk. Eszerint Molnár Imrét, aki már 21. életévét taposta, atyja iránt tanúsított engedetlensége miatt, alighanem annak kérésére, letartóztatták és csak akkor engedték szabadon áristomának büntetésül beszámítása mellett, amikor „jobbúlását ígerte”.^{470a}

⁴⁶⁹ Fayer I. kötet II. rész 70. s a köv. II. — Legalább itt megemlítjük, hogy a javaslat 186. §-ának d) pontja értelmében a 283. § szerint fenytőjoggal rendelkező személyek közül e joguknál fogva a szülők nyolc, mások három napig büntetlenül letartóztathatják a fenytőhatalmuk alatt állókat, 282. §-ának a) pontja rendeletéből pedig tetteges becsületsértést, sőt könnyű testi sértést követhetnek el ellenük. I. m. 53., 70. l. — A Codex Josephina I. része 146. §-a is megengedte az atyának és gyámnak, hogy kiskorú fiát (gyámoltját) „a házi fenytékeknek okáért” maximum 3 napig fogva tartsa. *Közönséges törvény* 69. l.

^{469a} Ld. fentebb a 37. jegyzetet.

⁴⁷⁰ Jkv. 1846: 235. *augusztus* 26.

^{470a} Jkv. 1825: 140. *május* 17.

A kiskorúak feletti fenytőjog nemcsak a szűlőket (gyámokat) illette meg a házi körben, hanem a *nevelőintézetek pedagógusait* is, akik azonban — úgy látszik — csak az intézet szabályai szerint élhettek ezzel jogszerűen. Erre vall az a vétlen önvédelemnél fentebb már részleteiben ismertetett jogesetünk, amelyből többek között az derült ki, hogy városunk büntetőbírósa 1828-ban mesterlegényekkel tömegverekedésbe bonyolódott, renitenskedő diákoknak „*annak rendje szerént*” való szoros kérdőre vonása és példamutató megzabolázása, megbüntetése tárgyában kereste meg a piaristák gimnáziumának akkori igazgatóját, Gubitzer Ferencet.⁴⁷¹ A törvényszéki megkeresés eredményéről sajnos semmit sem tudunk, de mégis az a véleményünk, hogy a gimnázium falain belül sor került a verekedésben vétkesnek talált diákok megfenyítésére. Egészen bizonyosnak tűnik, hogy 1830-ban is az iskola fenytette meg Janovják József 22 esztendőös tanulót, mert különben a tolvajságért kicsapott fiatallembert Spányik Glitsér direktor kérésére az ítélőszék nemcsak születési helyére kísértette volna vissza Árva vármegyébe, hanem e főként biztonsági jellegű intézkedés foganatosításán túlmenően, megbüntetésről sem felejtkezett volna el.^{471a} Legalább valószínű, ha nem éppen bizonyos, hogy a nevelőkkel ellentétben *nem illette* meg a fenytés joga a *házigazdát* ellátására bízott, *kosztos diákjai* rovására. Bizonyítékként sajnos csak egy jogesetre hivatkozhatunk, amely szerint 1823-ban a szegedi rabokat ítélő törvényszék Berta Andrásnak kilenc nap időtartamú polgári áristomát számította be büntetésül és a sértettek illendő megkövetésére kötelezte őt, mivel „*az házánál quártyeion lévő két Deákokkal illetlenül bánt, s azokat meg verni bátorkodott*”. A verés egyébként nem lehetett súlyos, mert hiszen az elmarasztaltnak sem fájdalomdíjat, sem orvosi költségeket nem kellett fizetnie.⁴⁷²

Problematisabb az, hogy a *férjnek* volt-e fenytőjoga feleségével szemben vagy sem. A jelek szerint, bár kétségtelenül a gyermekeire vonatkozóan jóval korlátozottabban, de megillette ez a jog. Látszólag ellentmondanak e megállapításnak azok a jogeseteink, amelyek arról vallanak, hogy a nejüket bántalmazó férfiakat jó néhányszor kisebb vagy nagyobb büntetéssel, dorgálással, 12—30 botütéssel, 12 órától egy hónapig terjedő áristommal, katonának adással, előzetes letartóztatásuk beszámításával sújtotta a szegedi rabokat ítélő törvényszék, közelebbi vizsgálódások eredményeként azonban az is a szemünkbe ötlük a férjet marasztaló ítéletek indokolásából, hogy büntetésre ezekben az esetekben inkább csak azért került sor, mert a vádlottak hitvestársukat „*minden ok nélkül*”⁴⁷³ *crudelius, inhumanus, rútul, tetemesen, kegyetlenül, veszedelmes eszközrel* verték, harapdálták, vérezték, tagolták, támadták meg.⁴⁷⁴ Arra is van példánk, hogy 1799-ben Majzlinger József komondorral hárapattatta meg előzőleg kegyetlenül elvert feleségét, amiért természetesen ő sem kerülhetett el a közel egy hónap időtartamú, közmunkán töltendő fogságot.^{474a} 1812-ben Benák Pált is katonai szolgálatra jelölték, illetve ha nem vonulhatna be két-

⁴⁷¹ Ld. fentebb a 393. jegyzetet. Hasonló eset: Jkv. 1832: 213. augusztus 23.

^{471a} Jkv. 1830: 37. február 20.

⁴⁷² Jkv. 1823: 329. december 19.

⁴⁷³ Jkv. 1794: sz. n. május 23., sz. n. október 8., 1796: sz. n. január 11.

⁴⁷⁴ Jkv. 1790: 11. január 22., 1792: sz. n. augusztus 6., 1797: sz. n. április 6., sz. n. szeptember 9., sz. n. szeptember 16., sz. n. november 28., 1808: 244. szeptember 12., 268. október 18., 1811: 197. szeptember 23., 1812: 438. szeptember 14., 1813: 106. május 5., 319. augusztus 30., 1820: 157. április 28., 1823: 225. szeptember 12., 1827: 217. december 6., 1830: 137. június 11., 221. július 22., 1833: 182. július 4., 332. október 31.

^{474a} Jkv. 1799: 137. december 5.

szerre kiállandó, összesen 60 botütésre kárhoztatták többek között feleségének, Szögi Klárának iszonyú megverése miatt (*ob diram verberationem uxoris suae*).⁴⁷⁵ Hasonlóan rendkívül durván bántak nejükkel Török István faragó és Opotzki Barta József hajólegény: az előbbi 1831-ben asszonya „hajából, hóna allya, s szemérem testén lévő szöréből fürtöket ki szaggatván az ott levők[ne]k botránkoztatást okozott”,^{475a} az utóbbi pedig 1833-ban hitvese, Erdélyi Magdolna orrát harapta el.^{475b}

Más volt a helyzet, ha a feleség okot adott megverettetésére vagy a férj a kegyetlenséget kerülve fenyegette asszonyát. 1810-ben büntetésre való legcsekélyebb utalás nélkül szabadon engedték a szegedi büntetőbírák Rátz Ádámot, aki nejét, Tzakó Klárát bántalmazta, mivel az orvosi bizonyítvány szerint nem kellett tartani a menyecske halálától.⁴⁷⁶ Nem büntették meg 1832-ben Mondájsz Mihályt sem, mert bebizonyosodott, hogy hitvesét, Szöllösi Ilonát prédáló élete, valamint azért verte meg, mivel méltó haragra gerjesztette többek között alaptalan féltékenységeivel.⁴⁷⁷ Alig két hónappal később csak a kegyetlenséget, nem a verést vetették a szemére Budai János polgárnak, de az érdemelt büntetés alól felmentették, minthogy a tettegesséig fajult viszály „fő oka és ingere” a bepanaszolt hitespárja volt.⁴⁷⁸ 1836-ban Vida Mihály polgárt is, aki pedig nejét „szerfelett” ütlegette, mindössze „zokony meg feddással” büntették és maga, továbbá indulatai mérséklésére intették, mert „feleségének megverésére annak tékozlása” miatt szánta el magát.⁴⁷⁹ Hogy a közfelfogás legalább a tetteges becsületsértésig terjedően fenytőjogot tulajdonított a férjnek, mi sem bizonyítja jobban, mint egy 1840. évi jogesetünk. Ennek tanúsága szerint Visnyei Mihály azzal védekezett a törvényszék előtt, hogy „tsak szabad kézzel, és így minden kegyetlenkedés nélkül” verte meg hitvesét, Masa Rozáliát. E védekezése ellenére a dorgálást nem kerülhette ugyan el, de ennek az a magyarázata, hogy a 10 pengőforintban meghatározott orvosi költségekből kitetszően az asszonyon elkövetett testi sértés igen súlyos lehetett.⁴⁸⁰ És végül klasszikusnak szánt példaként idézzük a feleségét 1843-ban megverő Módra Mátyás ítéletének záró sorait: „A verés nem lévén tetemes, és arra egyéberánt is Császár Ruzsa a reá hujjangatással adván alkalmat a bepanaszlott a vád és kért büntetés alól felmentetik”.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Jkv. 1812: 185. június 27.

^{475a} Jkv. 1831: 91. március 17.

^{475b} Jkv. 1833: 27. január 26.

⁴⁷⁶ „... nullo mortis metu juxta attestatum Chyurgicum subversante, idem libere dimittitur.” Jkv. 1810: 213. október 23.

⁴⁷⁷ Jkv. 1832: 164. július 5.

⁴⁷⁸ Jkv. 1832: 231. szeptember 7.

⁴⁷⁹ Jkv. 1836: 102. június 9.

⁴⁸⁰ Jkv. 1840: 103. július 18.

⁴⁸¹ Jkv. 1843: 160. július 6. — Legalább itt a jegyzetben szeretnénk röviden utalni még az 1820-as évekből származó két tanulságos ítéletre. 1823-ban Losontz Erzsébet a rajta elkövetett kegyetlenségért feljelentette férjét, Ábrahám Türos Antal gazdálkodót. A szegedi bünyfenytő törvényszék jellemző módon illetéktelennek nyilvánította magát az ügyben, miként indokolta, „mivel jelen tárgy egyenessen a Sz: székhöz tartozna”, ezért az iratokat további eljárás és elintézés céljából megküldte Kreminger György palánki plébános alesperesnek. (Jkv. 1823: 299. december 2.) 1829-ben viszont három nap időtartamú áristommal sújtotta Lubisits Görgy polgár rendi állású kereskedőt, aki feleségét, az akkori városi tisztí főügyésszel alighanem rokonságban álló Georgievits Erzsébetet Kiss József szeged város főbírájának parancsa ellenére, annak bírói széke előtt „abbéli szemtelen állítása” miatt ütötte arcon, „minthha Édes annyával bújja életet élne”. A széksértésért, nem az asszonyon elkövetett tetteges.

Városunk joggyakorlata szerint fenytőjog illette meg továbbá a *mesterembereket* is kiskorú *inasaikkal* szemben. 1822-ben csak azért büntették meg bírái az ítélethozatal estéjéig tartó tömlőccel Volstreich Leopold pozsonyi születésű, nős, szegedi hóhért, mert inasát, Pomayer Károlyt „keményebben” verte meg, de még e csekély büntetést sem kellett kiállania, mivel kegyelemből elengedték neki azzal az indoklással, hogy „megverettetett inassa érette könyörgött”.⁴⁸² Mellesleg megjegyezve, a hóhér gazdától függő ifjúnak nyilván minden oka megvolt arra, hogy mestere kegyeinek megszerzése érdekében közbenjárjon a büntetőbírósnál. Perdöntő bizonyítékként Vátzi Mihály polgár rendi állású szappanosmester 1832. évi bűnügyére hivatkozhatunk. A szóbanforgó iparosmester megverte inasát, Nagy Györgyöt, kiderült azonban, hogy erre szófogatatlanságával a megfenyített maga adott okot. Mindezekre figyelemmel a rabokat ítélő törvényszék ítéletében állapította meg, hogy a vádlott inasát, „ötet illető *Uri jussával élven*, meg ugyan de nem feladásához képpent kegyetlenül verte”, s ezért a terheltet a „vád fenytősege alól... tökéletesen” feloldozta, csupán a 10 váltóforintra rúgó orvosi költségek megtérítésére kötelezte.⁴⁸³ Megemlíthetjük még 1848-ból azt a jogesetet, amely meggyőzően bizonyítja, hogy ekkor sem büntette meg a bűnfenytő törvényszék Mautzberger Móric szobafestőmester időközben ólomkór (*morbis saturninus*) következtében elhunyt inasa, Tandler Mihály néhányszori arculütése miatt, mivel ehhez a fenytőeszközhöz — állítása szerint — a gyermek lustaságának leküzdése érdekében folyamodott.⁴⁸⁴

Fenyítőjoga volt végül a *gazdának* szegődött *cselédjével* szemben, bár városunk bírái alighanem szívesebben vették, ha a gazdák engedetlenséggel, hanyagsággal vagy más helytelen cselekedettel vádolt cselédek megbüntetése érdekében a rabokat ítélő törvényszékhez fordultak, mint 1832-ben Béró János szószóló, akinek a panaszára kocsisát, Márté Istvánt „illetlen tetteiért és szófogadatatlanságáért” a piacon kiállandó 15 kemény botütéssel fenytítették.⁴⁸⁵ A gazda, illetve a gazdasszony fenytőjogának hallgatólagos elismerésére utal Szűts Antalné Pesti Katalin 1811. évi bűnügye. A házisárkánynak is beillő asszony szörnyű embertelenséggel verte el, vérezte meg férje serdülőkorú szolgáját (*adulescentem servum*), Varga Mihályt, s mégsem kapott semmilyen büntetést; mindössze a bizonyára rendkívüli kegyetlenségre és a fiatalok súlyos sérüléseire tekintettel igen jelentős summában, 50 forintban megállapított fájdalomdíjat és a szintén 50 forintra rúgó orvosi költségeket kellett megfizetnie.⁴⁸⁶ Nem torolta meg a bűnfenytő törvényszék 1826-ban Kónya Masa István kocsis gazdáján sem azt, hogy pulykalopás nem bizonyítható gyanúja miatt cselédjét megverte.⁴⁸⁷ 1830-ban nemhogy csak a gazdát mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól, hanem egyenesen Ökrös Bitska István 14 esztendő

becsületsértésért marasztalás indokául azt hozták fel városunk bírái, hogy „senki kivált a Bíróság előtt az igazság ki szolgáltatása okáért álván maga magának bosszúlló Bírója nem lehetne”. (*Jkv. 1829: 310. december 18.*)

⁴⁸² *Jkv. 1822: 1. január 2.*

⁴⁸³ *Jkv. 1832: 178. július 19.*

⁴⁸⁴ *Jkv. 1848: 15. február 3.*

⁴⁸⁵ *Jkv. 1832: 165. július 5.*

⁴⁸⁶ *Jkv. 1811: 187. szeptember 20.*

⁴⁸⁷ *Jkv. 1826: 99. április 18.* — Ezzel szemben a bojtárját 1833-ban *tetemesen* megverő Gera Mihály mezei gazdának előzetes letartóztatását büntetésül számították be a szegedi bírák, hiába mentegetőzött azzal, hogy a sértett többször meglopta őt. *Jkv. 1833: 150. június 13.*

cselédet büntette meg 12 korbácsütéssel, mert az „félvén gazdája fenyegetésétől, hogy hamarjába utól ne érhesse... éjtzakának idején gazdáját ot hagyni, s annak Lován el szökni merészlet[t]”.^{487a} Rosszabbul járt 1831-ben Tóth Antal fuvaros, akit 10 pengőforint pénzbüntetéssel sújtottak az ispotály javára és megdorgáltak, mert kocsisát, Simon Antalt borozás közben, valószínűleg ittasan, *ke-ményebben* megtagolta. Ebben az esetben is azonban legalább enyhítő körülményként értékelték azt a törvényszék tagjai, hogy a sértett „mint engedetlen cseléd, gazdáját... megtagoltatására tsakugyan fellobbantotta”.⁴⁸⁸ Különösen tanulságos Balogh János juhász 1834. évi bűnügye, aki bojtárjának, Lobozár Mátyásnak az agyonverésével vádoltan állott az ítélszék előtt. Az eljárás során bebizonyosodott, hogy a fenytőhatalmát gyakorló pásztorember szófogadatlan-ságáért ostornyéllel, „mely nagyon vastag nem volt”, valóban megverte a sértettet, de az orvosi látélet nem igazolta, hogy ez a legkisebb mértékben okává vált volna a bekövetkezett halálnak. Ezért, mert a holttesten, amelyet a temetés után két nappal kihantoltak a sírból, „semmi erőszakos ki mulásnak nyomai rajta nem találtattak” — mondja ítéletünk —, s „mivel a *gazdának tselédjét mint engedetlent fenytíteni lehet*”, a törvényszék az ügy lezárásaként elrendelte a terhelt szabadlábra helyezését.⁴⁸⁹ Ugyanebben az esztendőben felmentette a szegedi büntetőbíróóság a fejőjuhászt, Retek Mihályt alaposan megverő Kis Pál Ferenc mezei gazdát is, mert arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gazda juhászt „*gorombáskodásaért fenytithette*”.⁴⁹⁰ Eszébe sem jutott a fenytőszék tagjainak 1837-ben, hogy Tóth Istvánnét felelősségre vonják azért, mert cseléd-lányát, Sebők Treszkát kétszer megverte, legfeljebb talán a szándékos gyújtogatásért elmarasztalt 14 esztendő s dajka számára vették ezt a tényt némileg enyhítő körülményül.^{490a} Lényegileg nem büntették meg 1841-ben, „egyedül maga jövődöbeni mérséklésére” intették bírái Gyöngy Istvánt, aki legényét, Mikinszky Józsefet „tetemesen ugyan, de még sem veszélyessen” azért verte meg, mert az felingerelte.⁴⁹¹ Csupán szigorú megdorgálással lakolt 1847-ben Nagy Pál Balázs polgár rendi állású csizmadiamester cselédjének, Hadik Istvánnak súlyos bántalmazása miatt, minthogy — az ítélet szavaival — „a meg-veretett ezen tett elkövetésére gazdájátoli megszökése által mint *hivtelen cseléd* némüleg alkalmat szolgáltatott”.⁴⁹²

A fentiekben megismertük azt, hogy kik rendelkeztek Szegeden fenytőhatalommal,⁴⁹³ hátra van még e jogosítvány gyakorlásának a *mértékével* kapcsolatos problémák feltárása. A rendelkezésünkre álló ítéletek nem elég precízen fogalmazott szövegük miatt sajnos nem teszik számunkra lehetővé annak pontos megállapítását, hogy egyrészt meddig mehetett el a feljogosított a fenyték alkalmazásában, másrészt milyen eszközöket vehetett igénybe fenytés céljából. Az eddig mondottakból is világosan kitűnt, hogy városunk rabokat ítélő törvényszéke nem tűrte el a fenytőjog érvényesítése során kifejtett *különös kegyetlenséget*. A már ismertetett jogeseteink kiegészítéseként megem-

^{487a} Jkv. 1830: 246. augusztus 19.

⁴⁸⁸ Jkv. 1831: 62. február 10.

⁴⁸⁹ Jkv. 1834: 197. június 26.

⁴⁹⁰ Jkv. 1834: 281. október 9.

⁴⁹¹ Jkv. 1841: 159. szeptember 9–10.

⁴⁹² Jkv. 1847: 185. június 24.

⁴⁹³ A fenytőjoggal közeli rokonságban álló *fegyelmi jogra* nem térünk ki munkánkban, mivel ezt a jogot — a jelek szerint — maga a rabokat ítélő törvényszék is gyakorolta ugyan a város alkalmazottai felett, de a konkrét esetekben nem dönthető el az, hogy büntető- vagy fenytőhatalmát érvényesítette-e.

líthetjük még, hogy 1819-ben 25 bottal büntette meg Domonkos Imrét, aki botjával (*fuste*) „*érzékenyen*” megsértette bojtárját, Borbély Györgyöt.⁴⁹⁴ 1826-ban káromkodásért, megöléssel fenyegetőzésért és mostohaleányának *kegyetlen megkínzásáért* a gyalázkónél a hóhér által kimérendő 20 seprűütésre kárhoztatták bírái Erdődi Jánost.⁴⁹⁵ A kb. egy hónap időtartamú előzetes letartóztatásának büntetésül való beszámításával lakolt 1844-ben Fogas István mezei gazda, mert béresét, a kilenc esztendő Halász Jánost „*kegyetlenül összevágolva [annyira] megtagolta*”, hogy a „*kegyetlenül megveretett gyermek betegsége hová fordulása*”-nak eldőlteig még a bírósági tárgyalást is el kellett napolni.⁴⁹⁶ Viszonylag enyhe büntetéssel, egy heti börtönnel szabadult 1846-ban Kasza József polgár rendi állású kocsmáros, aki szolgáját, Fazekas Katalint nádrágszíjjával és csizmájával megverte, sőt e tetteivel a vérét is kicsordította.⁴⁹⁷

Ha már a fenyítőjog gyakorlása közben elkövetett kegyetlenkedést sem hagyta kisebb vagy viszonylag nagyobb büntetés nélkül megtorolatlanul Szeged város bünfenyítő törvényszéke, még inkább lesújtott azokra, akik visszaélve hatalmukkal, a megfenyített *halálát* okozták. Bizonyoságként mindössze két jellemző jogesetre hivatkozunk. 1832-ben Georgievits György tiszti főügyész *gyilkosság* címén indított eljárást Ördög Mátyás ellen. A vádlott azzal védekezett, hogy bojtárját megütötte ugyan, de csak azért, mert az engedély nélkül eltávozott a juhnyájtól és az ezért nyert dorgálás miatt hetykén szembeszállt vele. A beszerzett orvosi bizonyítvány szerint nem következett volna be a sértett halála, ha kellő időben gyógyíttatta volna magát. Mindezekre figyelemmel, mivel „*gyilkolni előre eltökéllet[t] szándék, az az álnokság akarata, éppen ki nem tettzene*”, főként „*a befogott által is látot[t] veszedelmes következtetéseknek fel nem jelentéséért*”, mai fogalmaink szerint halált okozó súlyos testi sértésért a rabokat ítélő törvényszék a letartóztatás napjától számítandó egy esztendei, közmunkán és böjtöléssel kiállandó rabsággal büntette a terheltet és arra kötelezte, hogy az elhunyt vérdíjját fizesse meg.⁴⁹⁸ 1846-ban félévi vason, közmunkán, hetenként két nap böjtöléssel letöltendő rabsággal lakolt — mint a sértett „*véletlen halálának egyenes okozója*” — Tapodo Bacso János is, aki úgy arcul ütötte bojtárját, hogy az ennek következtében meghalt. Megjegyezhetjük, hogy az elmarasztalt a büntetésen kívül áldozata 40 pengőforint holtdíjjának lerovását sem kerülhette el.⁴⁹⁹

Tanulmányunk e fejezetének lezárásaként az alábbiakban összegezhetjük eredményeinket: Szeged város rabokat ítélő törvényszékének joggyakorlata szerint *fenyítőjoggal rendelkezett városunkban a szülő gyermekével, a gyám gyámoltjával, a pedagógus a nevelőintézet szabályainak betartása mellett növendékével, a férj feleségével, a mesterember (kereskedő) tanoncával, a gazda cselédjével szemben, de csak kellő mérséklettel élhetett vele, kegyetlenség és valószínűleg szeméremszétség nélkül „oly módon hogy abból veszedelem ne következzen” be,*⁵⁰⁰ *kivált ne súlyosabb testi sérülés vagy halál.*

⁴⁹⁴ Jkv. 1819: 161. július 20.

⁴⁹⁵ Jkv. 1826: 158. május 24.

⁴⁹⁶ Jkv. 1844: 319. november 14., 348. december 19.

⁴⁹⁷ Jkv. 1846: 268/a. szeptember 30.

⁴⁹⁸ Jkv. 1832: 49. február 23.

⁴⁹⁹ Jkv. 1846: 362. december 9.

⁵⁰⁰ Ld. fentebb a 489. jegyzetet.

9. A jogszabály engedélye és az önsegély

Közismert, s ezért bizonyításra sem szorul, hogy az „Ifjú Magyarország” korának egyik legjellemzőbb és sokak által fennen hangoztatott jelszava a szabadság volt. A hazánkban is ható Charles-Louis de Secondat de Montesquieu-nek,⁵⁰¹ de la Brède bárójának klasszikusan tömör megfogalmazása szerint: „A szabadság az a jog, hogy mindenki megteheti azt, amit a törvények megengednek”.⁵⁰² A szabadság fogalmának meghatározásában és értelmezésében tudatosan vagy ösztönösen a nagy francia gondolkozó nyomdokain haladt közel egy évszázaddal később, de még korszakunkban, a magyar Szepsi Szabó Gergely, aki annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a „polgári társaságban csak azok lesznek szabados cselekedetek, a melyeket a polgári társaság törvényei meg nem tiltanak, vagy a polgári társaság céljával nem ellenkeznek”.⁵⁰³ Nyilvánvalóan e gondolatkörben mozogva, bár erre irányuló legszerényebb hivatkozás nélkül, Szeged város rabokat ítélő törvényszékének tagjai sem büntették meg azokat a személyeket, akik jogszabály engedélye alapján tanúsítottak olyan magatartást, amely máskülönben formailag bűncselekmény lett volna.

Az imént mondottak szükséges alátámasztása céljából kiindulásként először Werbőczy István jogkönyvének hajdanán különböző célzattal unos-untalan citálgatott, híres *primae nanus-ára* hivatkozunk, amely a nemesek legfőbb kiváltságainak felsorolása közben említést tesz arról, hogy bűncselekmény (szándékos emberölés, falvak felgyújtása, lopás, rablás vagy haramiaság, valamint nemi erőszak) elkövetése esetén *in loco delicti* még a nemes ember is bárki által, akár csak *per rusticam manum* elfogható.^{503/a} Tömegével ismertethetnénk olyan szegedi jogeseteket, amelyek kellően bizonyítják, hogy városunk bírái a Hármaskönyvben összegyűjtött szokásjog engedélyére figyelemmel nem szabtak ki büntetést a tetten ért, néhányszor a jogszabály kiterjesztő értelmezésével e megszorítás nélküli gonosztevők elfogóira, kivéve — de nem következetesen —, ha visszaéltek az absztrakt engedéllyel és ok nélkül kegyetlenkedtek az elfogott személy rovására.⁵⁰⁴ Kimerítő felsorolás helyett elegendőnek véljük, ha a sok közül csupán néhány példát hozunk fel. Még büntetőperbe sem vontak senkit 1794-ben azért, mert a kacsalapás kísérletén tetten ért Csáky István obsitos katonát elfogatása alkalmával a bíróság megállapítása szerint is nagyon meg-

⁵⁰¹ Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon* (Budapest, [1924.]) 22. s a köv. ll., Bónis György: *Montesquieu jogi és politikai nézetei*. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. VII. (1956.) kötet 243. s a köv. ll. Montesquieu főműve, a *De l'Esprit des Lois* első teljes magyar nyelvű fordítása nyomtatásban *A törvények lelkirül* címmel a fordító megjelölése nélkül 1833-ben jelent meg Pozsonyban.

⁵⁰² Montesquieu: *A törvények szelleméről* (Budapest, 1962.) I. kötet 311. l.

⁵⁰³ Szepsi Szabó Gergely: *Politika* (Buda 1841.) 21. s a köv. l.

^{503/a} A *Codex Josephina* I. része 146. §-a szerint nem büntethető még az az ember, aki: a) „a Gonosztévőt, a kire reá esmért, vagy b) az olyant, a ki a nyilvánvaló bátorságnak ártalmas, vagy veszedelmes, embernek nem ok nélkül ítéltetik, mind addig zárva tartya, még ötöt a rend-szerűen való Fellyebbvalóságnak által-adhattya”. *Közönséges törvény*. 69. l.

⁵⁰⁴ Pl.: *Iratok*. 1810. április 7., *Jkv.* 1812: 500—504. október 19., 1822: 223. augusztus 31., 323. november 19., 1823: 308. december 6., 1825: 188. július 13., 1831: 35. január 21., 70. február 17., 144. május 7., 1832: 154. június 28., 255. szeptember 20., *Iratok*. *Jkv.* 1834: 140. május 1., *Jkv.* 1835: 43. február 27., 193. november 13., 1836: 184. szeptember 10., *Iratok*. *Jkv.* 1839: 64. április 18., *Jkv.* 1841: 94. június 17., 219. december 2., 1842: 193. szeptember 22., 1843: 224. október 5., 1844: 199. augusztus 1., 1846: 7. január 9., 47. február 19., 170. június 25., 1848: 173. október 20.

verték.^{504a} Ezzel szemben 1833-ban 15-25 pálcaütéssel lakolt Nagy Francsali Albert, Dudrai Szabó Mihály és Sutka Antal, akik lovaik állítólagos tolvaját, Nagy Andrást két napon át megkötözve tartották és kegyetlen verések közepette vallatták.⁵⁰⁵ 1838-ban Szétsi Antalnak a legcsekélyebb bántódása sem esett azért, mert Bitzók János napszámost lova ellopásának gyanúja miatt megkötözte, s kizárólag csak ijesztéssel és fenyegetéssel vette rá arra, hogy a szóban forgó ló eltolvajlását magára vállalja.⁵⁰⁶ Különösen jellemző a szegedi bünyefenyítő törvényszék felfogására, hogy ugyancsak 1838-ban a zablopáson kapott Czukor Jánossal megbüntetésén kívül kifizettette „a meg szaladása alkalmával utánna tett csapáskor el törött puska agyának” a javítási költségeit.⁵⁰⁷ 1840-ben egyszerűen „tudományul” vette a büntetőbíróság a tisztí ügyész szóbeli előterjesztését, még a további vizsgálat elrendelésétől is tartózkodott, noha éppen az ügyész előterjesztéséből értesült, hogy Barna István „leverettetett Tolvaj” a kórházban belehalt bizonyára elfogatásakor szerzett sérüléseibe.⁵⁰⁸ Felmentették az ítélőszék tagjai 1843-ban Jankovich Demeter kereskedőt a lopás kísérletén ért Czvipok Leopold vádjá alól, mely szerint felakasztotta őt, mivel a tanúk a panaszkodó s alaposan pórul járt tolvaj „lábát függeni nem látták, és nyakán a kötelet tágan lenni tapasztalták”, de megfeddették, minthogy a már elfogott, megkötözött és a hajdú által bekísérésre átvett sértettet „keményebben megverni, és mintegy önbíráskodólag... büntetni bátorzkodott.”⁵⁰⁹ A korábbi joggyakorlattal teljes összhangban 1848-ban nem fenytették meg Szegeden Nagy Mihályt, Nagy Ignácot és Tárnoki Mátyást azért, mert Nagy Albertné kérésére a kaszinóból kijöve, elfogták Bezdán Jánost és Szántó Mátyást, akik a segítséget kérő asszony férjének a lovait jogtalanul el akarták hajtani.⁵¹⁰

A szegedi rabokat ítélő törvényszék több vagy kevesebb kíméletlenséggel járt el az önbíráskodás útjára tévedett, az egyik 1848. évi ítélet szóhasználatával, az „önhatalmával elégtételt szerezni merészkedő”⁵¹¹ terheltek ellen, de nem büntette meg azokat, akik csak jogos *önsegély* igénybevételével tudták a magánjog szabályai szerint megvédeni veszélyben forgó érdekeiket. A magyar feudális magánjog megengedte a sértettnek a kárt okozó idegen jószág behajtását és zálogbavételét.⁵¹² Igen valószínű, hogy többek között e *magánjogi* szabályba foglalt jog-

^{504a} Jkv. 1794: sz. n. december 6.

⁵⁰⁵ Jkv. 1833: 112. május 9. — 1830-ban nagy nyomatékkal indokolta meg a szegedi rabokat ítélő törvényszék Oppletány György juhász bűnyügyében, hogy miért szab ki büntést a terheltre, aki Kiri Mátyást tolvajlás pusztá gyanúja alapján verte meg. Véleménye szerint erre a vádlott „minden előre fürkészés, és meg győződés nélkül való indulatossága” miatt van szükség, mert önmaga bírójává vált. Jkv. 1830: 108. május 7.

⁵⁰⁶ Jkv. 1838: 118. augusztus 24.

⁵⁰⁷ Jkv. 1838: 133. szeptember 21.

⁵⁰⁸ Jkv. 1840: 119. július 31.

⁵⁰⁹ Jkv. 1843: 235. október 14.

⁵¹⁰ Jkv. 1848: 74. június 16.

⁵¹¹ Jkv. 1848: 155. augusztus 31. — Többek között büntetést érdemlő önbíráskodásnak minősítette a fenytőszék azt, hogy Keszler Jakab cipészlegény 1826-ban Erdődi Jánostól 17 forintnyi adóssága fejében lefoglalt holmikat, Szabó Veron szolgálo 1833-ban gazdasszonyától bére ellenértékeként ruhaneműket és csekély összegű pénzt, Sutús János csizmadiamester 1846-ban Szántó Pál mestertársától adósság és visszatartott bére címén különböző értéktárgyakat vitt el. Jkv. 1826: 84. április 11., 1833: 146. június 13., 1846: 38. január 29.

⁵¹² *Tripartitum* III. r. 33. c., 1729: XLII. tv. — Vö: Huszty II. könyv 439. s a köv. II. Kövy 428. s a köv. I. Kelemen II. könyv II. kötet 1273. s a köv. II, Frank I. kötet 701. s a köv. II., Fogarasy 335. s a köv. II.

alkotói engedélyre figyelemmel nem minősítette lopásnak a bűnfenyítő törvény-
szék 1821-ben Runits Ignác cselekményét, aki búzatáblájáról be akarta hajtani
feleskertészének, Takáts Bata Jánosnak a lovait, de mivel ezt nem tudta meg-
tenni, a lovak mögött haladó gyermek szűrjét vette el.⁵¹³ Nem büntették meg vá-
rosunk bírái 1826-ban ifj. Irha Komotsin Jánost sem orgazdaságért a nála talált
lopott ló miatt, sőt kifejezetten ártatlannak minősítették, mivel „a kezénél lévő
Lovat kárbul hajtotta bé, és a Fertály Házánál fel is jelentette”.⁵¹⁴ Minden hát-
rányos jogkövetkezménytől szabadult Palotás Illés is 1842-ben, mert tanúkkal
tudta igazolni, hogy a kisteleki vendégfogadóból elorzott ökröt káposztáskertjén,
az országút mellett kárban találta, s azzal a célzattal terelte be istállójába, hogy
ha tulajdonosa nem jelentkezik, a városba juttatja be azt.⁵¹⁵ Nem kellett bűn-
hódnia 1844-ben Sutka Antalnak sem, minthogy a Gémes Jánostól eltolvajlott
fias tehenet „mint bitangot kukoricza földjében találván a *feljelentés idejét még
nem mulasztotta*”.⁵¹⁶ A kitaposott úton maradva, eszébe sem jutott a szegedi
ítélőszék tagjainak 1848-ban, hogy lopásért marasztalják el Bärkányi Istvánt,
aki saját tarlójáról — mint tilosról — udvarába irányította Szanka Péter két
tehenét.⁵¹⁷ Mindezekkel szemben, ha valaki nem elégedett meg azzal, hogy a
kárt okozó idegen állatot zálogba vegye, hanem ehelyett azt megcsonkította, a
büntetést nem kerülhette el. Így például 1828-ban Gílányi János 20 pálcaütést
szenvedhetett el, mert Szüts Antal kárban talált lovainak a farkát levágta.^{517a}

Hogy mennyire elismerte városunk büntetőbírósa a kárt okozó idegen-
jóságok behajtásában testet öltő önszegély jogosultságát,⁵¹⁸ mi sem bizonyítja
jobban, mint az a tény, hogy rendre megbüntette mindazokat, akik vagy ellen-
szegültek a zálogolási jogával élő károsultnak, vagy zálogba vett állataikat.

⁵¹³ *Iratok. 1821. január 9.* — Runits Ignác esetében a jogtalan eltulajdonításra
irányuló célzat is hiányzott, amely nélkül az elvétel korszakunkban Szegeden nem
minősült lopásnak, ha azt elvitel követte.

⁵¹⁴ *Jkv. 1826: 165. május 26.* A jelek szerint ugyancsak vele kapcsolatban ha-
sonló és felmentéssel végződő eset: *Jkv. 1848: 30. február 24.*

⁵¹⁵ *Jkv. 1842: 215. október 20.*

⁵¹⁶ *Jkv. 1844: 298. október 31.* — Többek között hasonló jogesetek még: *Jkv.
1829: 280. november 24., 1831: 217. június 30., 1843: 223. szeptember 21., 1844: 8. ja-
nuár 11.* — A kártevő vagy bitang jószág fel nem jelentése a hatóságnál büntetést
vont maga után, mint például Pelyhe Antal árendás esetében, akit 1822-ben 15 bot-
ütéssel sújtottak, mert a szállásán talált lopott juhokat, amelyeket bitangként vett
birtokába, nem jelentette fel mindaddig, míg a károsult rájuk nem akadt. *Jkv.
1822: 322. november 19.*

⁵¹⁷ *Jkv. 1848: 115. július 27.*

^{517a} *Jkv. 1828: 49. március 11.*

⁵¹⁸ Az önszegéllyel összefüggő problémák vonatkozásában csak a kárt okozó
idegen állatok behajtásának megengedettséget tanúsító adataink megnyugtatóak. —
Erősen kétséges például, hogy az önszegély jogosultságát elismerve engedte-e sza-
badon 1831-ben a rabokat ítélő törvénysszék Ilovai Mihály csizmadiamester legényét,
Barna Mihályt, aki gazdájának Mák Pál takácsmester számára eladott szőlőbeli
házába, ahonnan a mestere által el nem adott és felszólításra vissza nem kapott
holmikat hozott ki, a kéményen keresztül bemászott. Sokkal valószínűbb, hogy nem
e megfontolás alapján, hanem a jelek szerint inkább csak azért nem büntette meg
a legényt, mert az *gazdája parancsára* járt el. Ezt a megfigyelésünket erősíti az a
tény, hogy a városi bírák a jövőre nézve kifejezetten *megtiltották* Ilovainak az
ilyen természetű cselekedetek végrehajtására utasító parancsok kiadását. *Jkv. 1831:
85. március 10.* — Nem dönthető el egyértelműen Czoczó Kolompár Antal és Gandi
Ferenc cigányok esetében sem, hogy felmentésük indoka a lopási célzat hiánya,
vagy az önszegély figyelembevétele volt-e. Ítéletük csak annyit mond, hogy a vitatott
két lovat „nem tolvajságból, hanem formált követelésük ki elégtétves okaért” vitte el
a két vádlott. *Jkv. 1829: 153. július 1.*

erőszakosan visszavették, illetve akik a zálogolót tettelesen bántalmazták.⁵¹⁹ A vonatkozó jogesetek közül, miként már annyiszor, ismét csak egypárat, mindössze hármat ismertetünk kissé tüzetesebben. 1795-ben 25 pálcaütést szenvedhetett el Bakos József, mert az őrizetére bízott juhokat Szeged város tanácsának rendelkezése ellenére szándékosan a búzatáblákon legeltette és ráadásul még elvett két juhát is erőszakosan visszaszerezte.⁵²⁰ Ugyancsak 25 botütéssel bünhődött 1826-ban Oláh János, a másodrendű vádlott Oláh Sándor pedig 8 napi árisztommal, ezen belül két nap böjtöléssel, mivel juhaikat, nem törődve a tiltó rendeletekkel, a tápai vetéseken legeltették, ott így jelentős károkat okoztak, sőt — mi több — arra is vetemedtek, hogy Miklós Imre tápai hadnagyot, aki a juhokat a vetésekről elhajtotta és zálogba vette, keményen megverjék.⁵²¹ Nem kerülhették el 1847-ben a fejenként kiszabott 25 botot Motoj János bérese, Lovász János, illetőleg Virágh Czűrő István sem azért, mert az első Király Ferenc kárban megfogott csikóját Császár János istállójából erőszakkal elhajtotta, a második meg a fiatal jószág jogtalan birtokbavétele alkalmával kifejtett erőszakban való részvételéért.⁵²²

10. A hivatásból eredő jog gyakorlása vagy kötelesség teljesítése

Büntetőjog-tudományunk egyik érdemes művelője találóan állapította meg: bár a Csemegi-kódex e vonatkozásban nem rendelkezett, mégsem volt kétséges soha, hogy „a hivatásból eredő jog gyakorlása vagy kötelesség teljesítése kizárja a tényálladékszerű cselekmény jogellenességét”.⁵²³ És valóban, a joggyakorlatra hivatkozást egyelőre még mellőzve, választott korszakunk büntetőjogi törvénytervezetei és szakmunkái kisebb vagy nagyobb terjedelemben tartalmaznak ilyen értelmű szabályozásokat, illetve fejtegetéseket. Így például az 1792. évi javaslat II. részének az emberölésről szóló XIX. artikulusa 1. §-ában kimondja, hogy nem számítható be bűncselekménynek az az ölés, amelyet jogszzerű módon követtek el.⁵²⁴ Hasonlóan az 1827. évi tervezet II. része XIII. cikkelyének 1. szakasza szerint csak a jogtalanul elkövetett (*cum injuria facta*) emberölés minősíthető homicidiumnak.⁵²⁵ Az 1843. évi javaslat az előzők nyomdokain haladva, de azoknál jóval nagyobb részletességgel — különös részében —, kazuisztikusan szabályozza e kérdést az emberölés (138. §), a testi sértés (161. §), az erőszakos letartóztatás (186. §), a nyilvános erőszakoskodás, mai szóhasználattal, a magánlaksértés (290. §), a levéltitok megsértése (370. §) stb. vonatkozásában.⁵²⁶

A szakírók közül Huszty István úgy különítette el egymástól a megengedett (*licitum*) és a meg nem engedett (*illicitum*) emberölést (*homicidium*), hogy mások mellett az előbbiekre közé sorolta a magisztrátus által kimondott halálos

⁵¹⁹ Jkv. 1825: 8. január 18., 1826: 138. május 23., 1833: 247. augusztus 29., 1834: 121. április 10., 1840: 142. augusztus 14., 1842: 187. szeptember 22., 1846: 165. június 18.

⁵²⁰ Jkv. 1795: sz. n. január 8.

⁵²¹ Jkv. 1826: 124—125. április 29.

⁵²² Jkv. 1847: 184. június 24., 212. július 8.

⁵²³ Schultheisz Emil: *A bűncselekmény tana* (Debrecen, 1948.) 36. 1. — A jelen esetben témánkat illetően sem zavarhat meg bennünket a modern fogalmazás, ha az idézett szövegből csak azt olvassuk ki, hogy a hivatásból eredő jog gyakorlása, illetve kötelesség teljesítése közben elkövetett „bűncselekmény” pusztán formailag az, ténylegesen nem, más szavakkal, az így végrehajtott tett nem beszámítható.

⁵²⁴ „Occisa itaque hominis, mero casu, aut necessario, *justoque peracta modo, pro delicto homicidii reputari nequit*”. *Codex de delictis* (1792) 73. l.

⁵²⁵ *Codex de delictis* (1827) 49. l.

⁵²⁶ Fayer I. kötet II. rész 40. s a köv. ll., 47. s a köv., 52. s a köv., 72. 85. l.

ítélet végrehajtását.⁵²⁷ Ilyen értelemben foglalt állást jó néhány évtizeddel később Vuchetich Mátyás is, aki azt vallotta, hogy *ad Crimen homicidii non pertinet caedes hominis quae fit legitimum iuris sui exercitium*, mint amilyen többek között a illetékes hatóság által kiszabott halálbüntetés foganatosítása.⁵²⁸ Szlemenics Pál szerint sem minősül gyilkosságnak a cselekmény, bár formailag büntett, „ha az igazság-kiszolgáltatásának törvényes útján... történt”.⁵²⁹ Utalhatunk még Szokolay István 1848-ban kifejtett véleményére, melynek az a lényege, hogy az emberhalált okozó tettnek „jogtalanoknak, törvénytelennek kell lenni (ti. hogy gyilkosságként legyen értékelhető); mert azt, *mire jogom van, büntetttül nekem beszámítani nem lehet*. Azért az, ki valakit a status parancsára kivégezett, nem tekinthető gyilkosnak”.⁵³⁰

A fentebb ismertetett büntetőjogi törvénykönyv-javaslatok rendelkezéseivel és a magyar feudális büntetőjog elméleti művelőinek tanításaival teljes összhangban járt el Szeged város rabokat ítélő törvényszéke is. Ennek meggyőző bizonyítékeként egyetlen szegedi jogeset sem igazolja azt, hogy bárkit felelősségre vontak volna városunkban azért, mert hivatásból eredő jogának gyakorlása vagy ilyen természetű kötelességének teljesítése közben követett el olyan cselekményt, amely formailag külső megjelenését tekintve bűncselekménynek látszott. Példálózva megemlíthetjük, hogy nem büntették meg a büntetőbírák a városi hóhért azért, mert a jogerősen halálraítéltet kivégezte vagy az elmarasztaltat a bűnfenyítő törvényszék ítélete alapján megseprűzte, noha — nem büntetőjogi értelemben — emberölést, illetve hosszabb idő alatt gyógyuló testi sértsést követett el. Senkinek sem jutott eszébe, hogy büntető eljárást indítson a renitenskedőket vagy gonosztevőket letartóztató hatósági személyek (közégek) ellen, akik a „sértetteket” megfosztották ugyan személyes szabadságuktól, de cselekményükkel éppen a város rendjét, az uralkodó osztály érdekeit, a jogrendet védelmezték.

A hivatásból eredő jog gyakorlásának, illetőleg kötelesség teljesítésének beszámítást kizáró jellegét a szegedi bűnfenyítő törvényszék közvetlenül érzékelhetően azzal juttatta kifejezésre, hogy következetesen megbüntette azokat, akik a kötelességüket teljesítő hatósági emberekkel szembeszegültek.^{530a} Így 1799-ben

⁵²⁷ Huszty III. könyv 53. s a köv. l.

⁵²⁸ Vuchetich 232. l.

⁵²⁹ Szlemenics (1836) 171. l. (1847) 100. l.

⁵³⁰ Szokolay 250. l.

^{530a} A tisztségviselőkkel szemben használt pusztá becsületsértést vagy rágalmazást is megtorolta a szegedi rabokat ítélő törvényszék. Így például 50 ft pénzbüntetésre ítélte 1803-ban Hanzel Józsefet, aki Jankó György komiszáriust a piacon gúnyolta. (Jkv. 1803: 16. február 18.) Egy hónap időtartamú rabsággal és 10 váltóforint pénzbüntetéssel sújtotta 1827-ben Bite Jánosné Gulyás Ilonát, mert azt terjesztette, hogy „az urak a nagy tolvajokat el eresztik a lud lopokat büntetik, süllyedjen el a város háza az urakkal edgyütt, el lopták ökreimet, s noha a Tolvajt fel adtam még se fogadtatták el”. (Jkv. 1827: 163. szeptember 13.) Még súlyosabban, negyedévi rabsággal fenyegette meg 1842-ben „törvényes feljebb valósa ellen” kifejtett igaztásért Jerucsek Pált, aki többek előtt „azt kiáltozta, hogy a tüzek az Urak által tétetnek, azokat kellenék agyon lövődözni”. (Jkv. 1842: 164. augusztus 27.) — Itt jegyezzük meg, hogy városunk büntetőbírái a hatósági személyek különös védelmének elvi indokolását a legplasztikusabban alkalmasint Goldberger Salamon 1829. évi ítéletének bevezető soraiban adták, melyek szerint: „A köz boldogság egyedül a népek békességes állapottyába találthatatván fel, ez pedig nem más képp mint a törvényes Előjáróság eránt kívántató tartozó törvényes engedelmesség, figyelem, és tisztelet által eszközöltethetvén következőleg valaki ezek háborítására törekszik, az a köz jónak önként veszedelmes mételje”. (Jkv. 1829: 23. február 4.)

ötvenet veretett Kása Antal hajósra, mert — többek között — az őt, vendégfogadó gazdasszonyának megverése miatt elfogó vagy inkább csak letartóztatni kívánó hajdúval is úgy-annyira szembeszállt, hogy az alig tudta magát a halálos veszedelemből (*a mortis periculo*) kiszabadítani.^{530b} 1803-ban 50 botütéssel lakolt Kiss Antal, mert a közmegbízatásban (*in negotio publico*) eljáró városi szervitorokkal kikezdett és egy katonának elfogott személyt kezükből kiszabadított.⁵³¹ Olcsóbban, 30 botütéssel úszta meg erőszakosságát 1808-ban Szabó Ferenc, aki az újoncozásban eljáró Svartz József rendőrkomiszárt zavarta munkájában és Szűcs József nyargalót megütötte.⁵³² 1815-ben még kisebb büntetéssel, 15 botütéssel lakolt Földy József azért, mivel újoncnak kijelölt fia védelmében fegyveres kézzel összetűzött a perszekútorokkal.⁵³³ Szűcs Antal sem kerülhette el 1821-ben a három nap időtartamú polgári áristomot, minthogy Rosa Ferenc mezei biztosnak, aki a városi kapitány rendelkezésére fiát akarta elfogni, ellenállt, „és így az előjárai eránt nyilvánvalo engedetlenségről magát vétkesnek tenni merészlett”.⁵³⁴ A következő esztendőben Keszegi Imrét előzetes fogvartatásának büntetésül beszámításán kívül megdorgálta a rabokat ítélő törvényszék, mert az elfogására kiküldött hajdúk egyikét megkarmolásztá.⁵³⁵

Kissé részletesebb tárgyalást érdemel ifj. Kónya Masa Pál 1829. évi jogesete, amely jelen témánk szempontjából is rendkívül tanulságos. A napszámosi sorban élő, mindössze 20 esztendő legényember ellen az a gyanú támadt, hogy lopást és házfelverést követett el. E gyanúra alapozottan Mészáros Mihály batorságbeli biztos „kötelességéhez képpent az illető Elöljáróság rendelkezéséből” be akarta kísértetni a gyanúsítottat a városházára, de ellenállásba ütközött, ugyanis Kónya „félre tévén minden tartozó engedelmességet a Törvényhatóság hatalma ellen magát nem tsak ellenszegezni, hanem ... az eötet engedelmességre hozni kívánó Lótos Antal Kisbíró el tökéleltt szándékkal a keziben lévő késsel mejbe szúrni, sött ezen gyilkos tettye után az ott lévő Fejszét is gyilkosok módjára fenyegetődzés közt fel fogni nem iszonyodott”. A törvényszéki eljárás során nem bizonyosodott be a lopás és a házfelverés, a gyilkosság kísérlete azonban annál inkább. Ezért, s — az ítélet szavaival — „mivel a Törvényhatóság tekintete, és hatalma fent tartása okáért (: melly nélkül a Kőz jó és batorság hanyatlana:) a fogva lévőnek vakmerő Tettye példás büntetést meg érdemlené, de a mostani idő környül állások azt el kerülhetetlenül meg is kívánák”, a rabokat ítélő törvényszék igen súlyos büntetést szabott ki a terheltre. Annak ellenére, hogy enyhítő körülményként vette számításba a vádlott fiatal-ságát és büntetlen előéletét, még két és fél esztendei vasban, közmunkán, minden héten két nap bőjtöléssel töltendő rabságra, félévenként a piacon elszenvendő 50 botütésre kárhoztatta és 50 ft fájdalomdíj, valamint 25 ft gyógyítási költség megfizetésére kötelezte.⁵³⁶

^{530b} Jkv. 1799: 30. március 27.

⁵³¹ Jkv. 1803: 90. május 28.

⁵³² Jkv. 1808: 53. március 7.

⁵³³ Jkv. 1815: 52. április 7.

⁵³⁴ Jkv. 1821: 177. július 18.

⁵³⁵ Jkv. 1822: 37. február 8.

⁵³⁶ Jkv. 1829: 31. február 5.

A sok jogeset közül⁵³⁷ még csak néhányat említünk egészen röviden a későbbi időkben. 1834-ben Ördög Ferenc három hónapon keresztül a polgári szobában raboskodhatott azért, mert annak idején az érte küldött pusztaókkal ellenségesen bánt.⁵³⁸ 1835-ben csak előzetes letartóztatását számították be büntetésül Horváth Markovits Lőrinc polgár rendi állású takácsmesternek, akit „az Adója le nem tisztázása végett, nála meg jelent katona Executionának meg betstelenítése sött ki lökdösséssel lett fenyegetése” miatt zárták el.⁵³⁹ 8 napig tartó áristommal bűnhődött 1845-ben Cservák Nagy Ferenc számadójuhász is, mivel ellenszegült a Fátyol Mihály és Nagy Ambrus juhászbojtárokat orgazdaságuk miatt bekísérő pusztázókatonáknak.⁵⁴⁰ Nem kerülhették el a büntetést, a három hónap időtartamú fogságot 1848-ban Rúzsa György tanyai lakos és Rúzsa József csikós sem, többek között azért, mert a város piacán „borzasztóan szidalmazták” az őket kicsapongásaikért letartóztató Osznovits István nemzetőrkapitányt.⁵⁴¹

Nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy Szegeden a hivatali kötelesség bármilyen módon való teljesítése vagy a hivatalos személyeket megillető hatáskör túllépése is feltétlenül beszámítást kizáró okként nyert volna értékelést. Ellentmondanak ennek azok a jogeseteink, amelyek bizonyoságul szolgálnak arra, hogy városunk büntető törvényszéke a tisztségviselőknek hivatali hatalmukkal, a *joggal való visszaélését*, habár legtöbbször bizony igen enyhén, de rendszerint megbüntette. Így például 30 botütés kiszabásával torolta meg 1802-ben Badár József hajdún azt, hogy *ultra competentiam* szenátor jelenléte és utasítása nélkül (*sine praesentia, et scitu D[omi]ni senatoris*) végrehajtotta Fias Istvánon az ítéletileg 50 csapásban megállapított botbüntetést,⁵⁴² 1810-ben pedig Dehény Imre hajdúra veretett huszonötöt, Erdélyi József hajdúkapitányt meg örökre elmozdította tisztségétől, mert éjjeli őrzáratok alkalmával *occasione persecutionis* pénzt csikartak ki egy embertől és az elfogottat — nyilván ezért az ösz-

⁵³⁷ Pl.: Jkv. 1793: sz. n. szeptember 28., 1795: sz. n. január 10., 1796: sz. n. február 22., sz. n. március 30., sz. n. május 31., 1803: 3. január 5., 1804: 65. augusztus 27., 90. november 9., 1805: 3., 6. január 28., 11. február 22., 25. április 6., 1807: 170. november 13., 1809: 28. március 13., 1811: 70—77. május 16., 1812: 578. december 31., 1813: 373. október 5., 1814: 16. január 31., 31. február 8., 1821: 192. augusztus 3., 1822: 25. január 22., 34. február 5., 224. augusztus 31., 281. október 10., 1823: 27. február 4., 1824: 24. január 23., 1825: 22. február 8., 225. augusztus 16., 355. december 28., 1826: 138., 148—152. május 23., 194. június 24., 264. augusztus 8., 316. szeptember 30., 341. november 7., 1827: 68. április 3., 1828: 264. október 24., 1829: 77. április 8., 1830: 79. április 5., 158. június 22., 1831: 53. február 3., 74., 76. február 24., 190. június 9., Iratok. Jkv. 1831: 327. november 3., Jkv. 1833: 261. augusztus 31., 1834: 121. április 10., 1835: 16. január 29., 25. február 5., 1836: 103. június 9., 1838: 127. szeptember 7., Iratok. Jkv. 1840: 79. május 21., Jkv. 1840: 134. augusztus 14., 1841: 73. május 13., 140. augusztus 12., 219. december 2., 1842: 52. március 11., 1845: 17. január 16., 1846: 67. március 5., 79. március 19., 200. július 23., 1848: 112. július 27.

⁵³⁸ Jkv. 1834: 78. március 7.

⁵³⁹ Jkv. 1835: 111. július 17.

⁵⁴⁰ Jkv. 1845: 107. április 17.

⁵⁴¹ Jkv. 1848: 171. október 20. — Az 530a—541. jegyzetszámoknál említett jogesetek helyett jobb, elegánsabb lett volna olyan példákat felhoznunk, amelyek azt igazolhatták volna, hogy a tisztségviselőt felmentette a szegedi büntető törvényszék, ha hivatása gyakorlása közben, kötelességszerűen elkövetett „bűncselekménnyel” vádolták. Ilyen jogesetekre sajnós nem akadunk, véleményünk szerint azonban adataink közvetve meggyőzően bizonyítják, hogy a hivatali kötelesség teljesítését beszámítást kizáró oknak tekintették városunkban, mert máskülönben nem büntethették volna meg azokat a személyeket, akik jogosan eljáró, de formailag bűncselekményt végrehajtó tisztviselőt hivatalos működésében akadályozták.

⁵⁴² Jkv. 1802: 20. február 10.

szegért — szabadon engedték.^{542a} Az előző esetekben kiszabott viszonylag keményebb büntetésekhez viszonyítva 1812-ben túlzottan elnézőnek mutatkoztak a szegedi bírák, hiszen nem büntették meg, talán csak megdorgálták azokat a pusztázókat, akik magukról alaposan megfélelkezve, saját vallomásuk és az orvosi láttelel tanúsága szerint veréssel és tortúrázással bírták rá Filkó Farkas Györgyöt a beismerésre.⁵⁴³ Alig súlyosabban, bizonyosan bírói dorgálással bűnhődtek 1823-ban „a városi törvényes hatalomnak meg sértése” miatt Bokor Pál utcacapitány és Baráth József faragó, akik — az utóbbi az előbbi *törvénytelen parancsára* — megkötözték és ütlegelték Csósz Katalint állítólagos gonosztetteinek elvállalása céljából, s e cselekményükkel, mivel „az efféle vallatások keményen tilalmaztatnának”, súlyos visszaélést követtek el.⁵⁴⁴ Enyhe büntetéssel, mindössze 24 ora időtartamú áristommal, a sértett megkövetésével, illetve dorgálással szabadtak 1826-ban Szőri Pál és Szabó István hajdúk is, akik a tiszti főügyész vizsgálati jelentése szerint a polgár rendi állású Götz János házában megjelentek és ott különösen a ház asszonyának sérelmére gorombáskodtak.⁵⁴⁵ Nem kaptak a „kemény” megdorgálásnál súlyosabb büntetést 1839-ben Ladányi Imre és Révész Imre kisbírák sem, pedig „hatásuk körét át hágva”, megverték Varga Jánost, akit csak ők vádoltak káromkodással.⁵⁴⁶ Jellemzőnek kell tekintenünk Ruzsa Mihály kisbaktói csósz 1844. évi bűnperét is, amelyből arról szerzünk tudomást, hogy a vádlott kötelessége teljesítése közben Kováts Ferenc kocsiat, aki a dinnyeföldekről tilalom ellenére dinnyéket hordott el és többszöri felszólításra sem állt meg, puskalövésrel megsebesítette a kezén. A per lezárásaként az ítélőszék egyrészt azt állapította meg, hogy a sértett „gondatlanságból eredett sérelmét” kizárólag önmagának tulajdoníthatja, másrészt azonban Ruzsát szigorú megdorgálás mellett eltiltotta a nappali fegyverhasználattól.⁵⁴⁷ Vizsgálóbizottságot küldött ki a törvényszék 1848-ban Szőregre a megyei bizottmányhoz, hogy a megyei és városi tisztviselőkből alakult vegyes küldöttség a felelős személyek kikutatása céljából tisztázza a szegedi nemzetőrök és a szerb polgári személyek között Szőreg községben október 15-én lezajlott, több halálos áldozatot követelő igen súlyos fegyveres összetűzés körülményeit.⁵⁴⁸

^{542a} Jkv. 1810: 158-159. augusztus 21.

⁵⁴³ Jkv. 1812: 488. október 14.

⁵⁴⁴ Jkv. 1823: 137. június 23.

⁵⁴⁵ Jkv. 1826: 351. november 26. — Ugyancsak 1826-ban Zombori András és Hábel Mátyás városi pusztázóhadnagyokat *lényegileg* felmentette a rabokat ítélő törvényszék Hegedűs András azon vádjára alól, hogy amikor a gyevi szállásokról szalmáját hozta, a nevezettek — mint a szalma tolvaját — megállították, megverték és 15 ft fizetésére vagy helyette egy borjú adására kényszerítették. A felmentés indoklásául azt hozták fel a bírák, hogy 1. „az uton való meg állítás a bé vádoltattaknak *kötelességük*” volt, mivel a panaszost joggal nézhették gyanús embernek, 2. az orvosi bizonyítvány nem igazolja a sértett „tetemes” megverését. Mondottuk, hogy csak *lényegileg* felmentő az ítélet. Erre a megszorításra azért van szükség, mert az ítélőszék dorgálás számba menően meghagyta a bevádolt hadnagyoknak, hogy „más ilyes esetekben ne a zalogolással, hanem a gyanús embereknek személyes bé késértetésekkel foglalatzkodjanak”. Jkv. 1826: 94. április 11.

⁵⁴⁶ Jkv. 1839: 199. november 14.

⁵⁴⁷ Jkv. 1844: 227. augusztus 22.

⁵⁴⁸ Jkv. 1848: 167. október 20. — A szőregi vérengzésekre ld. Reizner János: *Szeged története* (Szeged, 1899-1900.) II. kötet 112. s a köv. 1., továbbá Thim József: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története* (Budapest, 1930-1940.) I. kötet 254. s a köv. 1. — Tisztségviselői hatalommal való visszaélésre vö. még: Jkv. 1797: sz. n. augusztus 2., 1808: 10. január 13., 1810: 86. június 1., 1830: 42. február 20., 1832: 303. november 9.

Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy néhány esetben a büntetésnek még a látszatát sem találjuk meg a hozott ítéletben, noha a tisztségviselő kétségtelenül visszaélt hatalmával. 1826-ban tulajdonképpen mit sem törődött a rabokat ítélő törvényszék Bránkovits György védekezésével, amely szerint azért támadta meg és szidalmazta az utcán Vörös Mihály bátorságbeli biztost, mert az az előző napon ártatlanul elverte. A bírának osztályhelyzetükből fakadó elfogultságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy „maga Bírāja senki sem lehet” tetszetős jelszóval három havi vasban, közmunkán, minden héten két nap kenyéren és vizen böjtöléssel töltendő tömlőcre, valamint két alkalommal kiállandó, összesen 50 pálcaütés elszenvédésére ítélték el a terheltet.⁵⁴⁹ Hasonlóan járt el a fenyítőszék 1834-ben Farkas Sutka Imre esetében is, akit káromkodásáért egy esztendei rabságon kívül félévénként 30 pálcaütésre kárhoztatott, bár igen jól tudta, hogy a vádlott azért követte el bűncselekményét, mert Jeger Imre bátorságbeli biztos pusztá gyanú alapján kíméletlenül megverette és hazakergette. A káromkodásért 1834-ben már rendkívül súlyosnak tekinthető büntetést tartalmazó ítélet indokolásául nem kicsiny képmutatással azt hozta fel, hogy „a Csend biztosnak leg szorossabb kötelességében állana, a fent álló Rendeleteknél fogva a rovott személyeket hathatósabb módokkal is estvéli órákban való kóborlástól el tiltani”.⁵⁵⁰

Az elmondottak alapján rövid összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Szeged város rabokat ítélő törvényszéke a hivatásból eredő jog gyakorlását vagy kötelesség teljesítését, ha azzal a jogosított, illetve a kötelezett nem élt vissza, alkalmanként még ebben az esetben is, beszámítást kizáró okként értékelte, s ennek egyenes folyamánként megbüntette mindazokat, akik a hatósági embereket akadályozták hivatali tevékenységük jogszerű kifejtésében.

11. A gazda és a mesterember parancsa

A szegedi bűnfenyítő törvényszék tagjainak felfogása és követett joggyakorlata szerint bizonyos feltételek mellett beszámítást vagy legalább szándékot kizáró oknak számított a gazdának és a mesterembernek cselédjéhez, legényéhez, inasához címzett parancsa is. Ennek bizonyságaként 1820-ban ártatlanként bocsátották el Hulmán Gölödény Andrást, mert Mutsy András megvérengzése alkalmával — mint famulus — gazdája, Sávay István parancsára jelen volt ugyan a tetthelyen, de a vád tárgyává tett vérengzésbe egyébként nem avatkozott be.⁵⁵¹ Felmentették 1828-ban Bálint Hosszú József csikósbojtárt is két ökört eltolvajlásának vádja és „minden büntetés terhe” alól azzal az indokolással, hogy „gazdájának rossz szándékát nem tudta, és egyedül... parantsolattya mint szolga teljesítvén a kérdéses Bűnben nem részesült”.^{551a} Kimondatlanul ugyan, de bizonyára a mesterember parancsát figyelembe véve engedte szabadon az ítélőszék 1831-ben Barna Mihály csizmadialeányt, aki ura utasítására,

⁵⁴⁹ Jkv. 1826: 193. június 20.

⁵⁵⁰ Ld. fentebb a 162. jegyzetet.

⁵⁵¹ Jkv. 1820: 144. április 11. „...ad casum actionalem, praeter sui praesentiam, ad quam famulus 1^a ord inviculi ad iussum hu'us obligabatur, haud concurrisset...” — Ezzel szemben huszonötöt veretett 1804-ben Óno András kocsisra, aki erga illegitimum mandatum heri sui Liszt Albertet fejbeverte és megvérezte. Jkv. 1804: 47. június 18.

^{551a} Jkv. 1828: 72. március 31.

ennek eladott házából jogtalanul olyan holmikat hozott ki, amelyeket az nem idegenített el a ház új tulajdonosának és mindaddig sikertelenül követelt tőle vissza.⁵⁵² Nem büntette meg a rabokat ítélő törvényszék 1834-ben Szelei József juhászbojtárt sem tizenhárom birge és egy bárány „elorzása” miatt, mert kiderült, hogy az állatlopást gazdájának, Gothentz Pálnak ugyancsak bojtár foglalkozású fia, András követte el, ő pusztán utasításra cserélt el a lopott jószágok közül hármat. Védekezésében előadta a perbefogott, s ez lehetett a felmentés egyik döntő indoka, hogy egyrészt nem kérhette számon urától, hol vette a kérdéses juhokat, másrészt „a parantsolatnak . . . engedelmeskednie kellett”.⁵⁵³ Miként a meghozott ítélet mondja, „egyszerűen” felmentették városunkban 1847-ben a tetten ért, de „gazdájának jóhiszemben engedelmeskedő” Csányi Péter csizmadialegényt is azon vád alól, hogy részt vett az alsóvárosi szántóföldeken egy kocsi és két zsák kukorica ellopásában.⁵⁵⁴ És végül, 1848-ban még büntető eljárást sem indítottak Nyári Bordó József gulyás bojtárjai ellen, mert azok gazdájuk tilalmára nem siettek a gonosztevők által megtámadott és lovaitól megfosztott Sebők Ferenc segítségére.⁵⁵⁵

Más esetekben a szegedi büntetőbíróság nem hozott ugyan felmentő ítéletet, szándékosság helyett azonban gondatlanságot (vigyázatlanságot) állapított meg, s ennek következményeként a szokásosnál jóval enyhébb büntetést szabott ki a terheltre. Így például 1822-ben csupán elszenvedett tömlőcözésének beszámításával fenyegette Vér Csonka Mihályt, mert Börtsök Pál két ökrét, egy tinóját és egy üszőjét akla kiásása után, nem önszántából, hanem gazdája, Oláh Deldó Ferenc „parantsolattyából”, azzal együtt lopta el.^{556a} Ugyancsak előzetes letartóztatását számította be büntetésül a tolvajlással vádolt Komlosi Erzsébet szolgálonak, aki gazdája pénztárcájából, ennek leánya, „ekkép mintegy gazdasszonyának” parancsára és az ő számára egy százforintos bankjegyet kivett. A fennforgó körülményeket mérlegelve, a fenyegető szék megállapította, hogy a bepanaszolt „szolgallói engedelmességből mondot tettét elkövetvén, az innend következtethető vétek egyenessen az említett Ura leányának tulajdonítandó volna, mivel mindazonáltal senki vaktában, és vigyázatlanul kiváltképpen a tiltott esetekben még a gazdájának és Urának is engedelmeskedni nem tartozna”, ezért tehát a cselédlány nem kerülheti el egészen a büntetést.^{556b} A következő esztendőben mindössze egy heti áristommal bűnhődött előzetes fogvatartásán kívül Tóth József gulyás, mert gazdája, ifj. Süveg Mihály „törvénytelen parantsolatjának vigyázatlanul engedelmeskedett”: közreműködött Haskai András, há-

⁵⁵² Ld. fentebb a 518. jegyzetet.

⁵⁵³ Jkv. 1834: 192. június 26.

⁵⁵⁴ Jkv. 1847: 287. szeptember 24.

⁵⁵⁵ Ld. fentebb a 458^a jegyzetet.

^{556a} Jkv. 1822: 3. január 3.

^{556b} Jkv. 1828: 301. december 6. — Jellemző, hogy az ítélet a jogtalan parancsot kiadó gazdálány megbüntetéséről nem tesz említést. — Bővebb indoklás nélkül szintén csak előzetes fogvatartásukat számította be büntetésül a rabokat ítélő törvényszék 1825-ben Bugyi István csizmadialegéynek és Schreier Antal kalaposinasnak, mert gazdájuk, az első Nemtsok György csizmadiamester, a második Szekul György kalaposmester ingerlésére, unszolására, alighanem parancsára a város termésköveiből egy darabot, illetve a városi erdőből fát loptak. Jkv. 1825: 58. március 4., 296. október 29.

rom ló ellopásával gyanúsított szabadkai fiatalember megkötözésében, -verésében, -kínzásában és szelindek kutyákkal való összemaratásában.⁵⁵⁷

Mind az önmaga iránt nagy tiszteletet követelő rabokat ítélő törvényszéknek a magántulajdonnal rendelkezők érdekében kifejtett tevékenységére és ebből fakadó elfoglultságára jellemző, mind jelen témánk szempontjából érdekes az az 1846. évi jogesetünk, amely arról tájékoztat, hogy Dobó Antalt és két cselédjét, Dobó Pétert, valamint Haska Jánost gyújtogatás miatt vonták városunkban büntetőperbe. A két szolga az eljárás során elmondotta, hogy gazdájuk pünkösd előtti szombat (május 30.) éjszakáján felköltötte és Fodor Ferenc tanyai épületének felgyújtására utasította őket, mire a kapott parancsot végrehajtották. Később, az urukkal való szembesítés alkalmával, visszavonták ugyan a törvényszéki már meghitelesített beismerő vallomásukat, de ez nem segített rajtuk. A gazda „okosabban” viselkedett, mindvégig tagadta azt, hogy akár a legkisebb köze is lett volna a vád tárgyává tett bűncselekményhez. Ilyen előzmények után hozta meg a fenyítőszék ítéletét. Bizonyítékok elégtelenségére hivatkozással Dobó Antalt felmentette, a másik két vádlottat azonban elmarasztalta. De nem volt valami biztos a dolgában, mert hiszen a szándékos gyújtogatásért járó halálbüntetés helyett, egyetlenegy enyhítő körülmény megemlítése nélkül, „csak” egy esztendei rabságot szabott ki. Ennek az enyhe ítéletnek nem lehet más a magyarázata, mint az, hogy bár futni hagyta, kimondatlanul a gyújtogatásra parancsot adónak minősítette a gazdát, s ezért társai vonatkozásában is mellőzve a szándékosság megállapítását, a gazdai rendelkezésnek engedelmességedő cselédekét ugyancsak hallgatólagosan csupán gondatlanságért büntette meg.⁵⁵⁸ Az ítélettel a feudális igazságszolgáltatás igényeinek elégtételt, valaki bűnhődött, ha nem is a főbűnös.⁵⁵⁹

12. Az orvos gyógyító tevékenysége

Választott korszakunk legnagyobb részében még nem nagyon tartották fontosnak a magyar elméleti és gyakorlati büntetőjogászok azt, hogy az orvosi beavatkozással kapcsolatos problémákat érdemben felvessék és keressék ezek megoldását. Ennek — mások mellett — alighanem az lehet az egyik legfontosabb magyarázata, hogy bővebb tárgyalásra nem szorulóan, egyszerűen természetesen vették a gyógyító orvos büntethetetlenségét. E gondolkozásmódra vall, hogy a reformkor három büntetőjogi törvénykönyv-tervezete közül csak a legkésőbbi, az 1843. évi javaslat tartalmaz közvetlenül idevágó rendelkezéseket 138. §-a i), 282. §-a c) és kivált 161. §-ának a) pontjában, mely utóbbi kimondja, hogy nem büntethető meg az orvos, a szülész vagy a sebész testi sértésért, illetve egész-

⁵⁵⁷ Jkv. 1829: 1. január 10. — Ifj. Süveg Mihályt 100 váltóforint pénzbüntetéssel, behajthatatlanság esetén egy hónap időtartamú, vasban közmunkán, hetenként két nap böjtöléssel tölthető rabsággal sújtotta a bűnfenyítő törvényszék: — További hasonló jogesetek: Jkv. 1823: 216. augusztus 26., 1831: 35. január 21.

⁵⁵⁸ Jkv. 1846: 318. október 30.

⁵⁵⁹ Legalább itt a jegyzetben feltétlenül szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy véleményünk szerint, bár ezt adatszerűen nem tudjuk bizonyítani, nemcsak a gazda parancsát minősíthették Szegeden beszámítást vagy legalább szándékot kizáró oknak, hanem hasonló (azonos) feltételek mellett mindazokét, akik fenyítő- vagy fegyelmi jogot gyakorolhattak. Erre a véleményre, jogesetek hiányában, sajnos nem azok elemzése alapján jutottunk, hanem spekulatív úton, mégsem kétséges előttünk helytálló volt, mert hiszen az összes fenyítő-, illetve fegyelmi jogot gyakorló személyek (testületek) lényegileg olyan (vagy legalább nagyon hasonló) helyzetben voltak alárendeltjeik, mint a gazda cselédje vonatkozásában.

ségháborításért, ha a „kezére bízott beteget gyógyítási célzattal az orvosi szabályok által meghatározott esetekben” sérti vagy kinozza meg.⁵⁶⁰ A korabeli büntetőjogi szakirodalom szintén rendkívül mostohán kezelte ezt a kérdést, minek legszebb bizonyítéka, hogy még Szokolay István is, egészen elrejtve a testi sértéssel kapcsolatos mondanivalói között, csak ennyit jegyzett meg: a testi sértések sorába tartoznak a csonkitások, „midőn valamely ép tagunktól jogtalanul megfosztatunk; mert ha p. o. az orvos gyógyítás végett vágja le, büntettnék helye nem lehet”.⁵⁶¹

Mindezek ismeretében nem lehet meglepő a számunkra, hogy e kérdésben Szeged város rabokat ítélő törvényszékének ítélkezési gyakorlata sem mond valami sokat. Mindössze néhány megfigyelésünkre utalhatunk. Először arra, hogy az általunk vizsgált közel hatvan esztendő alatt egyetlenegy orvost, sebészt vagy szülészst sem vontak felelősségre Szegeden azért, mert például műtét során testi sértést, esetleg testcsonkitást követett el vagy boncolásával hullagyalázás „tettesévé” vált. A második említésre méltó észlelésünk az, hogy alkalmasint a korabeli szegedi jogfelfogás szerint is általában csak az a gyógyító tevékenység zárta ki a beszámítási képességet, melyet az *orvosi szabályoknak megfelelő módon hajtottak végre*. Ez utóbbi állításunk bizonyítékeként hivatkozhatunk Temesváry Murgli Antal polgár és Ördög János, másként Kiss Dani kétkézi munkás „orvosi Kurusolyok” bűnyügre, akiket 1829-ben azért büntetett meg a városi büntényítő törvényszék egy hónap, illetve egy hét időtartamú fogsággal, mert „az orvoslásokban mellyet nem tanulván nem értenek, magokat avattni bátorokdtak” és ezzel, kiváltképpen az elsőrendű vádlott, a sértett László Jánosné Nagy Annának „utobbi költségessebb, és rendes orvosoltatására mintegy okot” szolgáltatottak. A tisztí főügyész egyébként a terhelteket magzatelhajtással vádolta, s ezért kivégeztetésüket kérte, de ez a vád szerencséjükre nem bizonyosodott be, annál inkább az, hogy az asszony a kuruzslók „gyógykezelése” előtt már különféle szerekkel élt és „gyermek elűzést — a bírák véleménye szerint is — könnyen okozható Ruta füvet ivott”.⁵⁶²

⁵⁶⁰ A törvénykönyv-tervezet fent nem ismertetett 138. §-ának i) pontja szerint nem büntethető meg az az orvos, sebész vagy szülész sem, aki az orvosi szabályok betartása mellett azért öli meg a méhmagzatot, hogy megmentse az anya vészelyben forgó életét, 282. §-ának c) pontja szerint pedig akkor nem sújtható büntetéssel, ha a kezére bízott betegnek egyedül gyógyítási célzattal okozott súlyos fájdalmat. Fayer I. kötet II. rész 43. és 47., 70. l.

⁵⁶¹ Szokolay 271. l.

⁵⁶² *Iratok. Jkv. 1829: 175. július 15.* — A korabeli kuruzslás „színvonalára” rendkívül sokatmondó, hogy Temesváry a véleménye szerint kankós menyecske kezelésére „vékony terpetin, fehér plajbász, beka tekenyőnek lisztje, és pálinkából” készült szert használt fel (adott be pacienségnek), Ördög pedig nisdadból, gyömbérből, köménymagból, vadpaprikából és borból összeállított itallal, valamint vörös szemű kukoricából, sárgabarack magjából és árvacsalanból készített füstölőszerrel kúrálta betegét, állítása szerint oly sikeresen, hogy ez egy hét alatt sankér betegségéből gyógyult. Lehet, hogy nem volt őszinte és igaz, de legalább szépen hangzott Ördög János védekezése, amely szerint nem pénzért gyógyított, „de ha megkérnek a szervenédők — mondotta — szívesen segítettek rajtuk.” — Testfenyítő-büntetéssel (25, illetve 15 korbácsütéssel) sújtotta városunk büntetőbírósa 1822-ben Győri Györgyné Lakatos Rúzsát többek között önmagában vétkes bűnbajosságért, 1830-ban pedig Kolzsvári Andrásné Boros Évát „tilalmas kuruzsolás üzése” miatt. *Jkv. 1822: 221. augusztus 31., 1830: 118. május 25.*) A két asszonnyal ellentétben 1846-ban felmentette Dankó Sámuel polgár rendi állású kalaposmestert a kuruzslás vádjá alól, mert kiderült, hogy Sinka József nem az ő tevékenysége következtében halt meg, „nem... czinoberral füstöltette magát”, hanem a vádlott tanácsára „sű füstölt és örvén gyökeret” használt. (*Jkv. 1846: 94. április 2.*)

Az utóbbi évtizedekben szakkörökben több vitára adott alkalmat az, hogy a formálisan deliktumot elkövető gyógyító orvos milyen címen mentesül cselekménye büntetőjogi következményei alól. Annak idején Szeged város büntetőbírái aligha gondolkoztak e probléma megoldásán, a jelek szerint azonban ösztönösen talán azért nem szabtak ki büntetést a — például — „testi sértést” okozó orvosokra, mert úgy vélhették, hogy foglalkozásukkal járó, hivatásbeli kötelességüket teljesítik. Közvetve e megfigyelésünket támasztja alá egyik 1833. évi jogesetünk, amelyből arról szerzünk tudomást, hogy felelősségre vonta a szegedi rabokat ítélő törvényszék Farkas Ignác seborvost, mivel a megsebesített Vizi Imrétől, nem tekintve annak szegénységét, mielőtt még gyógykezeléséhez fogott volna, 2 pengőforintot csikart ki. E visszaélésért városunk büntetőbíró-sága ugyan csak megdorgálta a magáról, hivatásáról alaposan megfélemedezett sebészt, de — s ez itt a döntő — „jövendőre kötelességének minden zsarolások nélkül való, és emberies tellyesítésére” utasította, valamint eltiltotta „az illyes kitsapongásoktól”.⁵⁶³

13. A szabadság visszaszerzésére irányuló ösztön (vágyakozás) a rabszökésnél

Szeged város rabokat ítélő törvényszéke, Gyuracsek Péter 1795. évi esetét nem számítva,⁵⁶⁴ korszakunkban egészen 1821-ig következetesen és a körülményektől függően kisebb vagy nagyobb büntetéssel, 30⁵⁶⁵ 25,⁵⁶⁶ 15 botütéssel,⁵⁶⁷ illetve 25 korbáccsapással⁵⁶⁸ sújtotta azokat, akik — miként egy 1820. évi ítélet mondja — *ante expletum captivitatís tempus*⁵⁶⁹ megszöktek fogságukból. Nyomatékosan szeretnénk hangsúlyozni, hogy az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet II. része VIII. cikkelyének 3. szakasza szellemében⁵⁷⁰ ez idő tájt városunkban más bűncselekmény hiányában is, *magáért a szökésért* büntetés járt. Oly zokon vették a szegedi bírák a letartóztatási helynek önkényes, szökési célzattal való elhagyását, hogy még az önszántukból visszatérő elítéltek sem kerülhették el a fenytéket, legfeljebb, de ezt sem bizonyosan, enyhébb megtorlást kellett elszenvedniök. Így például 1807-ben Losontz Istvánra 15 bot-

⁵⁶³ Jkv. 1833: 249. augusztus 29.

⁵⁶⁴ Gyurcseket csak „az el szökésbe töltöt esztendőknék ki potolasara” kötelezték bírái, noha a szökésen kívül még 6 forintot is ellopott és Francia Veronnal egy esztendőn keresztül „hitetlenül élni bátorzkodot”. Ez esetben egyébként véleményünk szerint alkalmasint azért nem szabtak ki újabb büntetést, mert nem látták értelmét annak, hogy a felakasztás helyett a király kegyelméből hat esztendeig tartó rabság kitöltésére kötelezett elítéltet, aki ítéletének kihirdetése után hamarosan megszökött, még valami viszonylag jelentéktelen fenytékkal sújtásák. Jkv. 1795: sz. n. március 28.

⁵⁶⁵ Jkv. 1807: 24. április 10.

⁵⁶⁶ Jkv. 1801: 52. augusztus 11., 1808: 36. február 1., 1812: 87-88. március 18., 1815: 182. október 17.

⁵⁶⁷ Jkv. 1807: 23. április 10., 1819: 42. február 16., 1820: 444. december 12.

⁵⁶⁸ Jkv. 1801: 27. május 7.

⁵⁶⁹ Jkv. 1820: 444. december 12.

⁵⁷⁰ *Codex de delictis* (1792) 64. l. — Érdemes megjegyeznünk, hogy az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat a rabszökést nem minősíti önálló bűncselekménynek, hanem csak súlyosító körülménynek. *Codex de delictis* (1827) 42. l. — A *Codex Josephina* I. részének 80. §-a, amely alkalmasint hatást gyakorolhatott az 1792. évi magyar büntetőtörvénykönyv-javaslatra, azt a rabot, aki erőszakosan megkísérelte a szökést, veréssel és nehezebb vasakkal, azt pedig, aki fortélyosan vagy erőszakkal valóban megszökött, „tsupán tsak az el-szökés miatt” előbbi büntetésének súlyosításával fenytíti. *Közönséges törvény*. 39. s a köv. l.

ütést rótt ki az ítélőszék, noha a vádlott saját elhatározásából ment vissza (*proprio... motu rediuerit*) a börtönbe.⁵⁷¹ Ezzel szemben Siha Józsefet, még e viszonylag kevésbé súlyos elbánásra sem találta méltónak, ehelyett az ilyen bűnügyekben és enyhítő körülmények hiányában szinte már szokásos 25 bottal büntette meg, bár talán csak azért, mert hosszabb idő, mintegy félévi távollét után választotta azt a megoldást, hogy önként jelentkezik rabsága kitöltése céljából.⁵⁷²

1821-től kezdődően 1825-ig változás következett be a rabszökés mikénti megítélését tárgyzó büntetőbírószági joggyakorlatban. 1821 januárjában a szegedi büntető törvényszék már nem büntette meg Virág György és Szabó János elítélteket elszökésükért, hanem csupán azért, mellesleg megjegyezve, fénjeként 20 pálcaütéssel, mert jogtalan távozásuk alkalmával egyrészt a pince ablakán lévő rostélyt letördelték, másrészt a lábaikra rakott béklyókat tóba hajították, s mindezekkel a várost megkárosították.⁵⁷³ Még ez év márciusának elején részint éjszakai kóborlásáért és egy sapka ellopásáért, részint azonban a közmunkáról való megszökése miatt huszonötöt verettek ugyan a bírák Lasantz Szűts Imre „sententziás Rab”-ra,⁵⁷⁴ de a hónap végén Bagyúr Tamást már nem érte újabb joghátrány, hiszen kizárólag megszakított rabságát kellett folytatnia.⁵⁷⁵ Bagyúr Tamás ítélete annál inkább érdekes, minthogy a terhelten hénlopással vádolták és így gyanús embernek számított. Még sokatmondóbb Kovács Üress Mészáros György 1823. évi esete, akit a „közönséges munkáról” való megszökése után Pest vármegyéből őrizet alatt hoztak vissza Szegedre. Mivel az elfogott „elszökésén kívül — állapítja meg a törvényszék határozata —, más gonosz tettek elkövetésével nem terheltettnék”, reá sem szabtak ki büntetést, sőt Farkass János városi hajdút dorgálták meg azért, mert gondatlansága következtében a nevezett fogoly megszökhetett.⁵⁷⁶ Hogy az 1820-as évek elején egyes-egyedül akkor büntették meg városunkban a szökevényt, ha más bűncselekményt is követett el, mi sem bizonyítja jobban, mint Horváth Nagy József, Bodor Antal és Balog Mihály 1824. évi bűnügye. A három vádlottat egyetemlegesen az okozott károk megtérítésére kötelezték, büntetést (25 bottütést) azonban közülük csak Balog Mihály kapott, de ő sem a város tömlőcéből való kiszökése miatt, hanem mivel Kongó Istvánt megszurta.⁵⁷⁷ Egyáltalában nem érdektelen, hogy ebben az ügyben még a károkozást sem tekintette az ítélőszék olyan cselekménynek, amely fenytéket érdemelne.

1825-től néhány esztendőre visszakanyarodott a szegedi büntetőbírószág a századforduló körüli évtizedek joggyakorlatához. Kizárólag szökésért⁵⁷⁸ vagy szökésért és a tömlőc kiadásával, illetve a bilincsek elhajításával a városnak okozott kártételért⁵⁷⁹ ismét 20, 25, 30 bottütést, testfenyítő-büntetésre alkalmatlanság esetén pedig két hét időtartamú rabságot rótt ki azokra az elítéltekre, akik önkényesen elhagyták börtönüket. Az ilyen természetű bűnügyekben általában nem indokolta meg, hogy milyen célból szab ki büntetést, kivételesen

⁵⁷¹ Jkv. 1807: 23. április 10.

⁵⁷² Jkv. 1808: 36. február 1.

⁵⁷³ Jkv. 1821: 13. január 17.

⁵⁷⁴ Jkv. 1821: 51. március 9.

⁵⁷⁵ Jkv. 1821: 64. március 30.

⁵⁷⁶ Jkv. 1823: 11. január 21.

⁵⁷⁷ Jkv. 1824: 165. július 17.

⁵⁷⁸ Jkv. 1825: 264. október 4., 1826: 54. március 10., 1827: 40. február 22.

⁵⁷⁹ Jkv. 1826: 255. augusztus 8., 1828: 240. október 2.

azonban igen, miként 1825-ben Csala Ferenc ügyében, akit többek között azért kárhóztatott 30 botütés kiállítására, hogy a rabok „a szökéstől el rententesse- nek”,⁵⁸⁰ Jellemző, hogy még egyhíthó körülményként sem volt hajlandó Bellar- doni Vince tolvaj, hamispénzt készítő és megszökött rab javára írni ugyancsak 1825-ben a védőügyész előterjesztésében foglaltakat, melyek szerint a kezére és lábára kulcsolt katonavasat leszedte, majd kísérőjére lakatolta ugyan a perbefo- gott, de „fiatal lévén a *Természeti Ösztön által indítatott légyen Szabadsága meg Szerzésére*”, s különben is az erőszakos lépésre csak azért határozta el magát, mert őrzője nem akarta a bilincseket egyik lábáról a másikra átrakni, holott az már kisebesedett.⁵⁸¹

Kissé váratlanul 1831-ben újabb fordulatot észlelhetünk Szeged város bün- tetőbíráskodási gyakorlatában, amennyiben a rabokat ítélő törvényszék vissza- tért arra az útra, amelyen az első, kezdeményező lépéseket kerekén egy évti- zeddal korábban tette meg. Ez év elején csak Rúzsa András kamrájának kifosztásáért, miként akkor minősítették, házfelverésért, illetve rablásért bün- tette meg ifj. Poppány Mihályt, aki előzőleg megszökött börtönéből,⁵⁸² ugyan- ezen esztendő novemberében azonban már ítéletileg mondotta ki, hogy Nagy Györgynek „két ízben próbált megszökése a Tiszti védő által elő hozott okok- nál fogva *el nézettetik*”. S mi volt a védőügyvéd legfőbb érve? Érdemes kissé bővebb részletet idéznünk belőle: „... fel tevéen... hogy a vasban fogott tsak ugyan meg szökni akartt, hol fog a munkálkodó Tiszti Ügyvéd Ur Törvényt találni mely eztet tiltja, a vagy éppen büntetéssel fenýíti — Leg féltöbbs kintse minden földi teremtménynek a *szabadság*, mellynek el vesztt más kára nél- kül, ujra fel keresni a *Természeti Törvény* nem tsak nem tiltja, sött mint egy *ellentáthatatlanul ösztönöz* kit kit annak *vissza szerzésére*, miért kellene tehát a vasba fogottat ezen, a Természetnek változhatatlan Igasságán alapultt tettyéért büntetni, a párt fogoló ügyész nem képzelheti.”⁵⁸³

A következő esztendők ítélkezésének alapszínezetét egy ideig az a bírói hatá- rozat adta meg, amelyet Nagy György ügyében hozott a szegedi bünfenyítő tör- vényszék. Éveken keresztül csak akkor szabtak ki büntetést városunkban szöke- vényekre, ha a szökés más bűncselekmény elkövetésével társult. 1832-től négy jogesetet is felemlíthetünk, amelyekből az derül ki, hogy Rátz Pált a börtön kiásásával a városnak okozott kár miatt 20 pálcaütéssel, társát, Kapás Györgyöt, ezért, továbbá mert Rigó Pál gulyás lovát a Körös-éri csárdából ellopta és a rajta lévő új suba honnan szerzését nem tudta bizonyítani, egy esztendei rab- sággal, valamint 50 pálcaütéssel,⁵⁸⁴ Kutska Jánost a lábára rakott vaskariká- nak elvágásával eszközölt kártételért 15 botütéssel,⁵⁸⁵ a 27 esztendőös Szabó Jánost károkozásért 25 bottal,⁵⁸⁶ végül a 29 éves Szabó János és Sejmes Mihály vizsgálat alatt álló rabokat a tömlőc kiásásáért fejenként ugyancsak 25 bottal⁵⁸⁷ fenýítette meg Szeged város büntetőbírársága, de említést sem tett ítéletében arról, hogy a felsoroltakat szökésükért is bünteti. 1833-ban Berta János ese- tében sem azt rosszalotta, hogy „a szabadság eránti, és természeti vonzodásánál

⁵⁸⁰ Jkv. 1825: 264. október 4.

⁵⁸¹ Jkv. 1825: 298. november 12.

⁵⁸² Jkv. 1831: 70. február 17.

⁵⁸³ Ld. fentebb a 196., 270., 288., 411. jegyzeteket.

⁵⁸⁴ Jkv. 1832: 98. április 5.

⁵⁸⁵ Jkv. 1832: 149. június 14.

⁵⁸⁶ Jkv. 1832: 169. július 5.

⁵⁸⁷ Jkv. 1832: 229. szeptember 7.

fogva elszökött”, hanem hogy a szökést követő időket a jóra való visszatérés és töredelmes magabaszállás helyett újabb rablások elkövetésére, a közbiztonság nagymértvű megzavarására, valamint gonoszságai folytatására használta fel.⁵⁸⁸ 1835-ben a fentebb már említett Nagy Györgyre, ifj. Poppány Mihályra és Berta Jánosra, hasonlóan Rozsi Ferencre is kizárólag azért — nem szökés kísérletéért — veretett huszonötöt, mert a fogház kiásása által a várost megkárosították.⁵⁸⁹

1838-ban újból, de most már korszakunk végéig húzódó Pál-fordulásnak lehetünk a tanúi. Ettől kezdve a szegedi bírák nyilván nem elméleti megfontolások alapján, annál inkább gyakorlati szempontokra figyelemmel egyetlen kivételtől eltekintve,⁵⁹⁰ pusztán a szökésért vagy azért is rendre osztogatták a különböző súlyú büntetéseket.⁵⁹¹ Így például még ebben az esztendőben, az előbb hivatkozottal nem azonos Poppány Mihályt „a törvény, s igazság által reá mért büntetés alól való maga tilos utonni kimentésére intézett tette” miatt 30 pálcaütéssel,⁵⁹² a többször emlegetett Nagy Györgyöt 1841-ben „*egyedül elszökéséért*” negyedévi rabsággal,⁵⁹³ Madarász Antalné Popány Rúzsát 1846-ban, mivel az ítélelőszék véleménye szerint „*megszökése... nem csekély beszámítást érdemlő tény*”, újabb két hónap időtartamú rabsággal sújtották.⁵⁹⁴ Még csak annyit, hogy az 1840-es évek itt megismert büntetőbíráskodási szigorának a magyarázatát aligha találhatjuk meg másban, mint a magyar feudális társadalmi rendszer végletekig kiéleződött válságában, mondhatnók, agonizálásában, valamint ennek következtében a város urait eltöltő, bevallottan vagy bevallatlanul az elnyomottaktól való félelmében.

Az elmondottak után nem marad hátra más feladatunk, mint hogy összegezzük a rabszökés korabeli megítélésével kapcsolatos eredményeinket. Ezek a következők: Szeged város bünfenyítő törvényszéke korszakunk nagyobb részében megbüntette a szökevényeket, *időnként*, az 1820-as és az 1830-as évek elején azonban — legtöbbször kimondatlanul — *beszámítást*, ma talán úgy említhetnénk, hogy *elvárhatóságot kizáró oknak minősítette a fogolynak szabadsága visszaszerzésére irányuló vágyakozását, melyet — kivált a védelem ösztökélésére — az emberi természetből fakadó, a természetjog által meghatározott ellenállhatatlan ösztönzőként vett számításba*. Amikor megtorlást alkalmazott, ezt azért tette, hogy az uralkodó osztály érdekeinek védelmében minden rendelkezésre álló eszközzel érvényt szerezzen korábban hozott ítéletének s másokat is visszatartson, elrettentsen a „rossz” példa követésétől. E cél szolgálatában időnként attól a visszás, elméletileg tarthatatlan joggyakorlattól sem riadt vissza,

⁵⁸⁸ Jkv. 1833: 91. április 18.

⁵⁸⁹ Jkv. 1835: 202. november 19. — Az persze egyáltalán nem kizárt, hogy a szegedi büntetőbírák az 1830-as évek elején a fogolyszökést más bűncselekmény elkövetése esetén az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat szellemében súlyosító körülményként értékelték. Erre vall Berta János 1831. évi bűnügye, amelyben „nehézlelő környüállás”-ként vették számításba azt az ügyészi előterjesztést, hogy a vádlott már csak azért is érdemes a törvény megszabta büntetésnek egész terjedelmében való elviselésére, mert a vád tárgyává tett éjszakai tolvajlás elkövetésekor szökött rab volt, majd a tömlőcöt kiásva abból újra jogtalanul távozott, s e tetteivel „a bosszút álló igazság fenyegetékét ki játtzani iparkod”-ott. Iratok. Jkv. 1831: 299. október 1.

⁵⁹⁰ Jkv. 1841: 78. május 27.

⁵⁹¹ Jkv. 1838: 35. február 15., 1841: 129. július 29., 1844: 161. június 28., Iratok. Jkv. 1844: 206. augusztus 1.

⁵⁹² Iratok. Jkv. 1838: 190. december 31.

⁵⁹³ Jkv. 1841: 195. november 25.

⁵⁹⁴ Jkv. 1846: 381. december 17.

hogy a szökésben megtestesülő főcselekményt nem büntette ugyan meg, de az ennek végrehajtásához szükséges eszközcselekményt (a börtön kiadását, a bilincsek elvetését) igen.

14. A hozzátartozói viszony a feljelentési kötelezettség elmulasztásánál

Feudáliskori törvényeink csak a felségsértés és az istenkáromlás eseteiben írták elő az ilyen típusú bűncselekményekről tudomással rendelkezők számára, hogy feljelentéssel éljenek a hatóságnál.⁵⁹⁵ Korabeli büntetőjogászaink közül egyesek — például Huszty István és Szlemenics Pál — véleménye szerint, habár nem büntetőjogilag, *ex justitia naturalis*,⁵⁹⁶ illetve „természeti kötelezettségénél fogva”⁵⁹⁷ azonban mindenki köteles a más jellegű büntettek szerzőit is bevádolni. Az 1843. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat 417. §-a a feljelentési kötelezettség elmulasztását, a felségsértés kivételével (428. §), csak akkor rendeli büntetni, ha a mulasztónak a feljelentés hivatalos kötelessége lett volna, vagy ha bérért, ígéretért nem élt feladással, illetőleg ha tudtával a szóban forgó bűncselekmény miatt valakit ártatlanul vád alá helyeztek.⁵⁹⁸ Hiába fejtették ki álláspontjukat Vuchetich Mátyás és Szokolay István nagyjából e tervezet szellemében,⁵⁹⁹ a gyakorlat országosan szigorúbb elveket követett,⁶⁰⁰ s ezeket tették magukévá a szegedi büntetőbírák is, akik azt hangoztatták 1826-ban, hogy „kötelességében álván a Köz Társaság minden Tagjának a köz boldogság, s ennek egyik fő része a köz bátorság fen tartására minden ki telhető módon törekedni, s ennek el-nyerésére semmi alkalmat el-nem mulasztani, anynyival inkább az arra szolgáló környűállásokat el nem titkolni”.⁶⁰¹

Míg önmagát a feljelentési kötelezettséget illetően — mint láttuk — némileg megoszlottak a vélemények, addig nagyobb volt az összhang abban a kérdésben, hogy milyen hozzátartozók és mikor tartoznak felelősséggel e kötelesség elmulasztásáért. A *Codex Josephina* 85. §-a szerint enyhébben kell elbírálni azt a személyt, aki az általa gonosztevőnek ismert egyenesági rokonai, testvérei, ezek házastársai, saját hitvese és ennek testvérei bűncselekményét eltitkolja, ha az elpalástolt cselekmény végrehajtásában vagy folytatásában „az ő részéről legkissebbet nem segített”.⁶⁰² Az 1792. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat I. része I. artikulusának 2. §-a még messzebbre megy, amennyiben a másodfokú oldalrokonok és sógorok deliktuma feljelentésének az elmulasztását is, kivéve a felségsértés esetét, kiveszi a büntethető cselekmények sorából, II. része IX. cikkelyének 4. §-a pedig az említett hozzátartozók rejtegetőit sem fenyegeti megtorlással.⁶⁰³ Az 1827. évi tervezet II. része VI. artikulusának 2. §-a a) pontjában a szülői, gyermeki és hitvestársi viszonyban állókra korlátozza ugyan ezt a kedvezményt,⁶⁰⁴ az 1843. évi javaslat 72. szakasza azonban újra visszakanyarodik a

⁵⁹⁵ Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16-19. században*. 48.

s a köv. l.

⁵⁹⁶ Huszty III. könyv 16. l.

⁵⁹⁷ Szlemenics (1836) 165. l. (1847) 142. l.

⁵⁹⁸ Fayer I. kötet II. rész 94., 96. s a köv. l.

⁵⁹⁹ Vuchetich 85. s a köv. II., Szokolay 215. l.

⁶⁰⁰ Pauler I. kötet 113. s a köv. l.

⁶⁰¹ Jkv. 1826: 47. február 28.

⁶⁰² *Közönséges törvény*. 41. s a köv. l.

⁶⁰³ *Codex de delictis* (1792) 15., 65. l.

⁶⁰⁴ *Codex de delictis* (1827) 42. l.

XVIII. század végének munkálatához, sőt kiegészíti még az aszerint büntetés alól mentesülők körét a bűnös gyámjával és gyámloltjaival.⁶⁰⁵

A korabeli szakirodalom részletesebb tárgyalásába sajnos nem bocsátkozhatunk, mert e kérdést a szerzők legfeljebb csak egészen futólagosan érintették. Az egyéb büntetőjogi problémákat nagy alaposítással fejtegető *Szokolay István* például csupán annyit jegyzett meg, hogy kemény büntetés alá esik az, aki a gonosztevőket pártolja, elrejt, eltagadja, azaz kieszközöli azoknak az igazságszolgáltatás alól való kibújását, de „a szokás némi kivételeket szokott tenni... ha rokonainak nyújtott segílyt”, más helyütt pedig azt említette fel, hogy a legkisebb büntetést érdemlik, kik baráti, rokoni vonzalmakból nyújtanak segílyt a bűnös elrejtésére”.⁶⁰⁶ *Pauler Tivadar* sem mondott ennél sokkal többet. Véleménye szerint a házassági és rokonsági kötelék „az elrejtők büntelenségét vagy enyhébb fenytését az igazság és a méltányosság általános elveinél fogva eredményezheti”.⁶⁰⁷

A feljelentési kötelezettség elmulasztása esetén a hozzátartozói viszonynak beszámítást kizáró jellegére valló országos érdekű adataink előrebecsátása után áttérhetünk a szegedi joggyakorlat bemutatására. A későbbi kitérők mellőzése céljából először néhány olyan jogesetre utalunk, amelyek arról tanúskodnak, ha nem ítéletszerkesztési fogyatékoságról van szó, hogy *kivételesen* a hozzátartozójuk bűncselekményét fel nem jelentő személyeket is kisebb vagy nagyobb büntetéssel sújtotta városunk rabokat ítélő törvényszéke. Így 1825-ben az éjszakai fegyveres betörésért és erőszakoskodásért felakasztásra ítélt Horváth Nagy József és Sutka Farkas József feleségeit, Húzi Varga Klárát, illetve Gazdag Annát, noha a védelem előterjesztése szerint házastársukat feljelenteni kötelezve nem voltak, nemcsak azért fenytette meg félévi időtartamú rabsággal, mert a férjeik által zsákmányolt pénzből költek, hanem a rablásnak az adott esetben alkalmasint a feljelentési kötelezettség elmulasztását magába foglaló palástolásáért is.⁶⁰⁸ Nem kerülhette el a két hónapi rabságot 1827-ben Papp Czéklás Istvánné Vajas Rúza sem, aki — ítélete szavaival — házfelverő „férjének vétkét tudván, azt nemtsak, hogy fel nem jelentette, sőt palástolta”.⁶⁰⁹ Jobban jártak, mert hiszen csak előzetes letartóztatásuknak büntetésül való beszámításával szabadultak 1840-ben Veszélka Imre és Halál András, akik számára bár nem beszámítást kizáró, de igen jelentős enyhítő körülményként értékelte a bűnfenyítő törvényszék azt, hogy mint az ökörlapásért marasztalt Veszélka András fia, illetve cselédje nem éltek feljelentéssel.⁶¹⁰

Miként a fentiekben említettük, csak kivételesen sújtottak le a szegedi büntetőbírák azokra, akik bűncselekményt elkövető hozzátartozójukat nem jelentették fel, tipikusan felmentették őket. Ennek bizonyosságául 1798-ban büntetésre utaló megjegyzés nélkül szabadlábra helyezték Ruzsai József négy lovát éjszakának idején ellopó Csala József édesanyját és nővérét, Matsa Annát, illetve Csala Ágnes, mert *Filium, et respective Fratrem suum ... criminaliter*

⁶⁰⁵ *Fayer* I. kötet II. rész 26. s a köv. l. — A tervezet 428. §-a a házassági, a szülői, a gyermeki vagy a testvéri viszonyban állókat még *felségsértés esetén sem* engedi megbüntetni (i. m. 97. l.), 247. §-a pedig a 72. §-ban valamennyi megjelölt számára büntetlenséget biztosít, ha mint tanúk, önmaguk vagy hozzátartozóik gyalázatára válható tényeket eltagadnak (i. m. 63. l.).

⁶⁰⁶ *Szokolay* 335., 214. l.

⁶⁰⁷ *Pauler* II. kötet 77. l.

⁶⁰⁸ *Jkv.* 1825: 46. február 22.

⁶⁰⁹ *Jkv.* 1827: 146. augusztus 9.

⁶¹⁰ *Iratok.* *Jkv.* 1840: 26. február 12.

*incusare obstrictae haud fuerint.*⁶¹¹ 1813-ban nem büntették meg a tolvaj Lalia Lóbür Pál és ifj. Tatay Nyúheli István leányát, illetőleg feleségét, Lalia (Laria) Lóbür Annát, valamint id. Tatay Nyúheli Istvánt sem, mert közeli hozzátartozóikat — egyrészt *apját, férjét és apósát*, másrészt *fiát és nászát* — mind a tételes-, mind a természetjog alapján nem voltak kötelesek bevádolni, a lopott holmikkól pedig nem részesültek.⁶¹² Különösen jellemző az éjszakai fegyveres rablásért felakasztásra kárhoztatott Börtsök Czérna János feleségének, Csúts Katalinnak 1829. évi jogesete, amely arról tájékoztat bennünket, hogy az asszony a nála megtalált rabolt vászonnak honnan szerzését „tsalfálkodva himelte” ugyan, de mivel a bünyenyítő törvényszék tagjainak véleménye szerint „*maga férje ellen vallani nem is kényszeríthetett[t]*”, mint büntetést nem érdemlő szabadult ki a fogságból.⁶¹³ Hasonlóan a legkisebb fenyték kirovása nélkül került szabadlábra 1831-ben az ökörtolvaj Urbán Ferenc kertész neje, Kollár Mária is, minthogy nem tartozott hitvestársára vallani.⁶¹⁴ Nem érte joghátrány 1833-ban a házfelverő Takáts György törvényes élettársát, Juhász Annát sem, mert bírái arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „*férjének tetteiről számolni nem tartozik*”.⁶¹⁵

A korabeli jogfelfogás szerint a feljelentési kötelezettség elmulasztása a bűnpártolásnak (*fautoratus*) — sok közül — csupáncsak az egyik, nem is a legjelentősebb változata. Ennek ismeretében indokoltan tehető fel az a kérdés, hogy vajon a fautorátusz többi eseteiben kizárja-e a hozzátartozói viszony a beszámítási képességet. Jogeseteink e problémafelvetésre rendre tagadó választ adnak. Vegyünk közülük néhányat sorra. 1810-ben Mészáros Pálné Kiss Rozália félévi rabsággal bűnhődött, mert tolvaj férje figyelmeztetésére, hogy ti. gondoljon arra az időre, amikor a kenyérkereső fogságba kerül, a lopott pénz egy részét elásta.⁶¹⁶ 1823-ban Bitó Mihály házfelverő anyja, Juhász Rúza és felesége, Maşa Ilona is — mint „rablás palástolói” — egy hónapi, illetve 14 napī letartóztatással lakoltak, mivel az anya az „elrabolt” párnát hol a saját, hol meg menyé tulajdonának vallotta, a fiatalasszony pedig noha tudott férje gonoszságáról, egy derékaljat a jogtalanul birtokba vett vagyontárgyak közül Vastag Katalinnak adott el.⁶¹⁷ 1826-ban özv. Kaszta Pálné Futó Klára sem kerülhetett el a két hónap időtartamú tömlöcöt fia, Kaszta Ferenc által Saári Dömötör házának kirablásával szerzett holmik rejtegetése miatt, habár maga az ítéltőszék állapította meg, hogy „*az annyai szív is sokat tehetett benne*”.⁶¹⁸ Negyedévi rabságot szabott ki a szegedi büntetőbíróság 1834-ben Huszár Józsefre,

⁶¹¹ Jkv. 1798: 104. október 22.

⁶¹² „...denunciare vi obligationis, et Juris tam positivi, quam et naturalis non debuerint”. *Iratok. Jkv. 1813: 71. április 9.* — Paráznságért korábban Szegvárótt 40 pálcával fenytett id. Tatay Nyúheli István beismerte, hogy szállásán tartózkodott, amikor jelenlétében fia és násza Rátz Adám kisteleki cigánnyal (*neocolonus*) megszöztak a lopott holmikon, de nem részesült azokból. A tolvajlást azért nem jelentette be és ugyancsak azért tagadta le a házkutatás alkalmával, hogy a kérdéses vagyontárgyak nála találhatók meg, mert sajnálta fiát bepanaszolni. Ifj. Tatayné meg azzal védekezett, hogy 1. a jogtalanul megszerzett javakból ő sem részesedett, 2. a meglopott Zákány Mihály más gyanúsítottakon kívül 54 esztendő anyjával együtt hajánál fogva felhúzza a gerendára, majd pedig megverte, 3. atyját és férjét azért nem jelentette fel, mivel azok ezt megtiltották neki, s különben sem véthetett ellenük.

⁶¹³ Jkv. 1829: 315. december 23.

⁶¹⁴ Jkv. 1831: 133. április 28.

⁶¹⁵ Jkv. 1833: 244. augusztus 22.

⁶¹⁶ *Iratok. Jkv. 1810: 22. november 3.*

⁶¹⁷ Jkv. 1823: 205. augusztus 12-13.

⁶¹⁸ Jkv. 1826: 4. január 14.

aki bírái véleménye szerint „*attyának vádolásával, sem annak feladásával nem tartozott ugyan*”, de az általa eltolvajlott két lovat használta.⁶¹⁹ Még ugyan- ebben az évben azzal az indokolással született meg városunkban két esztendei rabságot kimondó ítélet, hogy Boldizsár Farkas kovácmestert nem menti vé- dekezése, miszerint testvére vétkét kívánta palástolni, mert annak rablási szán- dékát segítette: 1. sógornője „betegségét” tanúsító hamis bizonyítvánnyal négy napi szabadságot eszközölt ki a katonaságtól öccse számára, 2. a Khon Magletter Jzsák háza felferésével zsákmányolt pénzt magáénak vallotta és 3. abból vásá- rolt.⁶²⁰ Nem fogadta el a rabokat ítélő törvényszék 1839-ben Madarász Antalné Popány Rózsa mentegetőzését sem, amelyben a vádlott arra hivatkozott, hogy a rablást *férje iránti hűségéből hallgatta el*, mivel a Politzer Mórictól elorzott hol- mikat használta, rejtegette és a tisztí vizsgálatot vakvágányra igyekezett terel- ni.⁶²¹ 1843-ban félévi rabsággal fenytették meg Szegeden Takáts Mihályné Var- ga Katalint, s csupán enyhítő körülményként értékelték azt, hogy „*férje ellen kellett volna nékie a feladást tenni*”, mert a tudva lopott juhoknak Doktor Ist- vánnál helyet keresett, azok bőrét Prinz Lőrincnek eladta és a vételárat felvet- te, húsukat pedig árulta.⁶²² Végül még csak egy példát: 1848-ban előzetes be- börtönzésének büntetésül beszámítása mellett nyerte vissza szabadságát a rab- lögyilkos Gujovits József neje, Kelemen Mária, minthogy „*házassági szorosb köteléknél fogva*” gyilkos férjét nem panaszkolta be a hatóságnál, s — ami a marasztalás indoka volt — mivel tudva rabló házastársától az általa erőszakkal szerzett pénzből 10 ezüsthúszast átvett, majd „akkori szigorú házi körülményei közt” elköltött.⁶²³

Összefoglalva az elmondottakat, tényként állapíthatjuk meg, hogy Szeged város bünyenyítő törvényszéke *beszámítást kizáró okként vette figyelembe az egyenesági rokoní, a testvéri és a házastársi viszonyt* a bűnpártolás egyik vál- tozatánál, a *feljelentési kötelezettség elmulasztásánál*. Jogeseteink ugyan köz- vetlenül nem bizonyítják, de ellenkező adatok hiányában mégsem tartjuk ki- zártnak, sőt inkább igen valószínűnek, hogy az ilyen természetű bűnügyekben a testvéreken kívül más oldalági rokonok és sógorok is, természetesen a nem túl távoliak, felmentésüket kérve, sikeresen hivatkozhattak volna kifogásként a hozzátartozói viszonyra. Kiegészíthetjük összefoglalásunkat azzal, hogy az idegenek közül még a barátok sem kerülhették el a büntetést bevádolási köte- lességük elhanyagolásáért, mint 1825-ben Spodoni Jakab, aki úgy próbálta ma- gát mentegetni, hogy a tolvaj Bellardoni Vincét „*atyához viseltető barátság meg sértése nélkül... fel nem adhatta*”.⁶²⁴

⁶¹⁹ Jkv. 1834: 77. március 7.

⁶²⁰ Iratok. Jkv. 1834: 227. augusztus 14.

⁶²¹ Jkv. 1839: 175. október 16. — Alig telt el félesztendő s azzal az indokolással már újra elítélték (az előzőhöz hasonlóan egy esztendő időtartamú rabságra) Ma- darász Antalnét, hogy *férjét* „az előtte tudva volt tolvajlás végett *vádolni feleség lét- tére nem tartozott*, és a tudva lopott holmiknak tsak kisebb részben való használata, és eltserélése súlt reá”. Jkv. 1840: 77. május 21.

⁶²² Jkv. 1843: 255. november 16.

⁶²³ Jkv. 1848: 116. július 29. — Csak előzetes letartóztatásukat számította be bün- tetésül a szegedi rabokat ítélő törvényszék Rozsi Ferencné Ördög Ágnesnek és Bört- sök Ferencné Puskás Ágnesnek is, akik a kézi munkás házastársaik által a mindsze- ni uradalom raktárából ellopott 8 zsák búzát őrlés céljából Börtsök József malmába vitték. Ezt az enyhének mondható büntetést a nevezett asszonyok „*mint férjeik által elkövetett gonosz tett makats palástolói*” kapták. Jkv. 1846: 346. november 26.

⁶²⁴ Ld. fentebb az 581. jegyzetet.

II. A BÜNTETÉST MEGSZÜNTETŐ OKOK

1. Az elkövető halála

Korszakunk magyar büntetőjogászai közül *Vuchetich Mátyás*⁶²⁵ és *Szokolay István*,⁶²⁶ ez utóbbi szavaival azt tanították, hogy az elkövető halálával — akár a vizsgálat előtt, akár azután következett is be az — megszűnik a büntetés, mert a büntetőszankció „nem mehet át sem az örökösökre, minthogy személyes vétkességnek következése, — sem a holttestemen nem lehet jogszerűleg és józanul végrehajtani. — A büntetés mást nem érhet, mint azt, ki bünt követett el, — és másra nem rendeltethetik, mint a ki azt képes érezni is. Ezen okok előállanak a bűntevő halála által, tehát természetes, hogy a büntetés egészen megszűnjék”. Némileg szembeheílyezkedett e felfogással *Szlemenics Pál*, aki nagy általánosságban elismerte ugyan, hogy a vizsgálat alatt álló személy halála büntetést megszüntető ok, de szoros kivételként, ha ti. a tettes cselekményét rendkívüli kegyetlenséggel követte el és ezzel mások szánakozásának kialakulását megakadályozta, megengedhetőnek vélte a végítéletben már kimondott büntetésnek elrettentés céljából és meg nem botránkoztató módon a holttesten való végrehajtását.⁶²⁷ A katedrajogászok álláspontjával összhangban az 1843. évi büntető eljárásjogi törvénykönyv-javaslat 7. §-a is akként rendelkezik, hogy a vádlott halála megszünteti a büntetőkeresetet s csupán az elkövetett bűncselekmény következtében keletkezett kár vagy sérelem orvoslását tárgyzó polgári keresetnek van helye az elhunyt örökösei ellen.⁶²⁸

Az elkövető halálának büntetőjogi értékelésében a szegedi rabokat ítélő törvényszék legcsekélyebb mértékben sem tért el az 1843. évi törvénykönyv-javaslatok kidolgozóinak meggyőződésétől, minek jeleként következetesen eltekintett attól, hogy büntetést szabjon ki azokra az elhalálozottakra, akik életükben bűncselekményt követtek el. Ennek bizonyítékaként 1817-ben már nem indított büntetőpert öngyilkosságért Igaz József polgár rendi állású szűcsmester felesége ellen, aki felakasztotta magát.^{629a} Nem büntette meg 1829-ben az orgazdasággal vádolt Oláh Ágnest, mert még a büntetőper folyama alatt elhunyt.⁶²⁹ 1831-ben határozatban mondotta ki a káromkodásért letartóztatott, de időközben meghalt

⁶²⁵ *Vuchetich* 188. l.

⁶²⁶ *Szokolay* 242. s. köv. l.

⁶²⁷ *Szlemenics* (1836) 100. l. (1847) 85. l.

⁶²⁸ *Fayer* I. kötet II. rész 144. l.

^{629a} *Jkv.* 1817: 190. október 1.

⁶²⁹ *Jkv.* 1829: 260. október 21.

Kószó János ügyében, hogy pere „mint egyedül... személyt érdeklő” megszünt.⁶³⁰ 1836-ban bővebb indokolás nélkül regisztrálta, hogy az eljárás nem folytatható le a három ló eltolvajlásával gyanúsított Nacsa János ellen, minthogy az, mielőtt kérdőre vonhatták volna, epemirigy áldozata lett a város börtönében.^{630a} 1840-ben és 1841-ben minden további eljárás foganatosítása nélkül egyszerűen tudomásul, illetve jegyzékbe vette a tiszti ügyész jelentését, amely szerint a tolvajlás közben levert Barna István és a Tombác Antal kirablásával gyanúsított Szél Ferenc a helybeli kórházban kiszenvedtek.⁶³¹

A halál azonban Szegeden is csak a deliktumot elkövető megbüntetését, nem a kártérítési kötelezettséget szüntette meg. Erre figyelemmel városunk büntetőbírása 1826-ban ítéletben rendelte el az élők sorából eltávozott Gabriel Tamás örökösének megidézését. A perbevonás indokolásául azt hozta fel, hogy „a személyes tettekből származott kárók iránt az örökösök is helyt állni tartoznának”.⁶³² De hogy Gabriel Tamás esetében sem büntetni kívánt, mi sem bizonyítja jobban, mint a következő esztendőben hozott végítélete, amely megállapította: a vádlott „halálával a törvénytelen ütés boszulása el enyészvén”, nincs helye büntetés kirovásának.⁶³³

2. A kegyelmezési jog gyakorlása

A kegyelmezési jog problematikájával mind a büntetőjogi szakirodalom művelői,⁶³⁴ mind a büntetőtörvénykönyv-tervezetek készítői⁶³⁵ több vagy kevesebb alapossgal foglalkoztak a magyar reformkorban, ezek munkássága eredményeinek részletesebb ismertetésére azonban nem térünk ki, mivel közvetlen szegedi vonatkozásuk szinte elhanyagolhatóan csekély. Idevágóan elegendő annyit megjegyeznünk, hogy egyöntetűen vallott véleményük szerint egyrészt a kegyelmezés kizárólag az állam fejét megillető jogosítvány, másrészt e jog alkalmazása kiterjedhet — a vitatott pertörlésről nem beszélve — a jogerősen megállapított büntetés teljes vagy részleges elengedésére, illetőleg a büntetési nem megváltoztatására.

A király kegyelmezési jogának gyakorlását érintő, Szegeden fennmaradt jogeseteink arról tanúskodnak, hogy az uralkodó a magyar kancellárián keresztül hozzá felterjesztett kegyelmi kérvény alapján⁶³⁶ vagy talán anélkül is néhányszor megváltoztatta a jogerős ítéletet, forrásaink bizonyossága szerint a halálbüntetést határozott ideig tartó rabságra mérsékelte. A rabság időtartamának meghatározásában, úgy tűnik, hogy egészen ötletszerűen, elvi megfontoltóság nélkül járt el. Így például 1791-ben a tolvaj Gyuracsek Kovács Péter esetében

⁶³⁰ Jkv. 1831: 256. augusztus 18. — Úgy látszik, hogy a szegedi bűnfenyítő törvénysszék 1832-ben is a fentebb említett Kószó Jánosnak egy másik, Veszélka Péter polgárral közösen 8 ló állítólagos ellopását tárgyzó bűnügyében hozott ítéletet, amelyben megállapította, hogy „a személyes büntetés Kószó János Csikósnak idő közben történt elhunytja miatt elenyész”-ett. Jkv. 1832: 322. november 20.

^{630a} Jkv. 1836: 152. augusztus 13.

⁶³¹ Jkv. 1840: 119. július 31., 1841: 90. június 17.

⁶³² Jkv. 1826: 160. május 26.

⁶³³ Iratok. Jkv. 1827: 196. október 23.

⁶³⁴ Vuchetich 190. s a köv. II., Szlemenics (1836) 100. s a köv. I. (1847) 86 s a köv. I., Szokolay 234. s a köv. II. Pauler I. kötet 296. s a köv. II.

⁶³⁵ Codex de delictis (1792) 56. I., Codex de delictis (1827) 34. I., Fayer I. kötet II. rész 35. I.

⁶³⁶ Jkv. 1833: 357. november 7.

hat évi,⁶³⁷ 1801-ben az útonálló rabló Dóczy István és Farkas András ügyében pedig mindössze két esztendei börtönre (carcer) enyhítette a halálos ítéletet.⁶³⁸ Az 1801-ben lefejezésre kárhoztatott Ördögh Imre⁶³⁹ és az 1819-ben elsőfokon kerékbetörésre, másodfokon felakasztásra méltónak nyilvánított Csermák János már rosszabbul jártak,⁶⁴⁰ mert a király „csak” tíz év időtartamú rabságra változtatta át jogerősen kiszabott büntetésüket. Az államfő által gyakorolt kegyelem következtében kivégzésük helyett hat, illetve nyolc esztendeig tartó szabadságvesztéssel lakoltak Bata János⁶⁴¹ és a gyermekgyilkos Börcsök Pál,⁶⁴² ha ezt az időt valóban a börtönben töltötték el. Arra is van adatunk 1848-ból, hogy a király szóbeli sommás büntetőper útján hozott ítéletet alakilag kegyelmi aktusával megsemmisített, de a tényleges kegyelmezés hiányára utalóan ugyanekkor elrendelte a hatályon kívül helyezett ítélettel elmarasztalt Kohajda Ferencnek írásbeli rendes büntetőperbe való idéztetését.⁶⁴³

Mint láttuk, tipikusan az uralkodó élt a kegyelmezés jogával, *kivételesen* és kisebb súlyú ügyekben azonban az elsőfokon eljáró szegedi bűnfenyítő törvényszék változtatta meg az elmarasztalt javára a saját maga által korábban kiszabott büntetést. 1792-ben a haza lenyírására ítélt Borbás Aradi János gulyás esetében eltekintett attól, hogy ezt a megbecstelenítő-büntetést végrehajtsák, mert a már rabságát töltő pásztozember két férjhez menendő leánya és vargamester fia a bíróság előtt megjelenve, hivatkozással atyjuk megkopaszításának reájuk is megszégyenítő, hátrányos következményeire, kikönyörögték a bírák kegyét.⁶⁴⁴ 1794-ben fogvatartása idejének meghosszabbítása vagy más fenyíték kiszabása nélkül engedett el Róvó Ilusnak 30 korbácsütést, mivel az 1792-ben gyermekölésért két esztendei rabsággal sújtott hajadon „alfelin” a negyedévenként eszközölt korbácsolás miatt nagy sebhelyek látszottak és a borbély tanúsága szerint „féltső volna ötöt meg verettetni”.⁶⁴⁵

3. A retorzió

Az 1843. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat megalkotása előtt keletkezett büntetőjogi szakmunkákban és törvénykönyv-tervezetekben nem találunk jelen témánk szempontjából hasznosítható adatokat. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt — Szokolay István tanúsága szerint — még korszakunk végén is „a becstelenítés esetei polgári kereset tárgyai szoktak lenni”,⁶⁴⁶ másrészt a retorziót az országos joggyakorlattól aligha eltérően, miként alább látni fogjuk, Szegeden is csak az e deliktumcsoport körébe eső, évtizedekkel később sem mó-

⁶³⁷ *Iratok.* 1791. június 18.

⁶³⁸ *Jkv.* 1801: 32. május 22.

⁶³⁹ *Iratok.* 1801. november 27. — A többször büntetett Ördögh Imre nem javult meg a királyi kegyelmet követő időkben sem, minek következtében három lónak Engi Ferencsel közösen végrehajtott eltolvajlásáért 1816-ban újból elítélték bírái a szegedi javítóházban hetenként két nap böjtöléssel és vasban töltendő két esztendei fogságra, valamint negyedévenként kiállandó 25 botütésre. *Jkv.* 1816: 39. április 3.

⁶⁴⁰ *Jkv.* 1819: 62. március 30.

⁶⁴¹ *Jkv.* 1831: 269. augusztus 25.

⁶⁴² *Jkv.* 1848: 1. január 20.

⁶⁴³ *Jkv.* 1848: 45. április 13.

⁶⁴⁴ *Jkv.* 1792: sz. n. március 12.

⁶⁴⁵ *Jkv.* 1794: sz. n. december 9. Elítélésére id.: *Iratok.* 1792. december 1.

⁶⁴⁶ Szokolay 306. l.

dösülően a büntetőjog, valamint a magánjog határterületén elhelyezkedő,⁶⁴⁷ de alkalmanként már büntetőbírótság által megítélt, a testi sértésnél azonban semmiképpen sem súlyosabb bűncselekmények elkövetésével vádoltak bűnügyében vette figyelembe városunk büntető törvényszéke büntetést megszüntető okként. A fentebb határköül jellemzett javaslat 272. és 278. szakaszaiban foglalkozik a visszatöréssel kapcsolatos problémákkal. Az előbbi kimondja, hogy nem büntethetők meg azok a személyek, akik kölcsönösen szóbeli becsületsértést követtek el egymás rovására, az utóbbi pedig akként rendelkezik, hogy azonnali viszonzás esetében nem fenyegethetők meg azok sem, akik ugyancsak kölcsönösen tetteles becsületsértést vagy súlyos testi fájdalmat okoztak, ha cselekményük nem volt közbotrántoztatással szeméremcsértő, illetve nem ment át más súlyosabb büntetésbe.⁶⁴⁸

Míg a korabeli büntetőjogászok — mint tárgyakon kívül eső jogintézményt — nem tárgyalták a retorziót, addig a magyar feudális magánjog művelői erre is kiterjesztették vizsgálódásaikat. Kövy Sándor véleménye szerint nem szabad ugyan a becsületsértést becsületsértéssel visszaverni, de mivel a perek sokszorozódának azáltal, hogy mindkét érdekelt felet meg kellene ítélni, retorzió esetén nincs helye elmarasztalásnak.⁶⁴⁹ E kérdésben a Kövy által járt úton haladva Frank Ignác klasszikus tömörséggel annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „a ki mászt igazság és törvény ellen megtámadva verést nyert, hiában panaszkodik; ha pedig verekezés történt, és nem tudni ki volt a kezdője, úgy verés veréssel múlik, *verbera verberibus compensantur*”.⁶⁵⁰ Ugyancsak Kövy nyomdokain az oportunitas szempontjára figyelemmel Fogarasy János is azt tanította, hogy a visszatörés vagy visszarágalmazás megszünteti, elenyészteti a büntetést, mert hiszen különben a támadót és a támadást megbosszultól egyaránt büntetni kellene, ami az elintézendő pereket szaporítaná.⁶⁵¹

Áttérve a szegedi büntetőbíróági joggyakorlat bemutatására, mindennek előtt arra szeretnénk utalni, hogy a XIX. század elején nemegyszer, igaz ugyan, hogy igen enyhe büntetést szabott ki városunk rabokat ítélő törvényszéke azokra a bepanaszoltakra, akik civakodás közben becsület- vagy testi sértést követtek el egymás terhére. Ennek bizonyítékaként megemlíthetjük, hogy például 1808-ban fejenként hat óra időtartamú áristommal fenyegette meg Liptay Margitot és Szarvák Miklósné Csányi Klárát, mivel egymást kölcsönösen gyalázatos, alighanem fajtalan, de mindenesetre botrántoztató szavakkal illették (*semet ipsas invicem turpibus, scandalosisque verbis tractaverint*).⁶⁵² Ennél súlyosabban, egyenként 15 botütéssel bűnhődtek 1810-ben Tóth József és Tóth Imre legények, mert ugyancsak kölcsönösen verekedtek, mint ítéletük mondja: *inter se invicem certare, seque dirius verberare praesumerint*.⁶⁵³

Az 1820-as évektől kezdődően már az ment kivétel számba Szegeden, hogy a kölcsönös becsület- és testi sértőkre megtörést alkalmazott a büntető törvényszék,⁶⁵⁴ tipikusan a retorzió büntetést megszüntető jellegére tekintettel fel-

⁶⁴⁷ Pauler II. kötet 200. s a köv. l.

⁶⁴⁸ Fayer I. kötet II. rész 68. s a köv. l.

⁶⁴⁹ Kövy 440. l., hasonlóan A magyar polgári törvény. 256. l.

⁶⁵⁰ Frank I. kötet 722. l.

⁶⁵¹ Fogarasy 344. l.

⁶⁵² Jkv. 1808: 239-240. szeptember 5.

⁶⁵³ Jkv. 1810: 18-19. február 21.

⁶⁵⁴ Így például 1835-ben Habel Mihálynak bezárását számította be büntetésül a szegedi rabokat ítélő törvényszék, mert Barta Pál „feladóval tizvódásba jöven az által szinte meg verettetett, és így annak ujja megharapása mintegy bosszantásból, és

mentette azokat. 1822-ben a legcsekélyebb fenyíték elszenvédése nélkül került szabadlábra Jónás Ádámné Kolompár Katalin, mivel a vizsgálati anyagból az derült ki, hogy az általa megtagolt Molnár Anna kezdte el a veszekedést és az is megütötte a vádlottat.⁶⁵⁵ A következő esztendőben „az egymáson formált vízszonti keresettől” elmozdították a szegedi bírák Kováts Márton újszegedi lakost; és Bajmotzi István Három fejsze-beli kocsmárost, minthogy annak idején „össze veszvén edgyik a másikatól nyert ütések azonnal hevennyében visszaadták”, és különben is a súlyosabban megsérült panaszos kocsmáros kezdte el a civakodást, amely tetteivel önmaga szolgáltatott okot megvertetetésére.⁶⁵⁶ Ugyancsak 1823-ban „minden büntetéstül” felmentették Tóth Balázsné Jakus Klárát is, mert a verekedésre férjével együtt Vidáts Józsefné Szüts Sára adott alkalmat. A törvényszék ebben a bűnügyben salamoni ítélettel mind a feljelentő Vidátsné, mind a feljelentett Tóthné kötelességévé tette, hogy „a köztök leendő tsendesség helyre hozására” kölcsönösen kövessék meg egymást.⁶⁵⁷ 1826-ban vétklen önvédelemre való hivatkozás nélkül Dimovits Ádámot sem sújtották büntetéssel városunkban, csak az orvosi költségek felét kellett megfizetnie, mert Szabó Ilona, akinek a fejét beszakította, előzőleg egy késsel megsebesítette őt.⁶⁵⁸

1832-ből származik az első olyan jogesetünk, amelyben a szegedi büntetőbíróság *elvi indokát* adta annak, hogy miért tekint el büntetés kiszabásától akkor, ha kölcsönös testi sértés képezi a vád tárgyát. A következő esztendők büntetőjogi gyakorlatára is kiható érvennyel ebben az évben állapította meg először, hogy a „tizvakodásokban, s vétketlenül eredt veszekedésekben, ha tsak bosszúállás nem próbáltatna — a tizvakodo felek által túrt s osztogatott ütlekek egymást fel emészte, semmivé lennének”.⁶⁵⁹ Ugyanezt az elvet 1834-ben akként fogalmazta meg a testvéröccsét megverő Marián Tódor bűnügyét lezáró végítéletében, hogy a bepanaszolt cselekménye, mivel a kölcsönös tettelegességeken kívül egyéb nem derült ki és ennél fogva „a verés veréssel hevennyében torlodott vissza, büntetés alá nem tartoz”-ik.⁶⁶⁰ Alig egy hónappal később ismét csak azért engedte szabadon az utcabaktert megverő Gandi Mihály kolompárt, mert az volt a véleménye, hogy „az ellen felek által s így az egymáson lett ütések kölcsönös módon esvén el enyésznek”.⁶⁶¹ Nem büntette meg ez év őszén a fejősjuhászát; Retek Mihályt alaposan helybenhagyó Kis Pál Ferenc mezei gazdát sem, mivel az részint fenyítőjogát gyakorolta, részint mert bizonyítást nyert, hogy a gazda és cselédje közötti viszály alkalmával verést veréssel toroltak vissza.⁶⁶² „A nyert kölcsönös meg tagoltatások vízszonti elégtételül tudatván”, lényegileg felmentette 1838-ban Wolford Mártonné Fehér Erzsébetet és Volford János városi pol-

ingerlésből történt” (Jkv. 1835. 47. március 7.), 1844-ben pedig mind Trifon Tódor kanászt, mind a megvert Apati Józsefet keményen megdorgálta, mivel a tanúvallomásokból az derült ki, hogy a letartóztatott kanászt előbb a panaszkodó csapta arcul, s az ebből keletkezett verekedés alkalmával „egyik a másikat megtagolta s így ön hatalmukkal elégtételt szereztek” (Jkv. 1844: 211. augusztus 8.).

⁶⁵⁵ Jkv. 1822: 167. július 12.

⁶⁵⁶ Jkv. 1823: 25. február 4.

⁶⁵⁷ Jkv. 1823: 279. november 28.

⁶⁵⁸ Jkv. 1826: 329. október 20.

⁶⁵⁹ Jkv. 1832: 218. augusztus 23.

⁶⁶⁰ Jkv. 1834: 194. június 26.

⁶⁶¹ Jkv. 1834: 219. július 31.

⁶⁶² Jkv. 1834: 281. október 9.

gárt is a panaszos Tóth Rozália hatósági bábaasszony megverésének a vádja alól, hiszen csupán a megvert nőével egyenlő neveltelenségüket vetette a szemükre.⁶⁶³

A következőkben vegyünk sorra néhány jogesetet az 1840-es évek büntető törvényszéki gyakorlatából, amelyek nem hagynak kétséget afelől, hogy a retorzió értékelésében a szegedi bírák változatlanul a korábban kitaposott úton haladtak tovább. Ennek jeleként például 1843-ban egyrészt, mivel „a verekedési ütések — meggyőződésük szerint — egymást közt ki egyenlítettév”, nem büntették meg Lógó Istvánt, Lógó Józsefet, Lógó Gáspárt és Csonka Györgyöt Pakai Ferenc és Pakai István megveréséért, másrészt az orvosi költségek megfizetésére sem őket kötelezték, minthogy a panaszkodó Pakaik kezdtek el a veszekedést.⁶⁶⁴ Ezzel azonos tartalmú döntést hoztak az ifj. Onozó Sándort bántalmazó Huszta János és Lovászi János bűnjegyében is; megállapították ugyanis, hogy „a mind két részről nyert ütlegek által a felek egymást kiegyenlítették”.⁶⁶⁵ Érdekes indoklással, bizonyítékok hiányára való hivatkozással mentették fel 1844-ben Papdi Antalt és feleségét, Szabó Katalint, akik Kováts Julianna pipagyújtói csószát tetemesen megvérezték, mivel nem tudták teljes bizonyossággal megállapítani azt, hogy ki volt a perbefogott házaspár számára is sérüléseket, megtagoltatást eredményező, veszedelmes civakodás kezdeményezője.⁶⁶⁶ Ügyszintén „próbák héjányosságából” kapott felmentést 1845-ben Lengyel Andrásné Horváth Veron és lánya, Lengyel Erzsébet, mert a vizsgálat és a tanúk csak annyit igazoltak, hogy verekedés közben a feljelentő Neubauer Erzsébettel kölcsönösen megvérengsztek egymást.⁶⁶⁷ Nem marasztalta el városunk fenyítőszéke 1846-ban Engl Albert polgár nejét, Zsabár Erzsébetet sem a Reiner Józsefnén elkövetett testi sértés miatt, minthogy a közöttük történt ütlegezés viszonyos volt és így „egy másnak elégtételt szereztek”.⁶⁶⁸ Végül érdemes még megemlítenünk, hogy ugyancsak 1846-ban, mint büntetőtárgyalást nem igénylő panaszt, elutasította a bíróság Hartsás Zsuzsanna feljelentését, amelyben az Kotsis József szabólegény megbüntetését kérte. Határozata indokolásul magáévá tette a tisztí főügyész jelentését, mi szerint Kotsis József beismerte, hogy megverte ugyan Hartsás Zsuzsannát, de e cselekményével „csak a költsönt adta vissza”.⁶⁶⁹

Tanulmányunk e részének lezárásaként az a feladat vár reánk, hogy röviden összegezzük a feltárt és bemutatott jogesetekből kielemezhető megfigyeléseinket. Ezek a következők: 1. A retorzió büntetést megszüntető okként nyert méltánylást Szeged város reformkori joggyakorlatában. 2. Városunk rabokat ítélő törvényszéke a jogtalanul okozott sérelmet azonnal követő, legfeljebb ölési szándék nélküli testi sértésig terjedő visszatorlás esetén tekintett el attól, hogy a vádlottat megbüntesse. 3. A felmentés jogcímének nem azt tekintették a büntetőbírák, hogy a perbefogottat nem terhelte vétkesség akkor, amikor megtámadtatása alkalmával retorzióval élt, hanem azért hoztak felmentő ítéletet, mert véleményük szerint az egymást szóval vagy tettel bántalmazók önhatal-

⁶⁶³ Jkv. 1838: 89. június 21.

⁶⁶⁴ Jkv. 1843: 157. július 6.

⁶⁶⁵ Jkv. 1843: 210. szeptember 7.

⁶⁶⁶ Jkv. 1844: 167. június 28.

⁶⁶⁷ Jkv. 1845: 169. július 24.

⁶⁶⁸ Jkv. 1846: 230. augusztus 12. — Ugyanígy döntött a Szeged városi büntetőbíró-ság ez év elején is, amikor Illovsky Ignác pálinkafőzőt és Négler Vince serfőzőlegényt azért mentette fel a büntetés alól, mert a panaszos Vecsernyés János az „elvádoltakat szinte megütögette, s ekkép magának elégtételt szolgáltatott, okot adott a verekedésre”. Jkv. 1846: 26. január 15.

⁶⁶⁹ Jkv. 1846: 96. április 2.

múltag ugyan, de már elégtételt szereztek maguknak, s ennek következtében nem indokolt az, hogy a rajtuk elkövetett bűncselekmény megfenyítése és kártérítés megállapítása céljából előterjesztett keresetüknek, illetve viszontkeresetüknek helyt adjon a büntetőbíróság.⁶⁷⁰

4. Az elkövető és a sértett közötti megegyezés

Az 1843. évi büntető eljárásjogi törvénykönyv-tervezet 5. és 6. §-ai kimondják, hogy a sértett féllel való megegyezés, illetőleg a bűncselekménnyel kapcsolatos polgári keresetről lemondás, kivéve azokat az eseteket, amelyeknél a büntető eljárás csak a sértett panaszára indítható, nem akasztja meg a büntetőkeresetet.⁶⁷¹ Ez a rendelkezés nem újkeletű elképzelések tükröződése, hiszen korábban már *Vuchetich Mátyás*⁶⁷² és *Szlemenics Pál*⁶⁷³ is — ez utóbbi szavaival — azt tanították, hogy „mivel ... a polgári társaságnak közjava, mely a magányos hazapolgároknak kényétől nem függhet, a gonosztévőknek bizonyos megbüntetését kívánja, könnyű áttallátni: hogy a gonosztett és annak büntetése iránt teendő egyezéseket a fenyejtő törvényhozásnak lelkével megegyeztetni nem lehet”. Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy korszakunk végén *Szokolay István* sem vélekedett büntetőjogász elődeitől eltérően, amikor a felek közötti egyezkedést a büntetés nagysága vagy elengedése tárgyában jogtalánnak minősítette.⁶⁷⁴ Hivatkozhatunk még a magyar feudális büntetőjog utolsó összefoglalójának, *Pauler Tivadarnak* az állásfoglalására, amely szerint a magyar királyi helytartótanács 1731. január 9-i utasítása óta általában nincs helye a büntetés elengedésének az érdekelték közötti megegyezés alapján, kivételesen azonban igen, ha ti. házasságtörés vagy magánvétség képezi a vád tárgyát.⁶⁷⁵

A kor büntetőjogászainak szellemében a szegedi rabokat ítélő törvényszék a közbüntettet (*crimen*) elkövetők bűnügyében, kivéve ha házasságtörésről vagy emberöléssel fenyegetőzésről volt szó, legfeljebb enyhítő körülményként értékelte a sértett és a bűntevő között létrejött megegyezést, de a vétkesnek minősített személy megbüntetéséről nem mondott le. Hiába egyezett meg 1796-ban Farkas István a károsulttal az általa eltolvajlott dohányért 15 ft kártérítésben, a szegedi bírák büntetésül mégis katonának adták.⁶⁷⁶ 1823-ban a „kárvallotnak esedezései” ellenére öt nap időtartamú áristomának beszámításán kívül 12 ft pénzbüntetéssel sújtották az ispotályban sínylődő betegek javára Tóth Mihályt is, aki Kovács Anódi Jánostól egy vég szűrt lopott.⁶⁷⁷ Előzetes letartóztatásán felül még egy napig tartó áristommal bűnhődött 1827-ben a szőlőtolvaj Magyar János, noha a károsultakkal már kiegyezett.⁶⁷⁸ Csak a testfenyítő-, nem a 10 fo-

⁶⁷⁰ Legalább itt a jegyzetek között szeretnénk megemlíteni, hogy a szegedi bűnfenyítő törvényszék felfogása szerint, amelyet azonban nyílt formában egyetlen ítélete sem mondott ki, döntő mértékben éppen az ad önálló létet a retorzióknak, mint büntetést megszüntető jogintézmények, az különíti el elsődlegesen a beszámítást kizáró jogos védelemtől, hogy míg az utóbbinak lényegbevágó, esszenciális kelléke a vétlenség, addig nála ez nem jön számításba.

⁶⁷¹ Fayer I. kötet II. rész 143. s a köv. I.

⁶⁷² Vuchetich 187. s a köv. I.

⁶⁷³ Szlemenics (1836) 103. s a köv. I. (1847) 88. I.

⁶⁷⁴ Szokolay 232. s a köv. I.

⁶⁷⁵ Pauler I. kötet 294. s a köv. II.

⁶⁷⁶ Jkv. 1796: sz. n. március 5.

⁶⁷⁷ Jkv. 1823: 24. február 4.

⁶⁷⁸ Jkv. 1827: 27. február 3.

rintban meghatározott pénzbüntetéstől mentesült 1828-ban Komotsin Ferenc, noha „jó maga viseletű” atyja, Komotsin János, akitől három társával tyúkokat lopott, megbocsátott neki.^{678a} Nem segített 1830-ban sem Vőneki Bajusz István és Vastag János juhtolvaj bojtárokon, valamint az orgazda Csehó János számadójuhászon az a körülmény, hogy Kóbász Gubits Pál bejelentést tett a büntetőbírósnál, amely szerint a nevezettek teljesen kielégítették.⁶⁷⁹ 1839-ben Kása János számadójuhász bűnügyében helybehagyta ugyan városunk büntetőbírósa azt a megállapodást, melyet a vádlott az általa 1835-ben ellopott juhok kárpót-lása címén kötött a károsulttal, nem tekintett el azonban attól, hogy 30 pálca-ütést veressen a tolvajra.⁶⁸⁰ Rosszabbul jártak 1845-ben Szikora Szósz István csor-dás és Nacsa Ferenc csikós, akik bár egyességre léptek Vagner György károssal elszalasztott négy lovának és kocsijának felfogása miatt elkezdett kárának ki-egyenlítése tárgyában, mégsem kerülhették el a vasban, közmunkán és hetenként két nap bojtöléssel töltendő félévi fogságot, továbbá rabságuk kezdetén a 30 pál-caütést.⁶⁸¹ Hogy a szegedi bünfenyítő törvényszék a közbüntettel vádoltak vo-natkozásában mennyire nem vette figyelembe a sértettel kötött megegyezést bün-tetést megszüntető okként, azok a jogeseteink is igen jól igazolják, amelyekből arról szerzünk tudomást, hogy nemegyszer, mint például 1826-ban a számartol-vaj Boka András juhász,⁶⁸² 1832-ben az orgazda Ruzsa Pötzök József,⁶⁸³ 1835-ben az ökörtolvaj Sutka István⁶⁸⁴ és 1839-ben a juhtolvaj Kiss Mode Pál ügyében,⁶⁸⁵ éppen a megegyezésre hivatkozással hozott olyan döntést, mi szerint a perbefogott követte el a bűncselekményt.

Miként futólagosan már érintettük, a sértett és az elkövető közötti megegye-zés, illetve a megbántott fél megbocsátása városunkban a közbüntettek közül szoros kivételként az emberöléssel fenyegetőzés és a házasságtörés eseteiben büntetést megszüntető oknak minősült. Ennek megfelelően nem büntették meg bírái 1826-ban a nemes Kamhat Károlyt anyanyelvén kiejtett káromlások köze-pette agyonlövéssel fenyegető Hadzsi Musztafát, mert „a részek egymás között barátságosan meg egyeztek s a panaszkodó további keresetéről le mon-dott”.⁶⁸⁶ Büntetés nélkül szabadult 1822-ben Málé Istvánné Susi Ilona, aki Rutai György szabadságos katonával „tilalmas szövetségben” élt, minthogy javulást ígért és házastársát a törvényszék színe előtt megkövette, az viszont nyilván meg-bocsátott neki.⁶⁸⁷ A jelek szerint inkább Ördög Ferenc megtagolásáért, mint Gábry Füleki Rúzsával folytatott nemi viszonya miatt ítélték 25 ft pénzbün-tetésre Fogas Ferenc városi polgárt, mivel felesége „szemtelen tettét meg botsáj-totta”, ő pedig jobbulást fogadott.⁶⁸⁸ „Egyedül azon tekintetből, hogy tulajdon Hitvesse el követet házasság törését önkényesen meg botsájtván érette könyör-

^{678a} Jkv. 1828: 39. február 14.

⁶⁷⁹ Jkv. 1830: 261. szeptember 7., 274. szeptember 14.

⁶⁸⁰ Jkv. 1839: 33. február 15.

⁶⁸¹ Jkv. 1845: 80. március 13. — További hasonló jogesetek például: Jkv. 1821: 93. április 12., 1825: 17. január 23., 1826: 71. március 29., 224. július 19., 1828: 96. május 1., 170. augusztus 2., 1829: 69. április 8., 1832: 126. május 3., 1839: 181. október 24., 1842: 114. június 16., 1845: 240. október 24.

⁶⁸² Jkv. 1826: 113-4 április 29.

⁶⁸³ Jkv. 1832: 45. február 9.

⁶⁸⁴ Jkv. 1835: 15. január 29.

⁶⁸⁵ Jkv. 1839: 68. április 18.

⁶⁸⁶ Jkv. 1826: 39. február 24.

⁶⁸⁷ Jkv. 1822: 218. augusztus 31.

⁶⁸⁸ Jkv. 1830: 27. február 9.

göt, hogy a házások közöt való viszonti vonzódás s szeretet még jobban fel né bomoljon”, szabadlábra került 1831-ben Oláh János is, aki egy dorozsmai aszszonnyal élt tilalmas szekszuális kapcsolatban.⁶⁸⁹ Igen tanulságos az a két jogesetünk 1844-ből, illetve 1846-ból, amelyek arról tájékoztatnak, hogy Ábrahám Jánosné Komlósi Ilonát még perbe sem vonta a szegedi rabokat ítélő törvényszék, csak a vele házasságtörést elkövető Márki Pált marasztalta el e bűncselekményben. Sajátos eljárásának akként adta indokolását, hogy a sértett férj a bíróság előtt „maga viseletében jobbúlást ígérő hitvessének megengedett, és magához is vette, s így a házas párok közötti zavar némüleg megszüntetett”.⁶⁹⁰

Megegyezés címén általában nem szabadult meg tehát a terhelt a büntetés-től, ha közbűntettet követett el, de akkor igen, ha magánvétségért (*delictum*) indult meg ellene az eljárás. Ennek abban találjuk meg a magyarázatát, hogy a szegedi jogászok véleménye, követett joggyakorlata szerint magánvétség esetén csak a sértett fél panaszára, az ő bizonyítékai alapján kezdeményezhető, illetve folytatható büntetőper, s tőle függ az is, hogy milyen, polgári vagy büntető eljárást kell-e levezetni. E gondolat jegyében „el enyészettnek” deklarálta a bűnfenyítő törvényszék 1825-ben Kolompár Istvánnak megverettetése tárgyában Nagy Gyöngyi István polgár rendi állású kovácsmester ellen benyújtott fellejtését, mivel vádja bebizonyítása céljából tíz hónap eltelte után sem jelent meg a hatóság előtt.⁶⁹¹ A következő esztendőben megszüntnek nyilvánította a Majvurm András megverésével vádolt Klima György kocsmáros ügyében való eljárást is, mert az ügyési hivatal jelentéséből kiteszöen a panaszos nem volt megtatálható.⁶⁹² Máskor meg, mint például Jójárt Imrének és Jójárt Józsefnek 1843-ban, olyan utasítást adott, hogy a panaszosok megverettetésükért „kissebb hatalmaskodási perrel” szerezzenek maguknak elégtételt.⁶⁹³ Arra is van adatlunk, hogy 1845-ben egyszerűen azért mentette fel Tanáts Pált és Tanáts Mihályt, mert meggyőződése szerint Lassú Mihály megveretése csekélyebb annál, „mintsem hogy [az] büntető fenyítéket érdemelne”.⁶⁹⁴

Azon bűncselekmények közül, amelyek vonatkozásában még nem dőlt el egyértelműen, hogy közbűntettek-e vagy pedig magánvétségek, a testi sértések tárgyában járt el leggyakrabban a szegedi rabokat ítélő törvényszék. A testi sértések minősítésében jelentkező bizonytalanság azzal a következménnyel járt, hogy a büntetőbíróság az elkövető és a sértett közötti megegyezést ilyen jellegű bűnügyekben hol csak enyhítő körülményként, hol ennél kedvezőbbben, büntetést megszüntető okként értékelte. Vizsgáljunk meg először néhány olyan jogesetet, melyek arról tanúskodnak, hogy a megegyezés sem mentette meg a vádlottat az elmarasztalástól. 1823-ban „érzékenyen” megdorgálták bírái Zombory János helybeli polgárt, aki volt kocsisát, Telegi Jánost keményebben megverte, noha a panaszos szolgálmaember bejelentette, hogy volt gazdáján már nincs semmi keresete.⁶⁹⁵ A következő esztendőben a fenyítőszék tagjai csupán enyhítő körülményként írták a Kelemen Józsefet és Kováts Józsefet alaposan megtagoló Zombori János és Zombori Antal javára „az meg verettettekkel idő közben lett meg egyezésüket”, minek következtében, „hogy jövőendőben az efféléktől ma-

⁶⁸⁹ Jkv. 1831: 274/1. szeptember 9.

⁶⁹⁰ Jkv. 1844: 121. május 10., 1846: 168. június 18.

⁶⁹¹ Jkv. 1825: 340. december 13.

⁶⁹² Jkv. 1826: 30. február 21.

⁶⁹³ Jkv. 1843: 145. június 30.

⁶⁹⁴ Jkv. 1845: 105. április 17.

⁶⁹⁵ Jkv. 1823: 17. január 28.

gukat ójják, s másoknak is például lehessenek”, 50 ft pénzbüntetéssel sújtották őket.⁶⁹⁶ Bár a sértettel fájdalmait illetően már megállapodott, „el követett hatalmaskodásának büntetéséül” mégis 25 forintot kellett fizetnie az ispotály számára 1830-ban Babartzy János polgár rendi állású takácsmesternek, aki fokosával megverte Bárány Gergely dorozsmai takácsmestert.⁶⁹⁷ Nem kerülhette el 1831-ben a törvényszéki dorgálást és tömlőcözésének büntetésül való beszámítását Gombos József molnárinas sem, jöllehet az általa karóba lökött gyermek anyja csak az 5 ft értékű gyógyszerek árának a megtérítését kérte.⁶⁹⁸

Más esetekben, a sértett és az elkövető között létrejött megegyezés tényét konstatálva, Szeged város bünyfenytő törvényszéke eltekintett attól, hogy megbüntesse azokat, akik testi sértést hajtottak végre. Így például 1821-ben szabadon engedte a Márki József ujjának elharapása miatt letartóztatott Tsillag Demeter gazdálkodót, minthogy az kiegyezett feljelentőjével.⁶⁹⁹ Megjegyzés nélkül tudomásul vette 1825-ben a tiszti főügyész jelentését, mi szerint „Gyolai Jánosnak Tóth Istvány ellen tagoltatásból eredett panassza barátságossan complanáltatott”.⁷⁰⁰ Ugyancsak 1825-ben felmentette Kováts Balás Józsefet is, aki Oláh Gergelyt „eltapodta”, mert az érdekelt felek egymás között 5 ft kártérítésben megegyeztek, s ezért — az ítélet szavaival — „a vádaló rajta tovább semmi keresetet sem formálhat”.⁷⁰¹ Jellemző adatunk az a szintén 1825. évi jegyzőkönyvi bejegyzés, amely arról ad tájékoztatást, hogy Molnár Anna, Gregus Imre és Molnár Rúzsza Petkó Juliannának „meg verése végett egy más közt meg edgyezvén ebbéli vilongás meg szüntetett”.⁷⁰² Nem folytatta le a bíróság az eljárást Rátz Mátyás megverése tárgyában sem, mivel a sértett kijelentette, hogy bántalmazóival megállapodott, rajtuk követelése nincs.⁷⁰³ A 29 éves, nős Kapás Papp Istvánt csak a 48 esztendőös özvegy Kollár Istvánné Tóth Badár Rúzsával ismételtelen elkövetett paráználkodásaiért, az „edgyüt való tilalmas élet” miatt fenytítette meg 15 botütéssel, de nem Anna nevezetű nőttestvére megveréséért, mivel ez még egyszer utoljára megbocsátott neki.⁷⁰⁴ Felmentette 1829-ben Vaczelle József és Scháll András péklegényeket is Laász János munkatársuk megverzésének a vádja alól, mivel időközben „barátságossan” maguk között intézték el a felmerült viszályt.⁷⁰⁵

Joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy városunk rabokat ítélő törvényszéke megegyezés vagy megbocsátás esetén az egyik alkalommal miért szabott ki az elkövetőre büntetést, máskor pedig miért mentette fel azt, ha a vád egyformán testi sértés volt. Első ránézés alapján az eljáró bírák következetlenségére vagy rosszabb esetben, önkényeskedésére gondolhatnánk, de az elmélyültebb megfontolás nem erősíti meg ezt a véleményt ilyen egyértelműen. A tetemsértést (*violatio corporis*) a korabeli büntetőjogi irodalom egyöntetűen olyan bűncselekményként tárgyalta, amely akár *crimen*, akár *delictum* lehet.⁷⁰⁶ Alkalmasint

⁶⁹⁶ Jkv. 1824: 199. augusztus 24.

⁶⁹⁷ Jkv. 1830: 186. július 7.

⁶⁹⁸ Jkv. 1831: 161. május 19.

⁶⁹⁹ Jkv. 1821: 162. június 28.

⁷⁰⁰ Jkv. 1825: 122. május 7.

⁷⁰¹ Jkv. 1825: 221. augusztus 12.

⁷⁰² Jkv. 1825: 351. december 28.

⁷⁰³ Jkv. 1826: 78. április 5.

⁷⁰⁴ Jkv. 1828: 281. november 11.

⁷⁰⁵ Jkv. 1829: 77. április 8.

⁷⁰⁶ Huszty III. könyv 114. s a köv. I. Vuchetich 262. s a köv. II. Szlemenics (1836) 130. I. (1847) 110. s a köv. I., Szokolay 271. s a köv. II. Pauler II. kötet 171. s a köv. II.

közvetlenül e tanításokra figyelemmel a szegedi büntetőbíróság nyilván akkor rótt ki büntetést a létrejött megegyezés ellenére, amikor úgy látta, hogy a bepanaszolt testi sértés közbüntett jellegű, illetve csak akkor tekintett el a bűnös megbüntetésétől, ha a cselekményt magánvétségnek vélte. E joggyakorlatot követve veretett 10 pálcaütést 1823-ban az édesapját meglökő, 15 esztendőös Torma Antalra, s csak enyhítő körülményként méltányolta azt, hogy a sértett Torma Jakab „igen esedezett” megtévedt gyermekéért, mert az 1723: 11. tc. rendelkezése értelmében, melyre nem hivatkozott ugyan, a szülő bántalmazását akár halállal is büntethető, tehát közbüntettnek minősítette.⁷⁰⁷ Csak előzetes fogvatar-tását számította be viszont büntetéséül 1822-ben a napát, Jójárt Ágnest megta-goló Horváth Pálnak, akinek az idős asszony a törvényszék előtt „meg engedett”, minthogy az ilyen esetre vonatkozó törvényi rendelkezés hiányában nem kellett feltétlenül *crimen*-t megállapítania.⁷⁰⁸

Társadalomtörténeti vonatkozása miatt felemlítünk még egy témánkkal is kapcsolatos, érdekes jogesetet. Eszerint 1824-ben letartóztatták Szabó Antónia (Tontsi) 21 esztendőös szolgáló leányt, mert gazdájától Pállya József fenytőházi ellenestől megszökött és e cselekményével magánvétséget követett el. Szeren-cséjére nem sújtott le rá a feudális „igazságszolgáltatás” gépezete, „minthogy — bírái szavaival — ezen Úr is ötöt ezúttal a büntetéstől felmentetni esedezett”.⁷⁰⁹

Eredményeinket egyetlen mondatba sűrítve, az elmondottak alapján meg-állapíthajuk, hogy *Szeged város bünyfenytő törvényszéke a sértett és az elkö-vető közötti megegyezést, illetve a sértett megbocsátását a házasságtörésen és az emberöléssel való fenyegetőzésen kívül csupán magánvétség (pl: a testi sértés egyes változatai vagy a szolgaszökés) elkövetése esetén minősítette büntetést megszüntető oknak.*

⁷⁰⁷ Jkv. 1823: 39. február 25.

⁷⁰⁸ Jkv. 1822: 50. február 25.

⁷⁰⁹ Jkv. 1824: 42. február 17.

Д—р Эден Бот

ПРИЧИНЫ, ИСКЛЮЧАЮЩИЕ ВМЕНЯЕМОСТЬ И НАКАЗАНИЕ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ГОРОДА СЕГЕД ЭПОХИ РЕФОРМ

(1790—1848)

(Резюме)

ВВЕДЕНИЕ

Уголовный суд свободного королевского города Сегед, в соответствии с учениями венгерского уголовного права того времени, возлагал наказание лишь в том случае, если преступление было совершено намеренно или по халатности, и в связи с совершением преступления не возникли обстоятельства, исключающие виновность или наказание. Значит, суд учитывал причины, исключающие вменяемость и причины, исключающие наказание. В число первых он включал — по нашим современным понятиям — обстоятельства, исключающие незаконность, вменяемость и виновность, а в число последних — обстоятельства, прекращающие и исключающие наказуемость.

1. ПРИЧИНЫ, ИСКЛЮЧАЮЩИЕ ВМЕНЯЕМОСТЬ

1. Детский возраст

Детей, не достигших 12-летнего возраста, в Сегеде считали не достигшими до уголовной вменяемости. Уголовный суд города обычно проводил в жизнь эту мысль таким образом, что не приговаривал их к лишению свободы или к более серьезному наказанию и не применял по отношению к ним ни бича, ни палки, а лишь хворостину, это важнейшее воспитательное средство тех времен. Иным было положение 12—14-летних подростков, которых в нашем городе в некоторых случаях вместо воспитательных санкций подвергали суровым наказаниям. Верно, однако, то, что такой возраст и без специальной мотивировки считался смягчающим обстоятельством.

2. Душевная болезнь и нарушение сознания в результате болезни

В качестве причины, исключающей вменяемость, сегедские судьи принимали во внимание душевную болезнь и нарушение сознания, вызванное болезнями, если в результате этого у совершившего уголовное преступление возникли недостатки в сознании и в волевом решении. В соответствии с медицинскими и юридическими представлениями того времени считали, что у душевнобольных время от времени появляется такое состояние «луцидум интерваллум», когда и они ведут себя точно также, как и нормальные люди, поэтому за совершенные в такие периоды преступления они должны нести ответственность. Из числа формально совершивших преступления душевнобольных многих в качестве меры предосторожности отправляли в больницы, где их подвергали постоянной и строгой охране, часто заковывая в кандалы, и лечили на свои собственные средства.

3. Эмоции (раздражённость, злость, боль)

Сегедский суд считал обстоятельствами, исключающими вменяемость, также и раздражённость, злость и боль, но только в тех случаях, если 1. они достигли очень высокой степени, 2. возникли случайно и 3. и были безудержными. В случае ограниченного появления какого-либо из этих условий можно было рассчитывать самое большее на смягчение наказания, а при отсутствии их — на наложение обычного наказания.

4. Опьянение

В уголовной оценке опьянения сегедский уголовный суд занял совершенно твердую позицию. По его мнению опьянение практически ни при каких обстоятельствах не исключает полностью вменяемость, а только влияет на нее. В соответствии с этим мнением сегедский суд во всех случаях наказывал лицо, совершившее в нетрезвом виде преступление, но отказывался от обычного наложения наказания. Характерно, что само по себе пьянство считалось наказуемым даже в том случае, если оно не сопровождалось иным преступлением. В качестве принципа суд считал, что лицо, совершившее преступление в пьяном виде, надо наказывать в трезвом состоянии.

5. Принуждение и угроза

Судьи города Сегед считали обстоятельством, исключающим вменяемость, не только полностью уничтожающее волю «вис абсолюта», но и существенно влияющие на волю «вис компульсива». Не наказывали в том случае, если угроза угрожала жизни названного или его близких или значительной части имущества. Благоприятную оценку, однако, они принимали лишь в том случае, если обвиняемый попал не по своей воле в такое положение, в котором под влиянием примененного по отношению к нему насилия лил угрозы он совершил преступление. В качестве неперемennого условия определения невменяемости требовалась также и невозможность устранения упомянутых опасностей иным способом.

6. Заблуждение и наказание

Сегедский уголовный суд в общем считал обстоятельством, влияющим на вменяемость, лишь заблуждение по фактам, а в порядке исключения и юридическое заблуждение, а именно тогда, если ошибившийся является малолетним или невежественным. Заблуждение по фактам суд принимал в качестве типичной причины, исключающей намерение, и если не был налицо халатности при совершении преступления, то освобождал обвиняемого от всех неблагоприятных юридических последствий.

7. Мотивированная защита («модерамен инкультате тителе»)

По мнению судей города Сегед, которое можно почерпнуть из их юридической практики, мотивированной защитой считалось такое действие, которое может, а в отдельных случаях должно — во время продолжения агрессии «ин континентги», с соблюдением необходимых пределов осуществляться потерпевшим нападение или любым лицом, выступившим в его защиту, в интересах отражения произведенного или непосредственно угрожающего жизни потерпевшего нападения, его здоровью, свободе половой чистоте, имуществу большой стоимости, вызванного не виной потерпевшего нападения, объективно незаконного, несправедливого нападения. Самозащита не виной потерпевшего нападения является причиной, исключающей вменяемость, которая, однако, в соответствии со взглядами своего времени, исключает не незаконность самого преступления, а виновность совершителя преступления. Действие, совершенное во время мотивированной защиты, считалось невиновным («казус»). В случае выхода за ее границы («эксессус») защита теряет непреступный характер и преступник отвечает в порядке исключения за намеренность, а в качестве общего правила — за преступную небрежность и халатность. Если судьи в связи с практикой самозащиты установили халатность, то в зависимости от ее степени назначали гораздо более мягкое чем обычно, а во многих случаях чисто формальное наказание.

8. *Право наказания*

В нашем городе правом наказания, исключаящим вменяемость, пользовались родители в отношении своих детей, опекун по отношению к подопечным, педагог — при условии соблюдения правил воспитательного заведения — к воспитанникам, муж по отношению к жене, мастер (торговец) по отношению к своим ученикам, хозяин по отношению к работникам, но имевшие на это право могли пользоваться им лишь в необходимых размерах, без жестокости и, по всей вероятности, без оскорбления целомудрия «таким образом, чтобы не произошло беды», в особенности же не было серьезного телесного повреждения или смертельного исхода.

9. *Законное разрешение и самопомощь*

С учетом законного разрешения в Сегеде не наказывали тех, кто арестовал гойманных с поличным. Не считался кражей также и загон чужого, принесшего вред скота, потому что эта самопомощь разрешалась правилом гражданского права.

10. *Пользование должностными правами, или выполнение должностных обязанностей*

В качестве причины, исключаящей невменяемость, учитывали сегедские судьи пользование должностными правами, или выполнение обязанностей, при условии отсутствия злоупотребления, а иногда даже и в этом случае. В качестве прямого последствия этого наказывались все те, кто препятствовали должностным лицам в выполнении официальных обязанностей.

11. *Приказ хозяина и мастера*

По мнению и юридической практикк членов сегедского уголовного суда причиной, исключавшей вменяемость, считался приказ хозяина (мастера) к своему работнику, если последний подчинялся с добрым умыслом. В противном случае, если работник или подмастерье (ученик) необдуманно выполняли указания своего хозяина, они не могли совершенно избежать наказания, но вместо намеренности судились за халатность и тем самым наказывались мягче.

12. *Лечебная деятельность врача*

В Сегеде, причиной, исключаящей вменяемость, считалась лечебная деятельность врача, если он проводил ее способом, соответствовавшим медицинским правилам. По мнению сегедских судей выполнение лечения «без вымогательства и по человечески» является обязанностью врачей, упущение которой также может повлечь за собой наказание.

13. *Направленный на получение свободы инстинкт (тоска) при побегах арестантов*

Уголовный суд города Сегед за более длительный период эпохи реформ наказывал тех, кто убегал из тюремного заключения, временами однако в 1820-х годах и в начале 1830-х годов считал стремление заключенного, направленное к получению свободы, причиной, исключаящей вменяемость, или как мы сегодня сказали бы, причиной, исключаящей возможность требования определенного поведения. Это стремление он принимал как вытекающий из человеческой природы неудержимый инстинкт. Принимая репрессивные меры, он делал это потому, чтобы в защиту существовавшего общественного строя всеми имеющимися в распоряжении средствами осуществить приговор и удержать, устроить других от следования «плохому» примеру.

14. Родственные отношения при упущении обязанности заявления

Члены Сегедского «суда, судившего арестованных», в качестве причины, исключающей вменяемость, считали родственное отношение по прямой линии, братское или супружеское отношение в одном из вариантов пособничества («фауторатус») при упущении обязанности заявления. Из-за отсутствия противоположных данных кажется вероятным, что кроме братьев и сестер также и другие родственники по боковой линии, естественно, не слишком далекие по родству, успешно могли ссылаться в нашем городе в таких по характеру делах на родственные отношения. Из числа чужих даже друзья не могли избежать наказания, если они упустили сделать обвинительное заявление.

Примечание: Из-за отсутствия сегедских данных автор не касается обсуждений проблем, связанных с *глухонемотой, сном, лунатизмом и крайней необходимостью*, хотя ими, как причинами, исключающими вменяемость, довольно детально занимались и представители тогдашней венгерской судебной литературы.

II. ПРИЧИНЫ, ИСКЛЮЧАЮЩИЕ НАКАЗАНИЕ

Из-за отсутствия сегедских данных научная статья не занимается проблемой *давности*. Автор видит причину отсутствия данных в том, что 1. не было такого случая, когда власти узнали о совершенном давно преступлении после истечения срока давности, 2. уже в ходе следствия и подготовительного производства, документы которых уничтожились, компетентные лица или органы заметили это обстоятельство и поэтому дело было прекращено. В отношении оценки полностью оправдательного судебного приговора, вынесенного не вследствие недостатка доказательств, и отбытия наказания, автор дает лишь короткие отметки, сущность которых заключается в том, что лиц, оправданных такими решениями, вернее тех, кто уже отбыл наказание, за те же самые преступления в эпоху реформ никогда снова не судили.

1. Смерть преступника

Сегедский уголовный суд не возбуждал судебного разбирательства, вернее, прекращал его, если совершивший преступление умер, однако в то же время удовлетворял гражданский иск, предъявленный к наследникам в целях возмещения ущерба, причиненного преступлением умершего.

2. Амнистия

Правом амнистии типично пользовался король, который по свидетельству сегедских юридических случаев вместо смертного приговора, вынесенного всеми судебными инстанциями, иногда назначал сравнительно мягкое наказание, например два года лишения свободы. В виде исключения по менее серьезным делам городской уголовный суд изменял в пользу осужденного или отменял ранее вынесенное им как судом первой инстанции наказание.

3. Реторсия

Распространяющаяся максимально до телесного повреждения без умысла убийства реторсия, последующая немедленно за причинением незаконного вреда не наказывалась сегедскими судьями. Основой оправдания они считали не невиновность обвиняемого в применении реторсии при нападении на него, а выносили оправдательный приговор, так как по их мнению, хотя самовольно, но уже все-таки взяли сатисфакцию лица, причинившие друг другу вред словами ли же действиями, вследствие чего не является обоснованным удовлетворить их иск или встречный иск о возложении наказания и возмещении убытков.

4. *Соглашение между совершителем преступления и потерпевшим*

«Суд, судивший арестованных» города Сегед считал исключаящей наказание причиной соглашение между потерпевшим и преступником или же прощение вины потерпевшим — за исключением супружеской измены и угрозы убийством, как преступлениями, преследуемыми по должности («кримен») — только случаи преступлений, преследуемых по частному обвинению («деликтум»), например, некоторые виды телесного повреждения или же побег слуги.

DR. ÖDÖN BOTH

SCHULDAUSSCHLIESSUNGSGRÜNDE UND STRAFAUFHEBUNGSGRÜNDE IM STRAFRECHT DER STADT SZEGED IM REFORMZEITALTER

(1790—1848)

(Inhaltsauszug)

EINLEITUNG

Das Strafgericht der königlichen Freistadt Szeged mass den Lehren damaligen ungarischen Strafrechtswissenschaft entsprechend nur dann eine Strafe zu, wenn der Verbrecher vorsätzlich oder fahrlässig gehandelt hatte, beziehungsweise wenn ihn betreffend keine Umstände vorlagen, welche seine Schuld ausschlossen oder die Bestrafung verhinderten. Das Gericht bewertete daher die Schuld ausschliessungsgründe und die Gründe zur Aufhebung der Strafe. Als erstere galten — nach unseren heutigen Begriffen Rechtswidrigkeit, Zurechnungsfähigkeit und Schuld ausschliessende Umstände, als Umstände, die die Strafbarkeit aufhoben und ausschlossen.

I. SCHULDAUSSCHLIESSUNGSGRÜNDE

1. *Kindesalter*

Kinder, die ihr 12. Lebensjahr noch nicht vollendet hatten, wurden in Szeged als strafrechtlich verantwortlich betrachtet. Dies brachte das Strafgericht der Stadt regelmässig so zum Ausdruck, dass es ihnen keine Freiheitsstrafe oder schwerere Strafe auferlegte und sie weder peitschen, noch prügeln liess, nur mit Ruten strafen, was das wichtigste Erziehungsmittel jener Zeit war. Anders stand es bei den 12 bis 14 Jahre alten, die in unserer Stadt gelegentlich statt Anwendung von Erziehungssanktionen hart bestraft wurden. Sicher ist es aber, dass ein solches Alter auch ohne besondere Begründung als mildernder Umstand bewertet wurde.

2. *Geisteskrankheit und durch Krankheit verursachte Bewusstseinsstörung*

Als Grund Ausschliessung der Schuld berücksichtigen die Richter von Szeged die Geisteskrankheit und auch die durch Krankheit verursachte Bewusstseinsstörung, wenn als Folge derselben bei dem Täter der strafbaren Handlung Mängel im Bewusstsein und in der Willensbestimmung auftraten. Der Auffassung der Ärzte und Juristen der Zeit entsprechend war der Ansicht, dass bei Geisteskranken zeitweise ein Zustand, das *lucidum intervallum*, eintritt, in dem sie sich auch verhalten, wie normale Menschen, so dass sie für eine während dieser Zeit verübte Handlung verantwortlich sind. Mehrere der der Form nach eine Straftat begehenden Geisteskranken wurden in Durchführung einer Sicherungsmassnahme, in ein Krankenhaus geschickt, wo sie unter ständiger und strenger Bewachung, in manchen Fällen in Fesseln geschlagen und auf eigene Kosten behandelt wurden.

3. Affekt (Gereiztheit, Zorn, Schmerz)

Das Strafgericht von Szeged betrachtete auch die Gereiztheit, den Zorn und Schmerz als Gründe zur Ausschliessung der Schuld, aber nur, wenn diese Gemütsbewegung 1. einen sehr hohen Grad erreichte, 2. unverschuldet entstanden war und 3. nicht gezügelt werden konnte. Lag eine dieser Bedingungen in beschränktem Masse vor, dann wurde die Strafe höchstens gemildert, wenn sie aber nicht vorlag, wurde die übliche Strafe bemessen.

4. Trunkenheit

In der strafrechtlichen Beurteilung der Trunkenheit nahm das Strafgericht von Szeged einen ganz starren Standpunkt ein. Die Meinung des Gerichtes war, dass die Trunkenheit praktisch unter keinen Umständen die Zurechnungsfähigkeit ganz ausschliesst, sondern sie nur beeinflusst. Dieser Auffassung entsprechend wurde, wer in trunkenem Zustand eine Straftat verübte in jedem Fall bestraft, von der Zumessung der regelmässigen Strafe wurde aber abgesehen. Auf charakteristische Weise wurde die Trunksucht an sich, daher auch dann als strafbar beurteilt, wenn keine andere strafbare Handlung hinzukam. Das Gericht erklärte als Prinzip, dass der trunkene Verbrecher in ernüchtertem Zustand bestraft werden muss.

5. Nötigung und Drohung

Die Richter der Stadt Szeged betrachteten nicht nur die den Willen vollständig vernichtende *vis absoluta*, sondern auch die denselben wesentlich beeinflussende *vis compulsiva* als die Schuld ausschliessenden Umstand. Es wurde keine Strafe bemessen, wenn die Drohung das Leben des Bedrohten oder seiner Angehörigen, beziehungsweise einen erheblichen Teil seines Vermögens gefährdete. Diese günstige Beurteilung kam aber nur bei jenen Angeklagten zur Geltung, die unverschuldet in eine Lage gekommen waren, in welcher sie unter Einwirkung der ihnen gegenüber angewendeten Gewalt oder Drohung eine Straftat begingen. Als unerlässliche Bedingung der Feststellung der Unzurechnungsfähigkeit wurde auch erfordert, dass die erwähnten Gefährdungen auf keine andere Weise abgewendet werden konnten.

6. Irrtum und Unkenntnis

Das Strafgericht der Stadt Szeged qualifizierte im allgemeinen nur einen Tatsachenirrtum als die Schuld beeinflussenden Umstand, ausnahmsweise auch den Rechtsirrtum, wenn nämlich der Irrtende einfältig oder unwissend war. Den Tatsachenirrtum berücksichtigte das Gericht als einen typisch den Vorsatz ausschliessenden Grund, lag aber dem Angeklagten, der sich auf den Irrtum berief, auch keine Fahrlässigkeit zur Last, dann befreite es ihn von jeder nachteiligen strafrechtlichen Folge.

7. Notwehr (*moderamen inculpatae tutelae*)

Nach Auffassung der Strafrichter der Stadt Szeged, die aus ihrer Rechtsprechung hervorgeht, ist die Handlung Notwehr von welcher mangels anderer Mittel der Angegriffene oder in seinem Interesse wer immer während der Dauer der Aggression (*in continenti*) unter Einhaltung des nötigen Masses Gebrauch machen kann, in einzelnen Fällen Gebrauch machen soll, um einen gegen das Leben, die körperliche Unversehrtheit, Freiheit, sexuelle Reinheit, wertvollere Vermögensgüter des Angegriffenen gerichteten, oder diese unmittelbar bedrohenden, unverschuldet ausgelöst im objektiven Sinne gesetzwidrigen, ungerechten Angriff abzuwehren. Die schuldlose Selbstverteidigung ist ein Schuld ausschliessungsgrund, welcher aber der Ansicht der Zeit entsprechend nicht die Rechtswidrigkeit der Handlung, sondern die Schuld des Verbrechers ausschliesst. Die während der Notwehr entfaltete Handlung wird als schuldlos, als *casus* beurteilt. Wenn ihre Grenzen überschritten werden

(*excessus*), dann verliert das Verteidigungsverhalten seinen schuldlosen Charakter, infolgedessen ist der Täter ausnahmsweise für eine Vorsätzlichkeit eine typisch schuldhaft Unvorsichtigkeit, Fahrlässigkeit verantwortlich. Wenn die Richter in Verbindung mit der Anwendung der Selbstverteidigung eine Fahrlässigkeit feststellten, massen sie je nach ihrem Grad eine wesentlich mildere, als die übliche Strafe aus, in extremen Fällen eine Strafe formeller Art.

8. Züchtigungsrecht

In unserer Stadt hatten ein die Schuld ausschliessendes Züchtigungsrecht die Eltern gegenüber ihren Kindern, der Vormund dem Mündel, der Pädagoge unter Einhaltung der Regeln der Erziehungsanstalt den Zöglingen, der Mann seiner Frau, der Handwerker (Kaufmann) seinem Lehrling, der Herr dem Knecht gegenüber, die Berechtigten durften es aber nur mit Mass, ohne Grausamkeit und wahrscheinlich ohne Verletzung der Scham „auf solche Weise, dass sich daraus keine Gefahr ergebe“, besonders keine schwerere Körperverletzung oder Tod, ausüben.

9. Erlaubnis der Rechtsnorm und Selbsthilfe

Mit Rücksicht auf die Erlaubnis der Rechtsnorm wurden in Szeged nicht bestraft, die auf frischer Tat erappte Verbrecher ergriffen, manchmal blieben sie bei extensiver Auslegung der Rechtsnorm strafflos. Auch der Eintrieb von fremdem Vieh, welches Schaden verursacht hatte, galt nicht als Diebstahl, weil eine privatrechtliche Rechtsnorm diese Selbsthilfe zulies.

10. Ausübung eines Rechtes oder Erfüllung einer Pflicht in Ausübung des Berufes

Als die Schuld ausschliessenden bewerteten die Richter der Stadt Szeged auch die Ausübung eines Rechtes oder Erfüllung einer Pflicht, die sich aus dem Beruf ergaben, wenn der Berechtigte damit keinen Missbrauch trieb, in manchen Fällen auch dann nicht, und als direkte Folge dieses Verfahrens bestraften sie alljene, die Männer der Behörde bei der rechtmässigen Entfaltung ihrer Dienstpflicht hinderten.

11. Befehl des Herrn (Hauswirtes) und Handwerkers

Nach Ansicht und befolgter Rechtssprechung der Mitglieder des Strafgerichtes von Szeged galt auch der Befehl des Herrn (Handwerkers) an seinen Angestellten als Schuldausschliessungsgrund, wenn die abhängige Person in gutem Glauben gehorchte. Im entgegengesetzten Fall, wenn der Knecht oder Geselle (Lehrling) der Anweisung seines Herrn unüberlegt folgte, konnte er der Strafe zwar nicht entgehen, büsste aber statt für Vorsätzlichkeit für Fahrlässigkeit und daher in milderem Masse.

12. Heiltätigkeit des Arztes

Als Schuldausschliessungsgrund galt in Szeged auch die Heiltätigkeit des Arztes, wenn sie den ärztlichen Regeln entsprechend durchgeführt wurde. Nach Ansicht der Richter der Stadt Szeged ist die „humane Erfüllung ohne Erpressungen“ der Heilung die Pflicht der Ärzte, deren Unterlassung auch eine Strafe nach sich ziehen kann.

13. Auf Zurückgewinnung der Freiheit gerichteter Instinkt (Sehnsucht) bei der Gefangenenevlucht

Das Strafgericht der Stadt Szeged bestrafte während eines grösseren Teils der Reformzeit die, die aus ihrer Haft flohen, beurteilte aber zeitweise, anfangs der zwanziger und dreissiger Jahre des XIX. Jhdts. die Sehnsucht des Gefangenen nach Rückgewinnung seiner Freiheit als einen die Schuld, heute würden wir wohl sagen

Zumutbarkeit ausschliessenden Grund und zog sie als einen der menschlichen Natur entspringenden, durch das Naturrecht bestimmten unwiderstehlichen Instinkt in Betracht. Wenn es eine Retorsion anwendete, tat das Gericht es um zum Schutz der bestehenden Gesellschaftsordnung seinem früher gefällten Urteil mit allen zur Verfügung stehenden Mitteln Geltung zu verschaffen und auch andere von der Befolgung des „schlechten“ Beispiels abzuhalten, abzuschrecken.

14. Angehörigenverhältnis bei der Unterlassung der Anzeigepflicht

Die Mitglieder des „über Gefangene urteilenden Gerichtes“ von Szeged berücksichtigten als Schuld ausschliessungsgrund das Verhältnis der Verwandtschaft in gerader Linie, das Geschwistern- und Ehegattenverhältnis bei einer Art der Begünstigung (*fautoratus*), bei der Unterlassung der Anzeigepflicht. Mangels gegenteiliger Quellendaten erscheint es sehr wahrscheinlich, dass sich in unserer Stadt ausser Geschwistern auch andere Seitenverwandte und schwäger, natürlich nicht allzu entfernte, mit Erfolg in Strafsachen solcher Natur als Einrede auf das Angehörigenverhältnis berufen konnten. Von Fremden entgingen selbst Freunde nicht der Strafe, wenn sie ihre Anzeigepflicht versäumten.

Bemerkung. Mangels Szegeder Quellendaten erstreckt sich der Verfasser nicht auf die Behandlung von Problemen in Verbindung mit *Taubstummheit*, *Schlaf*, *Schlafwandel* und *Notstand*, obwohl sich mit ihnen, als Schuld ausschliessungsgründen, auch die ungarische Strafrechtsliteratur jener Zeit ziemlich ausführlich befasst hat.

II. STRAFAUFHEBUNGSGRÜNDE

Da keine Quellen aus Szeged vorliegen, befasst sich die Abhandlung nicht mit den Problemen der *Verjährung*. Das Fehlen der Angaben ist nach Meinung des Autors dem zuzuschreiben, dass 1. nach Ablauf der Verjährungsfrist kein vor langer Zeit begangenes Verbrechen zur Kenntnis der Behörde gelangte oder 2. Zuständigen diesen Umstand schon während des Ermittlungs-, bzw. Vorbereitungsverfahrens dessen Akten vernichtet wurden, wahrnahmen und deshalb die Sache abschlossen. Über die Bewertung des vollkommenen, nicht wegen ungenügender Beweise, völlig *freisprechenden Urteils* und der *Verbüßung der Strafe* macht der Verfasser nur kurze Bemerkungen, deren Wesen ist, dass im Reformzeitalter Personen, die durch eine solche Entscheidung rechtskräftig freigesprochen wurden, bzw. die ihre Strafe schon verbüßt haben, nie mehr von neuem strafrechtlich zur Verantwortung gezogen wurden.

1. Tod des Täters

Das Strafgericht von Szeged leitete keine Strafverfahren ein, bzw. stellte es ein, wenn der Verbrecher gestorben war, gab aber der Zivilklage zur *Wiedergutmachung*: der durch den inzwischen Verstorbenen verursachten Schäden auch gegen die Erben statt.

2. Ausübung des Begnadigungsrechtes

Typisch war es der König, der das Recht der Begnadigung ausübte; nach unseren Rechtsfällen setzte er statt der durch jedes Gerichtsforum bestätigten Todesstrafe manchmal eine verhältnismässig milde Strafe, z. B. zwei Jahre Freiheitsverlust fest. Ausnahmsweise, in minder schwerwiegenden Angelegenheiten änderte das städtische Strafgericht zugunsten des Verurteilten oder erliess die Strafe, welche es als erstinstanzliches Gericht früher ausgemessen hatte.

3. Retorsion

Bei einer auf die rechtswidrig verursachte Schädigung sofort folgenden, die Körperverletzung ohne tödlichen Vorsatz nicht überschreitenden Vergeltung (*Retorsion*) sahen die Richter der Stadt Szeged von der Bemessung einer Strafe ab. Als

Rechtstitel des Freispruches wurde nicht der Umstand angesehen, dass dem Angeklagten, als er gelegentlich des gegen ihn gerichteten Angriffes Retorsion übte, keine Schuld zur Last lag, sondern er wurde freigesprochen, weil nach Ansicht der Richter die, die einander mit Wort oder Tat beleidigten, sich wenn auch willkürlich aber doch schon Genugtuung verschafft haben und es demzufolge nicht begründet ist, ihrer Klage, bzw. Regressklage wegen Bestrafung der ihnen gegenüber begangenen Straftat und Festsetzung eines Schadenersatzes stattzugeben.

4. Vereinbarung zwischen Täter und Verletztem

Ausser dem Fall des Ehebruches und der Androhung von Tötung, als Verbrechen (*crimen*) betrachtete das „über Gefangene urteilenden Gericht“ der Stadt Szeged eine Vereinbarung zwischen Täter und Verletztem, bzw. die Verzeihung des Verletzten nur im Falle der Verübung eines Privatdeliktes (*delictum*) (z. B. bei einzelnen Arten der Körperverletzung oder Flucht des Knechtes) als die Strafe aufhebenden Grund.